

KAREN

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

2017 cilt volume 3 sayı number 4

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

ISSN 2458-7680
E-ISSN 2458-9705

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

2017 cilt **3** sayı **4**
volume number

**Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / Owned on
behalf of Institute of Black Sea Studies by**
Prof. Dr. Mehmet OKUR

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet OKUR
Yrd. Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER
Yrd. Doç. Dr. Volkan AKSOY

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Dmitry D. Vasiliev / *Rusya Bilimler Akademisi
Doğu Araştırmaları Enstitüsü*
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE / *Melbourne Üniversitesi*
Prof. Dr. Gökhan KOÇER / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Haşim KARPUZ / *Karatay Üniversitesi*
Prof. Dr. İ. Hakkı DEMİRCİOĞLU / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Kadir SEYHAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet OKUR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Mesut ÇAPA / *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Murat ARSLAN / *Akdeniz Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer İskender TULUK / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY / *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. R. SHUKUROV / *Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. David McDonald / *Wisconsin Üniversitesi*
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN / *Aksaray Üniversitesi*
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Assoc. Prof. Emanuel Plopeanu / *Constanta Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Murat AŞÇI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Volkan AKSOY / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Dil Sorumluları

Yrd. Doç. Dr. Badegül CAN EMİR
Yrd. Doç. Dr. Tuncer YILMAZ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Barış ÖZDAL / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN / *Oslo Üniversitesi*
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ / *Kırıkkale Üniversitesi*
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Enis ŞAHİN / *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ / *Inalco Üniversitesi*
Prof. Dr. Feridun EMECEN / *29 Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI / *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ / *Ordu Üniversitesi*
Prof. Dr. Kenan İNAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE / *Tiflis Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. Nedim İPEK / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. Oktay BELLİ / *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN / *Rutgers Üniversitesi*
Prof. Dr. Selçuk URAL / *Kafkas Üniversitesi*
Prof. Dr. Sergey P.Karpov / *Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Sezai BALCI / *Giresun Üniversitesi*
Doç. Dr. Şahin DOĞAN / *Akdeniz Üniversitesi*
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA / *Giresun Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Ferdi KESİKOĞLU / *Bülent Ecevit Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. M. Reşat SÜMERKAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Osman EMİR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİREL / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Okt. Veysel USTA / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

KAREN Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library, International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index, MLA International Bibliography, Türk Eğitim Endeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), AcademicKeys, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), ASOS Indeks ve Scientific Indexing Services (SIS) indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is a peerreviewed journal indexed by Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library, International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index, MLA International Bibliography, Türk Eğitim Endeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), AcademicKeys, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), ASOS Indeks and Scientific Indexing Services (SIS) and published twice in each year. Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak ve Logo / Cover and Logo
Prof. Dr. Ömer İskender TULUK

Sayfa Düzeni / Page Layout
Yrd. Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER

Düzeltili / Redaction
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

Yazışmalar / All Correspondence
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Kanuni Kampüsü, 61080, Trabzon / Türkiye

Institute of Black Sea Studies
Karadeniz Technical University,
Kanuni Campus, 61080, Trabzon /Turkey

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Aralık / December 2017, Trabzon, TÜRKİYE

Baskı / Printing
Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası
Tel: +90 462 377 21 44

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Bahadır GÜNEŞ <i>Borçalılı Şair Zərgər Musa ve Şiirleri</i> The Poet of Borcali Zərgər Musa and his Poems	1-14
Salih KAYMAKÇI <i>Güncel Arkeolojik Bulgular Işığında Giresun İlinin Dağlık Kesiminin Prehistoryası</i> Highlands of Giresun City in Prehistoric Era in the Light of Current Archaeological Findings	15-29
Ayşe Beyza BÜYÜKÇINAR <i>Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar</i> The Last Ruler of the Golden Age of Georgia in Georgian Sources: Queen Tamar	31-46
Edip ÖNCÜ <i>Trabzon'da Suç ve Suçlu: Bir İngiliz Konsolos Raporunun Düşündürdükleri</i> Crime and Criminals in Trabzon: Reflections on a Consular Report	47-77
Mehmet ÇANLI <i>I. Dünya Savaşında Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-ı İslam</i> Cihan-ı İslam: A Journal Published as Propaganda During the First World War	79-111
Resul YAVUZ <i>Millî Mücadele'nin Başlarında İngiliz İstihbarat Servisinin Trabzon'daki Faaliyetleri</i> The Facilities of British Intelligence Service in Trabzon at the Beginning of National Struggle	113-149
Özgür YILMAZ <i>The Last French Diplomatic Agent in Samsun: Ramire Vadala and his Consulate (1925-1934)</i> Samsun'da Son Fransız Diplomatik Temsilci: Ramire Vadala ve Konsoloslugu (1925-1934)	151-191
Deniz KILIÇ <i>Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığındaki Yazma Eserlerin Değerlendirilmesi</i> Evaluation of Manuscripts at Osman Turan History Studies Section in Faik Ahmet Barutçu Library	193-219
KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN	221-233

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Sunuş

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'nün bilimsel faaliyetlerinden biri olarak yayın hayatını sürdüren KAREN'in dördüncü sayısını yayımlamanın heyecan ve gururunu yaşıyoruz. Bu sayıda 8 makale yer almaktadır. 7 Tarih ve 1 Edebiyat alanlarında hazırlanan makaleler ve yazarları şu şekildedir:

Bahadır GÜNEŞ, *Borçalılı Şair Zərgər Musa ve Şiirleri*; **Salih KAYMAKÇI**, *Güncel Arkeolojik Bulgular Işığında Giresun İlinin Dağlık Kesiminin Prehistoryası*; **Ayşe Beyza BÜYÜKÇİNAR**, *Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar*; **Edip ÖNCÜ**, *Trabzon'da Suç ve Suçlu: Bir İngiliz Konsolos Raporunun Düşündürdükleri*; **Mehmet ÇANLI**, *I. Dünya Savaşında Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-ı İslam*; **Resul YAVUZ**, *Millî Mücadele'nin Başlarında İngiliz İstihbarat Servisinin Trabzon'daki Faaliyetleri*; **Özgür YILMAZ**, *The Last French Diplomatic Agent in Samsun: Ramire Vadala and his Consulate (1925-1934)* ve **Deniz KILIÇ**, *Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığındaki Yazma Eserlerin Değerlendirilmesi*.

KAREN, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Central and Eastern European Online Library*, *International Institute of Organized Research (I2OR)*, *Academic Resource Index* ve *MLA International Bibliography*, *Türk Eğitim Endeksi*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *AcademicKeys*, *International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)*, *ASOS İndeks* ve *Scientific Indexing Services (SIS)* indeksleri tarafından taranmaktadır. Bununla birlikte birçok ulusal ve uluslararası index tarafından başvuru süreci izlenmeye alınan KAREN'in bilimsel yayın kalitesini her sayısında daha da yukarı taşıyarak bu alanda çok daha iyi bir noktaya geleceğinden şüphemiz yoktur.

2018 Haziran ayında çıkacak olan beşinci sayımızda buluşmak dileğiyle, başta yazarlarımız, hakem, danışma ve yayın kurullarımız olmak üzere emeği geçenlere teşekkürlerimizi sunuyoruz.

KAREN Editörler Kurulu

BORÇALILI ŞAİR ZƏRGƏR MUSA VE ŞİİRLERİ*

Bahadır GÜNEŞ**

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
E-Posta: bahadir.gunes@hotmail.com

ORCID

Giriş

Türkiye'deki Türkoloji (Türklük Bilimi) araştırmaları özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Türkiye Türkologlarının Türk dünyasının farklı bölgelerinde araştırma faaliyetlerine ağırlık vermesiyle birlikte ivme kazanmıştır. Bu süreçte başta dil araştırmaları olmak üzere, Türklük Biliminin farklı dallarında birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar içinde özellikle Türk dünyası şair ve yazarlarının eserleri üzerinde yapılan incelemeler büyük önem arz etmektedir.

Türk dünyası şair ve yazarlarının eserleri üzerindeki çalışmalar içinde özellikle Prof. Dr. Ahmet Bican Erçilasun'un danışmanlığında hazırlanan lisansüstü tezler dikkate değerdir. Birçoğu daha sonra kitap olarak yayımlanan bu çalışmaları yazarlarıyla birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür: Ferhat Tamir, *Mağcan Cumabayef Ölenderi*; Mehmet Kara, *Ata Atacanov'un Şiirleri*; Hülya Kasapoğlu - Çengel, *Uygur Şairi Abdurehim Ötkür'ün Şiirleri*; Hüseyin Özbay, *Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın Şiirleri*; Fatma Özkan, *Abdullah Tukay'ın Şiirleri*.

Türk dünyası şair ve yazarlarının eserleri üzerinde inceleme yaptıran bir diğer Türkolog, Prof. Dr. Günay Karaağaç'tır. Karaağaç'ın danışmanlığında ha-

* **Gönderim Tarihi:** 10.10.2017

Kabul Tarihi: 06.12.2017

zırlanan lisansüstü tezleri yazarları ile birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür: Mustafa Öner, *Abdullah Tukay'ın Şiirleri*; Hatice Şirin, *Hesen Tufan'ın Şiirleri*; Özkan Öztekten, *Şeyhzade Babiç'in Şiirleri*.

Belirtilen araştırmaların dışında Türk dünyası şair ve yazarlarının eserleri üzerine hazırlanmış olan Özgür Ay, *Abdurehim Ötkür'ün İz Romanı*; Minara Aliyeva, *Abdulhalük Uygur'un Şiirlerinin Dili*; Ahmet Karaman, *Lutpulla Mutellip'in Eserleri*; Erdem Uçar, *Annagilç Meteci'nin Bütün Şiirleri...* gibi çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmaya konu olan Zərgər Musa gibi Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinden olan şair, yazar, eğitimci ve bilim adamı Valeh Hacılar'ın şiirleri ise Doç. Dr. Semra Alyılmaz tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış, araştırma 2003 yılında kitap olarak yayımlanmıştır.¹ Valeh Hacılar'ın *Heste Hasan* adlı eseri ile yine Borçalı şairlerinden Vilayet Rüstəmzade de Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın makaleleriyle Türklük bilimi araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur.² Alyılmaz'ın Türk dünyası şairleriyle ilgili bir başka çalışması da Prof. Dr. Ezize Ceferzâde tarafından kaleme alınan *Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları* adlı eserin yayıma hazırlanarak Türkiye'de yayımlanmasıdır.³

1. Zərgər Musa'nın Kısa Öz Geçmişi

Asıl adı Musa Əsgər olan ve kuyumculuk mesleğini icra ettiği için Zərgər Musa adıyla bilinen şair, 1955 yılında bugün Gürcistan sınırları içinde bulunan kadim Türk yurdu Borçalı'nın Başkeçid (Dmanisi) bölgesinin Dağ-Arıhlı köyünde dünyaya gelir. Önce doğduğu köyde ve devamında Borçalı'nın Karayazı (Qardabani) bölgesinde orta mektebi bitirir. Yaklaşık kırk yıldır şiirleriyle tanınan Zərgər Musa, bu çalışmada ele alınacak olan *Bir Çınarın Dərdi* (2008) adlı şiir kitabıyla ilk defa okuyucu karşısına çıkar. Ayrıca zaman zaman Gürcüstan gazetesinde ve diğer yayın organlarında şiirlerini yayımlar. Karayazı (Qardabani)'da yaşayan Zərgər Musa, evli ve üç çocuk babasıdır.⁴

Azerbaycan Yazarlar Birliği Gürcistan temsilcisi Rafiq Hümmeət, incelenen eserin sunuş bölümünde

¹ S. Alyılmaz, 2003.

² C. Alyılmaz, 1997: 8-11; C. Alyılmaz, 2009: 117-129.

³ Ceferzâde, 2006.

⁴ Hümmeət, 2007: 150.

Zərgər Musa'nın tabiatı və genel olaraq şiirlerinde ele aldığı konular hakkında çeşitli dəyərləndirmələrdə bulunur.⁵ Buna görə şair, güclü bir Allah inancına sahib, rızkın Allah'tan gəldiyinə inanən biridir. Hümət'e görə, Zərgər Musa'nın şiirlerinde fərqli konu başlıqları altında toplanabilecek zəngin içerikli sunuşlar söz konusudur. Burada özəlliklə dəyişən zaman və şərtlər nədeniylə mukaddes dəyərlərin unutulması, yerləşim yerlərinin boşalması, kadim Türk topraklarının başqa topluluklar tərəfindən istilə edilməsinə duyulan hüzün və ilk gənçlik yıllarından itibərən yaşadığı duyğu seli şiirlerde yer bulur.

2. Zərgər Musa'nın Şiirlerinin İçerik Özəllikləri

Zərgər Musa'nın *Bir Çinarın Dərddi* adlı eserində toplam 181 adət şiir təspit edilmişdir. Bu şiirlərdən 166 tanesi seçilərək incələnmışdir. Aşağıda şairin şiirlerinde ele aldığı konular, şiirlərin başlıqları və örnəklərlə açıqlanmaya çalışılmışdır.⁶

2.1. İnsan Konulu Şiirlər

Zərgər Musa'nın ən çox ele aldığı konuların başında "insan" gəlir. Söz konusu şiirlərdə insan, dünyadaki görünümləri əksenində dəyərləndirilir. Buna görə şairin tanık olduğu insanlar mert-namert, dost, əksək, evlat, ənnə-baba və göçə maruz kalmış özəllikləriylə görülür. Söz konusu şiirlərin adları və birkəç örnəgi şu şəkildədir: İnsan, Nəyi Dərddi, Ağla Güləndəm Nəne, Yaltağın Gülüşü, Əzabını Çəkərsən, Körpələr, Olmasa, Qəhrəman Çingiz, Ay Ellər, Var, Olmaz, Özümdür, Qənirə, Yaxşdır, Qadasın Alım, Qaçaq Nəbiyə, Ağam, Şair Dostum Rafiq Hümətə, Dədələr, Dostum Kosalı Səttarxana, Gördüm, Bimərəm, Şəmşirim, İmran Dayı, Gəlmişəm, Eylər, Qardaş, Yollar Yorğunu, Qocalığa, Qocalıq, Olmayaydı Kaş, Ağsaqqal, Azalmaz, Yenə, Bəllidi, Vallah, Gözlərim Özündə, Oğul, Nəvə İstərəm, Ana, Ay Ana, Ay Ata, Qardaşım Bayramın Əziz Ruhuna, Qaçqınlar, Yaşayır, Görüşmədən Hey, Dost, Süleyman, Ayıbdır, Olarsa da, Dost İtgisi, Bir Gün, Yalandı Yalan, Doğru Kimdi Yalan Kimdi, Bu Torpağın Övladıyıq, Nə Deyim ki, Yerində, Qazanar, Birdən Olmur, Dolanır, Eyləmə.

*Ağsaqqal deyəndə aç gözlərini,
Çətin sınaqlardan keçib ağsaqqal.*

⁵ Zərgər Musa, 2008: 3-6.

⁶ Metin içində göstərilən şiirlərin və digər örnəklərin yazımında Zərgər Musa'nın anılan esrindəki yazım biçimləri əsas alınmışdır.

*Köhlən at belində ömür yaşayıb,
Buzlu bulaqlardan içib ağsaqqal... (Ağsaqqal)*

*Saxlaya bilmirəm göz yaşlarımı,
Yaman kövrəlmişəm bu gün, ay ana.
Özüm də bilmədən ağlayıram mən,
Yaman kövrəlmişəm bu gün, ay ana... (Ay Ana)*

*Siz Allah, onlara qaçqın deməyin,
Siz Allah, onlara köçkün deməyin.
Haqsızlıq sığmadı yerə-göylərə,
Onlar həsrət qaldı isti evlərə.
Neçə ailələr boyandı qana,
Çatmadı bir xəbər bizdən o yana... (Qaçqınlar)*

2.2. Sevgi / Aşk Konulu Şiirler

Zərgər Musa'nın şiirlerinde en çok üzerinde durduğu konulardan biri de aşk ve sevgidir. Bu şiirlerde ayrılığın hüznü, sevgilinin gazabı ile güzelliği işlenmiştir. Şairin aşk / sevgi konulu şiirlerinin başlıkları ve örnek dörtlükler şu şekildedir: Şamdanın Dərdi, Könlüm, Həm Sənindi Həm Mənim, Nağıla Dönən Sevgi, Bircə Ayrılıq İstəmə, Bəlkə Oyanmadın Şirin Yuxudan, Mənim, Ürəyimdən Gələn Səslər, Gələndə, Axtarıram Mən, Vəfasız, Öldürmə Məni, Ay İnsafsız, Neyləmişəm, Ay Könül, Gözlər Sənə, Dağlarda, Məni İncittin, Gedir, Eşitmədin, Günahkarı Sən Özünsən, Düşdü, Dönə Dönə, Sən Gəlməz Oldun, Olsam, Deyərəm, Olsun, Vuruldu, Qorxuram, Sonra, Əzizim, Səni, Gülüm, Mən, Sən Bilə-Bilə, Ürək Mənim Deyil, Sənə Qurban, Nə Mənası Var, Dilbər, Ayrılıq, Sənsiz.

*Gəncliyin nağıl tək günləri varmış,
Biz onun qədrini biləydik gərək.
Ayrılıq vaxtını anlayan günü,
Əl-ələ, üz-üzə öləydik gərək. (Nağıla Dönən Sevgi)*

*Vermişəm mən sənə bir canı könlüm,
Neynirsən, sən qurub divanı, könlüm?
Bu yazıq qəlbimi etmə viranə,
Dar etmə başıma cahanı, könlüm.
Əgər qəm çəkirsən, bir yerdə çəkək,
Ağlama sən mənsiz pünhani, könlüm.
Biz ki vəfalıyıq əhdə-peymanə,
Atma tənhalığa Musanı könlüm. (Könlüm)*

*Sevgimi bağladım sənə sevginə,
Aldandım yalancı, şirin dilinə,
Daha inanmıram saxta qəlbinə,
Ömür də vəfasız, gün də vəfasız,
Dünya da vəfasız, sən də vəfasız... (Vəfasız)*

2.3. Dünya / Devir Konulu Şiirler

Zərgər Musa'nın şiirlerinde dünya, devir ve zaman gibi konuları işlediği şiirlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu şiirlerde daha çok dünyadan, devirden şikâyet vardır. Söz konusu şiirlerin başlıkları ve bazı örnekleri şu şekildedir: Dünya Şairlərin Ürəyindədi, Bir Ömür, Mən Nə Deyim, Tək Məzar Daşı, Yaranıb, Düşüncələr, Qoç ve Quzu, Çaqqal, Şərab, Düzülübdür Yan-Yana Restoranlar, Demə, Qara Yazılar, Dəyir, Öz Əllərimlə, Yandırır, Kimlər, Bilmirəm, Yollar Ayrıcında Qaldım, Getdi, Necoldu, Belə Getməz, Kirvəlik, Ay Naşı, Var, Allah, Ay Qocalıq, Dünya, Bu Dünyada.

*Ömür kitabında sətirlər bitir,
İnsanın ömründən silinir hər şey.
Qocaldın - il-ay yox, günlər qısalır,
Bir saat hükmündə bilinir hər şey. (Qara Yazılar)*

*Bir yandan dostların görünməməyi,
Bir yandan dünyanın qəmi yandırır.
Hərdən namərdlərin kefi-damağı,
Hərdən həyasızın dəmi yandırır... (Yandırır)*

*Sehirlədin daş-qaşını,
Güldürmədin sırdaşını.
Ağlayanın göz yaşını
Silmədin, dünya, silmədin... (Dünya)*

2.4. Vatan Konulu Şiirler

Vatan konusu Zərgər Musa'nın şiirlerinde geniş ve dar ölçekli olarak kendisini gösterir. Dar bakış açısıyla şairin doğup büyüdüğü topraklar, Borçalı ve Azərbaycan; geniş ölçekte ise bütün Türk dünyası, şairin vatan anlayışı içinde zikredilir. Söz konusu şiirler şunlardır: Vətən Bizik, Azərbaycan, Ulu Türkün Dərdi, Vətən, Başkeçidim Qarayazım Borçalım, Başkeçid, Düşdü, Məni Gözləyir, Gəl, Bilmərəm, Al Qanam Mən, Nələr Çəkir Azərbaycan, Var.

*Hansı uzaqlardan baxsam da sənə,
Yenə gözlərimə görünəcəksən.
Sənə ana dedim, sən mənə övlad,
Ey vətən, gözümdə hey güləcəksən! (Vətən)*

*...Atlansın arandan dağlara karvan,
Eşidəm sizlərdən şad xəbər hər an.
Canımı desəniz, verərəm qurban,
Arzularım, ömür-günüm, mahalım,
Başkeçidim, Qarayazım, Borçalım... (Başkeçidim, Qarayazım, Borçalım)*

*Sən ürəyimin parası, gözlərimin nurusan,
İllər boyu ocağımın səssiz yanan qorusan.
Xain əllər sökdü səni, dağıtdı hər tərəfdən,
Yalıncaqlar yayındırdı səni əsl hədəfdən.
Od yurdusan, əskik olmaz heç vaxt od ocağından...
(Azərbaycan)*

2.5. Tabiat Konulu Şiirler

Zərgər Musa'nın tabiatla dertleşme, onun her bir unsurunu dost ve sırdaş olarak görme eksenli bir tabiat anlayışı vardır. Şairin tabiatı konu alan şiirleri şunlardır: Ürəyimə Yağan Qar, Qaldı, Ağköynək Meşəsi, Ay Dağlar, Dağlar-1, Dağlar-2, Dağda, Şindi, Bir Çinarın Dərdi.

*Əhvalım olub pərişan,
Bir könlümü al, ay dağlar.
Sənə sadıq olanları
Sən də yada sal, ay dağlar... (Ay Dağlar)*

*Sularının şırıltısı
Nəğməm oldu səndə, dağlar.
Göydə uçan buludların
Kölgəm oldu gündə, dağlar... (Dağlar-2)*

*Ey dağlar, ey dərələr,
Sıx orman, boz tapələr,
Sizlərdə izim qaldı,
Sizlərdə gözüm qaldı.
Çiçəklərdə göz yaşlarım,
Qayalarda baxışlarım,
Ürəyimdə deyilməmiş
Nə qədər sözüm qaldı.
Mən sizlərdən ayrı düşdüm,
Ayrılığı tək bölüşdüm,
Zaman keçdi, ömür getdi,
Tək qəlbimdə xatirələr,
Tək canımda dözümlü qaldı. (Qaldı)*

2.6. Gençlik Konulu Şiirler

Sayıca çok olmasa da Zərgər Musa'nın şiirlerinde yer verdiği konulardan biri de şairin gençliğe duyduğu özlem ve gençliğinde yaşadığı güzel ve hüznünlü gündür. Şairin gençlik konulu şiirleri şunlardır: Qayıtmaq İstərdim Körpəliyimə, Cavanlıq, Dönərmə Bir də, Bir Bir, Dostuma.

*Ələndi başıma dağların qarı,
Ağardı saçlarım, keçdi cavanlıq.
Döndü bir nağıla, bir əfsanəyə,
Ömrümü günbəgün biçdi cavanlıq. (Cavanlıq)*

*Fikirləş hərdənbir, istəkli dostum,
Bir məni yada sali gəl bizə qonaq.
Xatırlayıb bir an gənclik çağını,
Bir az deyib-gülək, bir az şad olaq
Yad edək Gödəkdəğ ətəklərində
Neçə yol mal-qoyun, quzu otardıq.
Yamyaşıl Şindinin meşələrində
Nə qədər moş, fındıq, fıstıq axtardıq... (Dostuma-1)*

2.7. Din Konulu Şiirler

Az sayıda şiirde din ve inanç konusu işlenmiştir. Din konulu şiirlerin genelinde Allah'a koşulsuz bir teslimiyet söz konusudur. Bu şiirler; Haqq ve Nahaq, Olmasa, İnci, Kimdir, Bəndənəm biçimindedir.

*Sevib-sevilərmə həyatda insan,
Qanacaq mərifət, hörmət olmasa?
Özgənin çörəyi keçməz boğazdan,
Allahdan verilən qismət olmasa... (Olmasa)*

*Dahilərin gözlərimə görünür,
Ay Allahum, mən də sənə bəndənəm.
Allahsızlar cəhənnəmdə sürünür,
Ay Allahum mən də sənə bəndənəm... (Bəndənəm)*

*Dərdinin əlacı yoxsa dünyada,
Dərdinə dərmanı yazandan inci.
Əzrayıl gələrsə, qınama onu,
Səni dəftərindən pozandan inci... (İnci)*

2.8. Ölüm Konulu Şiirler

Ölüm konusunu işləyən bir şiir tespit edilmişdir. Söz konusu şiirin başlığı "Bir Səhər Çağı"dır. Şair, bu şiiri babasının vefatı üzerine kaleme almışdır:

*Eşitdim qəmə batıb
Qarlı dağlar torpağı.
Yellər əsdi o yandan,
Gəldi ölüm sorağı:
Atam dünyadan köçdü
Bir səhər çağı.
Çörək əlimdə qaldı,
Göz yaşı məni boğdu,
Damla üzümdə qaldı,
Söndü ömür çırağı,
Atam dünyadan köçdü
Bir səhər çağı... (Bir Səhər Çağı)*

3. Zərgər Musa'nın Şiirlerinde Dil Kullanımı, Anlatım Biçimleri ve Kalıp İfadeler

3.1. Dil Kullanımı

Zərgər Musa, Borçalı edebî geleneğinin⁷ bir temsilcisi olarak Borçalı'da yaşayan ve yazan hemen her şair ve yazar gibi eserlerini ölçünlü Azərbaycan Türkçesiyle yazmaktadır. Dolayısıyla şairin şiirlerindeki Azərbaycan Türkçesinin temel özelliklerini, çalışmanın diğer bölümlerinde verilen şiir örnekleri üzerinden tespit edebilmek mümkündür. Bu özellikler içinde özellikle Azərbaycan Türkçesinde rastlanan eskicil dil kullanımlarını hem ses ve şekil bilgisi hem de söz varlığı özelliği olarak görmek mümkündür. Bu çalışmanın odak noktası Azərbaycan Türkçesinin dil özellikleri olmadığı için çalışmada ayrıca bir dil incelemesi yapılmamıştır.⁸

3.2. Anlatım Biçimleri

Zərgər Musa'nın şiirlerinde betimleyici, öyküleme yoluyla, didaktik, açıklayıcı ve konuşma yoluyla anlatım biçimlerinin kullanıldığı görülür. Bunlardan betimleyici, öyküleme yoluyla ve didaktik anlatımın varlığı diğerlerine göre daha belirgindir.

3.2.1. Betimleyici Anlatım

Betimlemeli veya tasvirli anlatım türünde yazar / şair, dış dünyadan edindiği izlenimleri kendi oluşturduğu evrende canlandırır ve dil aracılığıyla okura sunar.⁹ Zərgər Musa'nın şiirlerinde betimleyici anlatım yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Bu tür anlatıma dair bir örnek aşağıda gösterilmiştir:

*Yaz olanda gül-çiçəyə bürünər,
Gözəlləri dəstə-dəstə görünər,
Duman-çisgin dağ qoynunda sürünər
Səninlə qoy ilham alım, ad alım,
Başkeçidim, Qarayazım, Borçalım... (Başkeçidim, Qarayazım, Borçalım)*

3.2.2. Öyküleme Yoluyla Anlatım

Bu tarz anlatımda öncelikli amaç, olay aracılığıyla okuru heyecanlandırmaktır. Birbiriyle bağlantısı koparılmadan olayın oluşumunda, zamanda geriye dönüşler, ileriye sıçramalar yapılarak olaya duygusal

⁷ Borçalı edebî muhiti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. S. Alyılmaz, 2017: 45-54.

⁸ Azərbaycan Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kartallıoğlu; Yıldırım, 2007: 171-230; Buran; Alkaya, 2009: 79-103.

⁹ Aktaş; Gündüz, 2008: 204.

bir ton katılır. Her eylemin belirli bir zaman ve mekânda gerçekleşen bir başlangıcı, gelişmesi ve sonu vardır.¹⁰ Anlatım biçiminin tanımında verilen bütün özellikleri bir ara da sergilemese de şairin şiirlerinde öyküleyici anlatımı gösteren örnekler de mevcuttur:

*Bir ana qızını dağlar qoynunda
Basdırdı buz tutmuş qar oyuğunda.
Ağac budağından qoydu başdaşı,
Axdı yanağına gözünün yaşı.
Bir ana körpəsin sıxdı qoynuna,
Özü qurban getdi fəlak oynuna.
Ac-susuz körpənin naləli səsi
Dəhşətə gətirdi görən hər kəsi.
Körpəni aldılar ölü anadan,
Bir də həyat verdi ona Yaradan... (Qaçqınlar)*

3.2.3. Didaktik Anlatım

Bu anlatım biçiminde, belli bir düşüncüyü aşlamak veya belli bir konuda öğüt, bilgi vermek, ahlaki bir ders çıkarmak¹¹ amaçlanır. Yani bu tür anlatımda duygulardan çok düşünceler, verilmek istenen mesaj ön plana çıkarılır.¹² Zərgər Musa'nın şiirlerinde didaktik anlatım tarzının örneklerini gösteren çok sayıda şiir vardır. Burada örnek olarak bir dördlük gösterilmiştir:

*Göz dikmə özganin var-dövlətinə,
Haram tikə alma halal əlinə.
Əgər son qoymasan bəd əməlinə,
Qismətin əllini üç eylər-eylər... (Eylər)*

3.2.4. Açılayıcı Anlatım

Açılayıcı anlatımda anlatılacak durum, varlık, konu, nesne tanımlama ve açıklama yoluyla anlatılır. Amaç, o şey hakkında bilgi vermek ve yine o şey hakkında okuru aydınlatmaktır.¹³ İncelemeye konu olan şiirlerde de zaman zaman açılayıcı anlatımdan yararlanıldığını gösteren örnekler mevcuttur:

*Müqəddəsdır peyğəmbərdən qalan iz,
Gözəl adət-ənənədir kirvəlik.
Yoldaşlıq da, qohumluq da bir yana,
Öz yolunda bir dənədi kirvəlik... (Kirvəlik)*

¹⁰ Aktaş; Gündüz, 2008: 210.

¹¹ Dilçin, 2005: 397.

¹² S. Alyılmaz, 2003: 192.

¹³ Aktaş; Gündüz, 2008: 201.

3.2.5. Konuşma Yoluyla Anlatım

İki ya da daha çok kişinin karşılıklı konuşmalarından meydana gelen anlatım biçimine konuşma (diyalog) yoluyla anlatım denir.¹⁴ Zərgər Musa'nın şiirlerinde karşılıklı konuşma yoluyla anlatımın gerçekleştirildiği örneklerin sayısı sınırlıdır. Bu anlatım biçimiyle ilgili tespit edilen örneklerden bir tanesi burada gösterilmiştir:

*İki qoçu baş-başa
Görəndə gəldi cuşa.
Seyr ələdi bir qadər,
Dedi: baxıram hədər...
Gəldi üz-üzə qoçla,
Durdu göz-gözə qoçla.
Dedi, yekələnmişəm,
Döyüşməyə gəlmişəm... (Qoç ve Quzu)*

3.3. Kalıp İfadeler

Bir milletin duygu ve düşüncesinin, yaşayış ve inancının ürünü olan deyimler, atasözleri, dualar (alkışlar), beddualar (kargışlar) ve yeminler (antlar)... az sözle çok şey anlatabilmeye / söyleyebilmeye imkân veren kalıplaşmış dil öğeleridir. Bu dil öğeleri, ait oldukları dillerin gelişim süreci ve kullanım alanları içinde çok az değişime uğrarlar.¹⁵

3.3.1. Atasözleri

Bir milletin sosyal ve kültürel değerlerini ifade eden özlü sözlerin başında gelen atasözlerinin şiir içindeki kullanımı kolay bir iş olmamakla birlikte, birçok şair şiirlerinde atasözlerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Zərgər Musa'nın şiirlerinde tespit edilen atasözü örnekleri şu şekildedir:

Əkdiyini biçərsən / Əllər qabararmı zəhmət olmasa / Haram çörək yeyilməz / Atanın duası xeyirli olar / Hər parıltı zər olmaz / Yaxşı nəsil yaxşı kökdən yaşayar / Qartal uçuşunu qarğa uçammas.

3.3.2. Deyimler

Zərgər Musa'nın şiirlerinde deyimlerin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Söz konusu deyimler genellikle isim+yardımcı fiil ve isim+hâl eki+yardımcı fiil kuruluşudur. Burada isim unsuru Türkçe veya Arapça, Farsça kökenli kelimelerden oluşabilmekte-

¹⁴ Aktaş; Gündüz, 2008: 211.

¹⁵ C. Alyılmaz, 1995: III'ten aktaran; S. Alyılmaz, 2003: 179.

dir. Deyimlerin şiirlerdeki kullanım yoğunluğu nedeniyle burada örneklerin çok az bir kısmı gösterilmiştir:

Zəfər çal-, qucağında doğ-, kef sür-, kef çək-, can ver-, qerq et-, yol bağla-, ayrı düş-, yad et-, yada sal-, göz gezdir-, düçar ol-, küle dön-, yaxşılıq et-, fikrə get-, dünyadan köç-, qədr bil-, ağız bur-, cahanı başına dar et-, qəmə bat-, binə sal-, ömrü başa vur-, etibar eylə-, dəm vur-, sürgün ol-, köç et-, yas saxla-, yada düş-, qurban ol-, əhval tut-, hörmət eylə-, bəxş et-, günaha bat-, qana düş-, yalan sat-, and ver-, qan axtar-, fərman al-, könül al-, haldan sal-, başa çat-, başa düş-, ad qazan-, ad al-, meydan qur-, hörmət itir-, ümid üz-, layla de-, baş aç-, şad eylə-, at oynat-, fikrə dal-, üz tut-, həyan ol-, küsülü gəz-, bar dər-, çara, eylə-, dara çək-, dağ çək-, qarğış tök-, gözden düş-...

3.3.3. Dualar ve Beddualar

Zərgər Musa'nın şiirlerinde beddualardan ziyade duaların daha belirgin bir şekilde kullanıldığı görülür:

Üstünüz görməsin qara buludlar / Qana bulanmasın vətən daşları / Hörmətli çavanın qadasın alım / Heç ata-ananı dərd qocaltmaya / Gəlməyəydi sənə qada Süleyman;

Yarıtma, ay Allah yaramazları / Allahım sovursun pisin kü-lünü / Pis züryəti Allah heç ucaltmaya.

3.3.4. Yeminler

Zərgər Musa'nın şiirlerinde az da olsa yeminlere yer verildiği görülür. Söz konusu örneklerin bir bölümü aşağıda gösterilmiştir:

Yaxşılıq dünyada qalandı, vallah / Çoxları zəhərli ilandı vallah.

Sonuç

Türk dünyası, Türklüğün kadim geleneğini, saf ve düzenlilik gösteren örneklerini farklı boyutlarda insanlığın karşısına çıkaran özel bir alandır. Bu coğrafyanın, Türklük bilimi araştırmalarının her dalı için inceleme ürünü elde edilebilecek bereketli bir yanı vardır. Türklük bilimi araştırmaları içinde özellikle dil ve edebiyat incelemelerinin merkezi konumunda olan Türk dünyası, eski dönemlerden bugüne ortaya çıkardığı müellifleriyle Türklük bilimi araştırmacılarının öncelikli alanı olmaya devam etmektedir. Türk dünyasının Türkiye ile bağlantı noktasında yer alan kutlu coğrafyalarından biri de Borçalı'dır.

Borçalı, kadim bir Türk yurdu olarak en eski dönemlerden bugüne Türklüğün Kafkasya'daki sembol alanlarından biri olmuştur. Özellikle halk şiiri örneklerinin yoğun olarak üretildiği bu bakir coğrafya, günümüzde de söz konusu geleneği başarıyla sürdürdüğünü gösteren örnekleri gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada değerlendirmeye alınan Borçalılı şair Zərgər Musa'nın *Bir Çınarın Dərdi* adlı eserindeki şiirlerde, bahsedilen şiir geleneğinin izlerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu çalışmada sadece içerik, anlatım teknikleri ve kalıp ifadeler açısından incelenen söz konusu şiirler, özellikle betimleyici ve öyküleme yoluyla anlatım biçimleri ile kalıp ifadelerden deyimlerin zengin örneklerini sunmaktadır. Bunun yanında şiirlerin içerik özelliği olarak sunduğu konu zenginliği, şairi şiir konuları itibarıyla ayrı bir değerlendirme içine almanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Burada başta insan, aşk / sevgi ve vatan konuları olmak üzere zengin konu örnekleri sergilenmiştir. Dilin kullanımı açısından da Azerbaycan Türkçesinin şiir diline uygulanmış örnekleri bütün yanlarıyla görülmektedir. Söz konusu şiirler, hem Türk edebiyatı hem de Türk dili inceleme yöntemleriyle daha geniş çerçeveli çalışmalara konu olabilecek özelliktedir. Dolayısıyla yapılacak ayrıntılı incelemelerle Türk dünyasının adı bilinmeyen yüzlerce söz ustasından biri olan Zərgər Musa da çağdaş Türk şiiri içindeki yerini almış olacaktır.

KAYNAKÇA

Aktaş, Ş.; Gündüz, O. (2008), *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alyılmaz, C. (1997), "Borçalılı Şair Vilayet Rüstəmzadə", *Kardaş Edebiyatlar*, S. 41, s. 8-11.

Alyılmaz, C. (2009), "Valeh Hacılar'ın Türklük Bilimine Katkıları ve Yeni Kitabı Heste Hasan", *Karadeniz Araştırmaları (KaraM) Dergisi*, C. 6, S. 23, s. 117-129.

Alyılmaz, S. (2003), *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Ankara: Devran Yayınları.

Alyılmaz, S. (2017), "Borçalı Edebî Muhiti Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 43, s. 45-54.

Buran, A.; Alkaya, E. (2009), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ceferzâde, E. (2006), *Azərbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları*, (Yay. Hzl. Cengiz Alyılmaz), Ankara: Belen Yayıncılık.

Dilçin, C. (2005), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (8. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.

Hümmət, R. (Ed.) (2007), *Ədəbi Gürcüstan*, Tbilisi: Universal Neşriyyatı.

Kartallıoğlu, Y.; Yıldırım, H. (2007), "Azərbaycan Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. Erçilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 171-230.

Zərgər Musa (2008), *Bir Çınarın Dərdi*, Tbilisi: Univərsal Nəşriyyatı.

BORÇALILI ŞAİR ZƏRGƏR MUSA VE ŞİİRLERİ

Öz: Bugün farklı bölgelere ayrılarak Gürcistan Cumhuriyeti'nin yönetimi altında bulunan Borçalı, eski tarihlerden bugüne kadim bir Türk yurdu olarak varlığını devam ettirmiştir. Türkistan ile Anadolu arasındaki bağlantı bölgesinde bulunması nedeniyle Türklerle birlikte farklı etnik toplulukların mücadele alanlarından biri olmuştur. Bu durum, kültürel anlamda çeşitliliğin kaynaşması şeklinde kendisini göstermiş ve âşıklık, şairlik gibi hüner gösterme biçimlerinin canlı bir şekilde bugüne kadar sürmesinin yolunu açmıştır. Borçalı'da bugün çok sayıda şair, âşık bulunmaktadır. Bu şairler, hem saz eşliğinde hem de yalnız sözle Türk dünyasının farklı bölgelerinde sanatlarını yaratmaktadırlar. Araştırmacılar tarafından keşfedilmeyi bekleyen bu söz ustaları arasında ömrünün son demlerini yaşayanlar da vardır. Dolayısıyla başta Türklük biliminin dil ve edebiyat araştırmacıları olmak üzere, farklı disiplinlerden araştırmacıların bu coğrafyaya açılmaları gerekmektedir. Bu çalışmada Borçalı'da doğup yetişen adı duyulmamış onlarca şairden biri olan ve yörede Zərgər Musa adıyla bilinen Borçalılı şair tanıtılarak şairin *Bir Çınarın Dərdi* adlı kitabındaki şiirler içerik, anlatım biçimleri ve kalıp ifadeler açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Borçalı, Zərgər Musa, şiir, dil, anlatım

THE POET OF BORCALI ZƏRGƏR MUSA AND HIS POEMS

Abstract: Today it is divided into different regions and borrowed under the administration of the Republic of Georgia, living as an old Turkish homeland from old dates. Due to being located in the connection area between Turkistan and Anatolia, together with the Turks, it is one of the war zones of different ethnic communities. This situation manifested itself as the fusion of diversity in the cultural sense, and it has opened the way for the way of showing tricks live to this day. There are a lot of poets in love today in Borcali. These poets both in with saz and solo they live their art in different regions of the Turkish world. Among the poets waiting to be discovered by researchers there are also those who live the last days of their life. Therefore, especially Turkish and Turkish language and literature researchers from different disciplines must be in this geography. In this study, born and raised in Borcali a unknown poet of many and the region known by the name Zərgər Musa, Borcali poet introduced and the poet's book by the name *Bir Çınarın Dərdi* will be evaluated in terms of content, expression forms and pattern expressions.

Keywords: Borcali, Zərgər Musa, poem, language, expression

GÜNCEL ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA GİRESUN İLİNİN DAĞLIK KESİMİNİN PREHİSTORYASI*

Salih KAYMAKÇI**

** Yrd. Doç. Dr., Erzincan
Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ
Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan
E-Posta: skaymakci@erzincan.edu.tr

ORCID

Giriş

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde bulunan Giresun ilindeki arkeolojik çalışmalar 2009 yılında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey ve kazı çalışmaları ile başlamıştır.¹ Bu çalışmalar daha çok Giresun kıyı kesimi ve Giresun Adası'na yönelik yapılmıştır.² Bölgenin dağlık kesimi ile ilgili çalışmalar ise 1944 yılında İ.K. Kökten tarafından başlatılmış ve dağlık kesim içinde yer alan Alucra³ ve Şebinkarahisar'da yapılan araştırmalarda kayda değer bir yerleşmeye ulaşılamamıştır.⁴ Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dağlık kesiminin tarih öncesi çağları Kalkolitik Çağ ile başlıyor diyebiliriz.⁵ Kalkolitik Çağın geç evreleri ile Erken Tunç Çağın (ETÇ) sonuna kadar olan dönemde ortaya çıkan Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü ise Doğu Karadeniz Dağları'na kadar etkisini sürdürmektedir.⁶

* **Gönderim Tarihi:** 30.10.2017

Kabul Tarihi: 13.12.2017

Çalışmalarımız daha önceki yıllarda sahil kesiminde yapılan yüzey araştırmalarında⁷ elde edilen sonuç-

¹ Doksanaltı vd. 2010: 143-162.

² Doksanaltı vd. 2011: 117-145.

³ Kökten, 1944 yılında yaptığı yüzey araştırmasında Alucra'da iki tümülüs olduğuna dikkat çekmiş ve bunların kaçak kazılarla tahrip edildiğini belirtmiştir. (Sivritepe ve İkiztepe Tümülüsleri. (Hellenistik Dönem) Sivritepe Tümülüsünde Giresun Müze Müdürlüğü tarafından 1992 yılında temizlik ve kazı çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca Bk. Kaymakçı 2014: 1-10); Ayrıca Bkz. Kökten, 1994: 678.

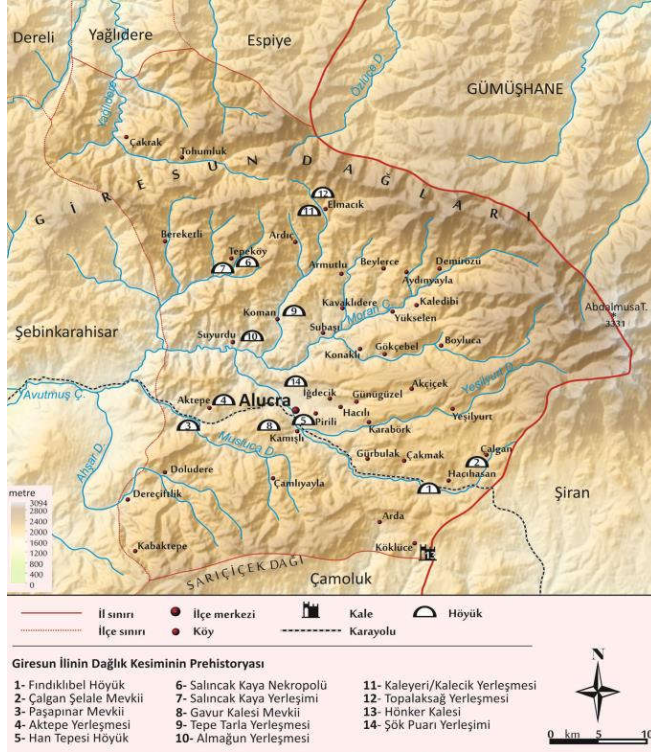
⁴ Kökten, 1944: 678.

⁵ Sagona-Sagona 2004: 147, 150-151, 154-155.

⁶ Pehlivan 1984: 45 vd.; Ünsal 2012: 320; Sagona-Sagona 2004:7, 133.

⁷ Doksanaltı vd. 2011: 85-102; Doksanaltı vd. 2011: 163-184.

ları desteklemek amacı ile ilin dağlık kesiminde gerçekleştirilmiştir. Giresun ilinin iç kesiminde bulunan ve dağlık kesimini oluşturan Alucra ilçesinde başlayan çalışmalarda amacımız, geçen yıllardan çalışmış olduğumuz sahil kesimi kültürlerinin iç kesimlerle olan bağlantılarına ulaşmaktır.⁸

Resim 1. Araştırma Bölgesi ve Tespitleri Gösteren Harita.

Öncelikli olarak Alucra ilçesinin 25 km doğusundaki Fındıklıbel Höyük olarak adlandırılan tepe üstü yerleşmesi araştırılmıştır. Höyük, Alucra-Şiran karayolunun yaklaşık 500 m güneyinde, Hacıhasan köyü sınırları içindedir. Höyükte eski kaçak kazı çukurlarının olduğu ve bu çukurlarda yerel çay taşlarından yapılmış basit taş duvar örgüsünün olduğu görülmüştür. Höyüğün yüzeyinde az miktarda ETÇ'ye tarihlediğimiz keramik parçalarına rastlanmıştır.⁹

Fındıklıbel Mevkii'nin yaklaşık 3 km kuzey batısında yer alan Çalğan köyü Şelale Mevkii'nde yapılan incelemelerde ise şelalenin kuzeyinde kalan alanda 12 adet su sarnıcı tespit edilmiştir. Sarnıçlardan bazıları bu kaçak kazılarla tahrip edilmiş olup sağlam

⁸ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izni ile bölgede yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmaları Türk Tarih Kurumu ve Erzincan Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

⁹ Kaymakçı, 2016: 34; Kaymakçı, 2017: 100.

durumda olanların ise içi zamanla dolmuştur. Kaçak kazıların yanı sıra doğal tahribatın da görüldüğü alanda ETÇ ve II. Binyıla ait amorf keramik parçaları tespit edilmiştir. Burada yaptığımız araştırmalar sonucu su sarnıçlarının sadece Şelale Mevkii için değil buraya yakın Fındıklıbel Yerleşmesi'nin de su ihtiyacını karşıladığını göstermektedir.

Araştırmaya dağlık kesimin İç Anadolu bağlantısını sağlayan yol üzerinde bulunan Aktepe Köyü sınırları içerisinde devam edilmiştir.¹⁰ Bu alandaki sistematik yürüyüşlerimiz sırasında Paşapınar Mevkii yerleşmesi tespit edilmiştir.¹¹ Aktepe köyünün yaklaşık 2 km. kuzey doğusunda, Alucra taş ocağının 300 m. kuzeyinde, Aktepe köyü Karahasan ve Çal Dağı kavşağı üzerinde taş ocağı karşısında yer alan yerleşmede ETÇ ve II. Binyıla tarihlenen keramik parçaları tespit edilmiştir.

Yine Aktepe köyü sınırları içinde bulunan Aktepe Yerleşmesi, Alucra-Şebinkarahisar bağlantı yolunun hemen batısında bulunmaktadır. KD-GB 150 m, KB-GD 50 m olan tepe üzerinde keramik görülmeyen alanın yamaçlarında ETÇ ve II. Binyıla ait keramik parçaları tespit edilmiştir. Yol güzergahı üzerinde bulunan ve ova içerisinde hâkim bir noktada doğu-batı uzantılı geçiş yolunu denetleyen yerleşmenin yayılım alanı tam olarak belirlenememiştir.

Resim 2. Aktepe Yerleşimi ETÇ-II. Binyıl Keramik Örnekleri

¹⁰ Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dağlık kesimini İç Anadolu Bölgesi'ne bağlayan Giresun-Şebinkarahisar, Sivas-Suşehri ve Doğanşar ilçelerini içine alan yol bağlantısı.

¹¹ Kaymakçı, 2017: 100.

Resim 3. Aktepe Yerleşimi ETÇ-II.
Binyıl Keramik Örnekleri

Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra çalışmalarımız ilçenin doğusunda Alucra-Şiran karayolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada Han Tepesi Höyük tespit edilmiştir.¹²

Resim 4. Han Tepesi Höyük

Alucra - Şiran yolu geçiş bölgesinde önemli bir yerleşme olan höyük, doğu-batı yol güzergâhını kontrol eden hâkim bir tepededir. Höyük Alucra-Şiran karayolunun 2. km'sinde yolun kuzey doğusundadır. Höyüğünün hemen güneyinde ise Bağırsak Deresi çayı bulunmaktadır. Bir tepe üstü yerleşmesi olan ve üzerinde tarım yapılmaya devam edilen Han Tepesi Höyüğünde çok sayıda keramik parçası tespit edilmiş olup bu keramikler ETÇ, II.Binyıl dönemlerine tarihlenmektedir.¹³

¹² Kaymakçı, 2017: 101.

¹³ Yerleşmenin üstünde su sarnıcı da mevcuttur, fakat üstü tarla taşları ile kapanmış durumdadır.

Resim 5. Han Tepesi Höyük II. Binyıl Keramik Örnekleri

Resim 6. Han Tepesi Höyük ETÇ-II. Binyıl Keramik Örnekleri

Höyük kabaca doğu-batı yönlü 300 m. kuzey-güney yönlü 200 m. ölçülerindedir. Yüzye de yoğun olarak çatı kiremiti ve taş mimari parçalar tespit edilmiştir. Kiremitlerin üstü parmakla yapılmış üçgen oluk bezemelidir.

Resim 7. Han Tepesi Höyük- Kiremitlerin üstü parmakla yapılmış üçgen oluk bezemelidir.

Ayrıca II. binyıla ait ağız kısımları parmakla çentik bezemeli pithos (ağız) parçalarına rastlanmıştır. Höyük yüzeyinde öğütme taşları ile atölye artıkları da (cüruf) tespit edilmiştir.

Han Tepesi Höyüğü'nün üzerinde Geç Kalkolitik Çağ'dan (GKÇ) Hellenistik Döneme kadar keramik parçaları bulunmaktadır. Han Tepesi Höyük ile İkiztepe ve Sivritepe Tümülüsleri belli bir hat üzerinde ve birbirine yürüme mesafesindedirler. Bu yerleşim birimi ve tümülüsler Hellenistik dönemde çağdaş gibi görünmektedir. İlçe merkezine yakın bu alanlardan sonra çalışmalarımız ilçenin kuzeybatısında bulunan Tepeköy köyü ve civarında devam etmiştir. Tepeköy köyünün, Salıncak Kaya Mevkii'nde erken dönem nekropolü olduğu düşünülen bir alan incelenmiştir. Salıncak Kaya nekropolü olarak isimlendirilebileceğimiz bu alanda basit sanduka veya kasa mezar kalıntıları¹⁴ gözlemlenmiştir.¹⁵ Nekropol alanı bir yamaç üzerindedir ve yayla yolu nekropolü ikiye bölmektedir. Salıncak Kaya nekropolünün 200 m. güneydoğusunda ise Salıncak Kaya Yerleşimi olarak adlandırılan alan incelenmiştir. Bu alan Tepeköy köyü gölet yolunun hemen batısında doğal bir tepenin üstünde bulunan tepeüstü (kayalık) yerleşimidir. Yerleşimde az miktarda amorf keramik parçaları bulunmuş olup bu parçalar II. Binyıla tarihlenmiştir. Yerleşme Tepeköy köyü yaylasının kuş uçuşu 1 km doğusunda yer almaktadır.¹⁶

Resim 8. Salıncak Kaya Nekropolü - Basit Sanduka Mezar.

Resim 9. Salıncak Kaya Nekropolü

¹⁴ Bu mezarlar kabaca dikdörtgen formunda olup mezarların yan duvarları ve üstündeki kapak taşı işlenerek düzleştirilmiş yerel taşlardan yapılmıştır.

¹⁵ Özgüç 1978: 29; Özgüç 1986: 1986: 383; Akyurt 1998: 95.

¹⁶ Kaymakçı, 2017: 101.

Çalışmalarımız daha sonra Tepeköy köyü sınırları içerisinde devam etmiştir. Tepeköy köyünün yaklaşık 8 km. kuzeyinde doğal bir tepenin güneybatı yamacında, tepe noktasına yakın yerde kayalık bir alanda Gâvur Kalesi olarak adlandırılan bir yerleşim tespit edilmiştir.

Resim 10. Gâvur Kalesi Yerleşimi

Ana kaya ile sınırlanmış 20x20 m. boyutlarında bir tepe üstü yerleşimi olan alan kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Kaçak kazıdan çıkan molozların içinde bulunan keramik parçaları GKÇ-ETÇ, II. binyıl dönemlerine tarihlenmişlerdir. Bu alanda az miktarda Karaz kültürüne ait keramikler de tespit edilmiştir.¹⁷

Resim 11. Gâvur Kalesi GKÇ- ETÇ (Karaz) Keramik Örnekleri

¹⁷ Sagona-Sagona 2004: 147, 150; Bu keramik grubu ile özdeşleşmiş olan renkler siyah ve kırmızıdır. Bunlar dışında kahverengi, gri, ve devetüyü renginde örnekleri de görülmektedir. Özellikle keramiğin dış yüzeyinde görülen renk alacalanması ve iç-dış yüzey renklerindeki karşıtlık durumu onun için karakteristik bir durumdur. Bkz. Işıklı 2011: 69.

Keramiklerin tespit edildiği alan hâkim bir noktadır. Kaçak kazı yapılan alanın hemen üstünde ana kaya üzerinde, erken dönemlerde muhtemelen kaya altı sığınağı olarak kullanılmış bir kaya oygusu görülmüştür. Gâvur Kalesi Yerleşiminin karşısında bulunan tepede akıntı-erozyon ile gelen çok sayıda cüruf tespit edilmiştir.¹⁸

Giresun'un dağlık kesimi ile ilgili yaptığımız araştırma dağlık kesimin büyük bölümünü oluşturan Alucra ilçesinin kuzeybatısındaki Koman ve Suyurdu köylerinde ki Tepe Tarla Yerleşmesi ve Almoğun Yerleşmesinde devam etmiştir. Tepe Tarla Yerleşmesi Koman köyü içinde Alucra-Yağlıdere yolunun 200 m doğusunda Hacılı Mahallesinin 500 m doğusunda bulunan bir yamaç yerleşmesi olarak görünmektedir. Yerleşmenin hemen doğusunda Koman deresi akmaktadır. Yerleşmenin sınırları belli olmakla birlikte yaklaşık 30x20 m uzunluğundadır. Yerleşme üzerinde ETÇ ve II. Binyıla ait keramik parçaları tespit edilmiştir. Almoğun Yerleşmesi ise Suyurdu köyünün 500 m güneydoğusunda, Moran Deresi'nin hemen kuzeydoğusunda bir yamaç yerleşmesi olarak görünmektedir. Alucra'yı Suyurdu köyüne bağlayan yolun hemen güneyindedir. Yayılım alanı belli olmayan yerleşme üzerinde ETÇ, II. Binyıl keramikleri tespit edilmiştir. Yer yer insan kemik parçaları da tespit edilmiştir.

Çalışma alanının kuzey doğusunu oluşturan ve Giresun-Gümüşhane sınırındaki Elmacık köyünde ki araştırmalarımız da ise Kaleyeri/Kalecik Yerleşmesi ile Topalaksığ Yerleşmesi tespit edilmiştir. Kaleyeri/Kalecik Yerleşmesi kuzey batı-güney doğu uzantılı bir tepe üstü yerleşmesidir.

Resim 12. Kaleyeri/Kalecik Yerleşimi

¹⁸ Kaymakçı, 2017: 101.

Kuzeybatı-güneydoğu yaklaşık 160 m güneybatı-kuzeydoğu uzantısı ise yaklaşık 50 m dir. Alucra Elmacık köyü yolunun 300 m doğusunda, Elmacık köyünün ise 1 km güneydoğusunda, Uzun çayır deresinin hemen 300 m doğusundadır. Yerleşme üstünde ETÇ ve II. binyıl keramik parçaları tespit edilmiştir.¹⁹

Resim 13. Kaleyeri/Kalecik ETÇ-II. Binyıl Keramik Örnekleri

Topalaksığ Yerleşmesi ise köyün 1 km kuzeyinde bulunan ve hemen batısından bir çay akan tepeüstü yerleşmesi olarak görülmektedir.

Resim 14. Topalaksığ Yerleşimi

¹⁹ Kaymakçı, 2017: 102.

Doğal kaya üzerinde ve üstünde ETÇ ve II. Binyıl ait keramikleri tespit edilmiştir. Yerleşme Giresun-Gümüşhane sınırında olup hâkim bir tepedir. Kaya üstünde küçük bir alanda kaçak kazı çalışması yapılmış olup buradan da ETÇ ve II. Binyıla ait keramik parçaları tespit edilmiştir.

Resim 15. Topalaksağ Yerleşimi ETÇ-II. Binyıl Keramik Örnekleri

Tepeköy Gavurkale yerleşmesi ile aynı yol güzergâhında bulunan Topalaksağ yerleşmesi ETÇ kültürünün Doğu Karadeniz Bölgesi'ne açılımı açısından önemlidir.

Dağlık kesimin Şiran-Çamoluk ilçeleri ile bağlantısını anlamak amacıyla Köklüce köyü sınırları araştırılmıştır. Köy içerisinde bulunan ve Hönker Kalesi olarak adlandırılan yer incelenmiştir.

Resim 16. Hönker Kalesi

Hönker Kalesi Giresun-Gümüşhane il sınırı üzerinde²⁰ yer almaktadır. Alan Köklüce köyünün yaklaşık 4 km kuzey doğusunda, Şiran-Alucra karayolunun yaklaşık olarak 5 km güney doğusundadır. Alanda yapılan incelemede tepeyi tamamen çevrelediği düşünülen sur duvarına ait kalıntılar dikkat çekmektedir. Kalenin içinde de duvar kalıntıları bulunmaktadır. Kalenin kurulduğu tepenin yamaç ve eteklerinde bol miktarda mimari taş parçalarının olması, kaledeki yerleşimin burada devam ettiğini düşündürmektedir.

Kalede kullanılan mimari taşların kalenin güney yamacındaki kayalık alandan alındığı ve işlenerek kale yapımında kullanıldığı düşünülmektedir. Kalenin tam tepe noktasında bir su sarnıcı tespit edilmiştir. Horasan harçlı, basit taş duvar örgülü sarnıç 3x2 m. ölçülerinde olup oval formludur. Sarnıcın görünen derinliği yaklaşık 4 m.dir. Sarnıç içinde de kaçak kazılar yapılmış olup taş duvar örgüsü tahrip edilmiştir. Alanda bulunan keramik parçaları ETÇ ve II. Binyle tarihlenmektedir.²¹

²⁰ Çiğdem, 2004: 293-294-300. S. Çiğdem, 2003 yılında Alucra-Şiran sınırında bulunan Könger Höyük'de (Şiran) yaptığı çalışmalarda mat, parlak ve kısmen de Karaz türüne benzeyen keramikler ile çok açık kırmızı Demirçağ keramikleri tespit etmiştir. Şiran sınırındaki Könger Höyük ve Araköy/Könger Kaya Mezarı ile Alucra-Giresun sınırında kalan Hönker/Könger Kalesi bir bütünü oluşturan parçalardır.

²¹ Kaymakçı, 2017: 102.

Resim 17. Hönker Kalesi ETÇ-II. Binyıl Keramik Örnekleri

Dağlık kesimindeki çalışmalarımıza Alucra ilçe merkezi yakınlarındaki Şök Puarı mevki incelenerek devam edilmiştir. Bu alanın daha önceden kilise mevki olarak adlandırıldığı bilgisine de ulaşılmıştır. Alucra ilçe merkezinin 1,5 km kuzeyinde, Alucra-Şiran yolunun 500 m kuzeyinde bulunan yerleşim Alucra-Koman köyü yolunun hemen batısındadır. Yayılım alanı geniş olan Şök Puarı yerleşiminde bazı kaçak kazı çukurlarında mimari duvar kalıntıları görülmüştür. Tek evreli bir yerleşim olduğu düşünülen yerleşimde zayıf oranda amorf II. Binyıl keramiği ve az miktarda atölye artıklarına (cüruf) rastlanmıştır.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında bölge, GKÇ ve ETÇ kültürü kuzey-güney uzantılı değil, doğu-batı uzantılı olarak gelişim göstermektedir. Alucra'nın doğusunda kalan ve Gümüşhane'ye bağlı olan Şiran ilçesi ETÇ kültürü ile devamlılık göstermektedir. Alucra ilçesindeki Han Tepesi Höyük ile İkiztepe ve Sivritepe Tümülüsleri çağdaş gibi görünmektedir. Han Tepesi Höyüğü ile adı geçen Tümülüsler belli bir hat üzerinde ve birbirine yürüme mesafesindedirler. Ayrıca Han Tepesi Höyüğünün üzerinde GKÇ'den Hellenistik Döneme kadar keramik örneklerinin görülmesi yukarıda isimlerini verdiğimiz tümülüsler ile çağdaş olduklarını destekler niteliktedir. Ayrıca dağlık kesimin kuzeyini oluşturan alanda tespit edilen Salıncak Kaya

Nekropolünde yapılacak olan sistematik kazılar dönemin ölü gömme gelenekleri ile ilgili önemli bilgiler verecektir.

Bölgenin tarihöncesi dönemlerini yansıtan yerleşmeler daha çok günümüz Gümüşhane/Şiran - Giresun/Alucra, Şebinkarahisar yolu üzerinde bulunmaktadır. Bu güzergâh üzerinde bulunan Fındıkbeli Höyük ve Çalgan Şelale Mevkii Giresun-Gümüşhane yol güzergâhlarında olan yerleşimlere örnek olabilir. Dağlık kesimin kuzeyini oluşturan alanda Elmacık köyü sınırları içerisindeki Kaleyeri ve Topalakşağ yerleşmeleri ile hemen güneyinde bulunan Tepeköy köyü sınırları içerisindeki Gâvur Kalesi yerleşmesi ise GKÇ-ETÇ kültürünün kuzey-güney yol bağlantısı durumundadırlar. Gâvur Kalesi Yerleşmesi Karaz Kültürünün Doğu Karadeniz'deki yayılım alanı için oldukça önemli bir yerleşim alanıdır. Daha önceki çalışmalar ile kültürün yayılım alanı Gümüşhane iline bağlı Kelkit ve daha batıda bulunan Şiran ilçesine kadar gelmiştir. Yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda ise Karaz kültürün bahsedilen güzergâhın batıya doğru ilerlemesi olarak söyleyebiliriz. Dağlık kesimin güneybatısını oluşturan alanda yer alan Aktepe Yerleşiminin ise konumu itibarıyla ETÇ ve II. binyılda hem bölgenin batı ile yol bağlantısını hem de bölgeyi kontrol eden yol güvenliğini sağladığı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

Akyurt, İ. Metin (1998), M.Ö. II. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Çiğdem, Süleyman. vd. (2004), S. Çiğdem-H. Özkan-H. Yurttaş, 2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması, AST 22/1, 285-300.

Doksanaltı, M. Ertekin. vd. (2010), E. Doksanaltı-E. Aslan- İ. M. Mimirolu, Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, AST 28/2, 143-162.

Doksanaltı, M. Ertekin. vd. (2011), E. Doksanaltı-E. Aslan- İ. M. Mimirolu, Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, AST 29/2, 117-145.

Işıklı, Mehmet, (2011), Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü (Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi), İstanbul.

Kaymakçı, Salih (2014), Karadeniz Bölgesi Tümülüs Geleneğine Bir Örnek: Sivritepe Tümülüsü (Giresun-Alucra), Türk Tarih Kurumu Höyük Dergisi, Sayı 7, 1-17.

Kaymakçı, Salih (2016), Giresun İli ve İlçeleri İle Giresun Adası 2015 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması, AST 34/2, 71-86.

Kaymakçı, Salih (2017), Kelkit Havzası'nın Eskiçağ Tarihi ve Arkeolojisi, Kömen Yayınları.

Kökten, İ. Kılıç (1944), "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, 8/32, 659-680.

Özgüç, Tahsin (1978), "Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar/Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity", Türk Tarih Kurumu, V-38, Ankara.

Özgüç, Tahsin (1986), "Ferzant Hitit Mezarlığında bulunmuş Eserler Hakkında Yeni Gözlemler/The Hittite Cemetery at Ferzant: New Observations on the Finds." L, 197, 383-391, Türk Tarih Kurumu, Belleten.

Pehlivan, Mahmut (1984), En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Sagona, Antonio, C. Sagona (2004) Archaeology at The North-East Anatolian Frontier, I An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province, Louvian-Paris-Dudley.

Ünsal, Veli (2012), Doğu Anadolu'da (Malatya-Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 22, Sayı 2, Elazığ 320-331.

GÜNCEL ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA GİRESUN İLİNİN DAĞLIK KESİMİNİN PREHİSTORYASI

Öz: Giresun ilindeki arkeolojik çalışmalar 2009 yılında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey ve kazı çalışmaları ile başlamıştır. Bu çalışmalar daha çok Giresun kıyı kesimi ve Giresun Adası'na yönelik yapılmıştır. Bölgenin dağlık kesimi ile ilgili çalışmalar ise 1944 yılında başlatılmış ve dağlık kesim içinde yer alan Alucra ve Şebinkarahisar'da yapılan araştırmalarda kayda değer bir yerleşmeye ulaşılamamıştır. Giresun ilinin iç kesiminde bulunan ve dağlık kesimini oluşturan Alucra ilçesi ve çevresinde yapmış olduğumuz araştırmalara bakıldığında bölgenin Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağlarında yoğun olarak yerleşime sahne olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Alucra, Tarihöncesi, Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı.

HIGHLANDS of GİRESUN CITY in PREHISTORIC ERA in the LIGHT of CURRENT ARCHAEOLOGICAL FINDINGS

Abstract: Archaeological researches in Giresun, started in 2009 with archaeological surveys and excavations. These works were mostly carried out at the shore of Giresun and on Giresun island. The works at the highlands of the region was started in 1944 and no significant findings were discovered in Alucra and Şebinkarahisar, which are located in this region. The works, which are carried out in the inner part of the Giresun city and in Alucra district and its vicinity, show a dense settlement pattern in Late Chalcolithic Age and in Early Bronze Age.

Keywords: Giresun, Alucra, Prehistoric, Chalcolithic Age, Early Bronze Age.

GÜRCÜ KAYNAKLARINA GÖRE GÜRCİSTAN ALTIN ÇAĞ DÖNEMİNİN SON HÜKÜMDARI: KRALİÇE TAMAR*

Ayşe Beyza BÜYÜKÇİNAR**

** 2014 MEB YLSY Batum Şota
Rustaveli Devlet Üniversitesi Resmi
Burslu Tarih Doktora Öğrencisi,
Kurum: Ardahan Üniversitesi,
E-Posta: b.buyukcinar@gmail.com

ORCID

Gürcü dilinin zorluğu ve Gürcü kaynaklarına bu sebeple yeterince ulaşamadığından ötürü, özellikle Gürcistan'ın orta çağ dönemi ile ilgili Türkçe çalışmalar çok azdır. Kraliçe Tamar hakkında bilinenler genellikle onun Anadolu Selçuklular ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasındaki etkisi üzerine olup, ifadeler birbirini tekrarlamaktadır. Aynı şekilde torunu Tamar nam-ı diğer Gürcü Hatun'un yapmış olduğu hanedan evlilikleri ve kızı Rusudan'ın Türklerle olan yoğun ilişkileri konusunda da sınırlı bilgiler mevcuttur. Bu makalenin amacı, Kraliçe Tamar dönemini birincil elden Gürcü kaynakları ve ağırlıklı olarak Gürcü ve Türk araştırma eserlerinde yazılanlarla birlikte mukayese ederek açıklamaktır.

Kraliçe Tamar döneminin aydınlatılmasında en önemli Gürcü kroniği hiç şüphesiz ki Kar'tlis Tskhovreba'dır. Eser 18. yüzyılda Kral VI. Vahtang'ın (1675-1737) emri ile halk arasında dilden dile dolaşan bilgilerin derlenmesiyle oluşmuştur. Derlenmesi sırasında Gürcü kilisesi kayıtlarından istifade edilmiş, M. Brosset ise bu kroniği Fransızca'ya "Historie de la Georgie" olarak çevirmiş, çevirinin 1212 yılına kadar olan dönemi Fransızcadan Türkçeye Hrand d. Andreasyan tarafından çevrilerek Türk Tarih Kurumu yayımlanmıştır. Kroniğin tamamı ise önemli

* Gönderim Tarihi: 15.10.2017
Kabul Tarihi: 13.12.2017

bir Gürcü tarihçisi Roin Metreveli tarafından geçtiğimiz yıllarda İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bu anonim yıllık Selçukluların Kafkasya hareketleri ve Türkiye Selçukluları gibi konularda oldukça önemli bilgiler vermekle birlikte, Türk literatüründe eserin önemine ilk dikkat çeken Zeki Velidi Togan olmuştur.¹ Diğer önemli kroniklerden biri, müellifi bilinmeyen Kraliçe Tamar'ın tarihidir. Büyük Selçuklu devrinin çöküşü ve Tamar döneminin en önemli birincil elden kaynağı ise Kraliçe Tamar'ın vakanüvislerinin yazmış olduğu “Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi” ile “Kraliçe Tamar'ın Tarihi” isimli kroniklerdir.² *Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi* isimli eser daha çok Yakın Doğu'da gerçekleşen siyasî ve sosyal olaylar bu olayların başrol oyuncularını olan Agaryanlar, İsmaililer ve Müslümanlar hakkında bilgiler vermektedir.³ Gürcistan'ın “Altın Çağ” olarak adlandırıldığı 10-13. Yüzyılın başlangıcı arasındaki dönemin yazılı kaynakları ve daha sonra yapılmış araştırma eserlerine bakıldığında, var olan dönem ve tarihi karakterlerin oldukça efsanevi bir anlatımla ve ağıdalı bir üslupla yazıldığı görülmektedir. Dönemin bu bahsi geçen kaynaklarında; yazım ve üslupta, dini unsurlar çok ön planda tutulmuş, anlatılan olaylar mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır.

Gürcistan tarihçileri Kraliçe Tamar dönemine şüpheyle yaklaştığından ötürü Gürcistan akademik tarih araştırmalarında da Kraliçe Tamar dönemi tam olarak irdelenmiş değildir.⁴ Bütün Gürcistan'a yeni bir güç getiren ve Gürcistan'ı siyasî ve ekonomik olarak geliştiren, çağdaşları tarafından övgüyle bahsedilen birincil elden kaynaklar ve sayısız efsanelere konu olan ve “kutsanmış” olarak anlatılan Kraliçe Tamar'ın karmaşık dönemi, şimdiye kadar adaletli ve derin bir şekilde temel bir araştırmaya tabii tutulmamıştır. Çeşitli sebeplerden ötürü, Kraliçe Tamar'ın oldukça ilginç insanî ve siyasî imajı şu ana kadar incelenmemiştir, incelenen eserler ise belirli bir çerçeveye içerisinde sınırlı kalmıştır.⁵

11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kartli Krallığı için yeni bir tehlike ortaya çıkmıştır. Orta Asya'dan

¹ Tellioglu, 2004: XVI.

² Şengeliya, 2007: 237.

³ Şengeliya, 2007: 237.

⁴ Metreveli, 1991: 354.

⁵ Metreveli, 1991: 354.

gelen Türk Selçuklular; Irak, İran, Ermenistan, Azerbaycan, Anadolu ve Gürcistan'ı işgal etmişlerdir. 1064-1065 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan ve ordusu Gürcistan'a sefer düzenleyip Javakheti'yi⁶ işgal etmiş, 1068 yılına gelindiğinde ikinci kez tekrar Gürcistan'a girmişlerdir.⁷ Büyük bir başarı kazanan Alp Arslan, Gürcü Kralı Bagrat'a zafer sonrası bir mektup yazıp iki seçenek sunmuştur. Bunlardan bir tanesi İslam dinine geçmesi, diğeri ise sultana yıllık cizye ödemesiyle alakalıdır ki, Bagrat yıllık cizye ödemeyi kabul etmiştir.⁸ Gürcü Kralı Bagrat'ın bu tutumu ilerleyen yıllarda da diğeri Gürcü hükümdarları tarafından genellikle aynı şekilde devam etmiştir, dinlerine ciddi şekilde bağlı olan Gürcüler ağırlıklı olarak dini seçimlerini ön planda tutan anlaşmalar yapmaya tercih etmişlerdir.

1080 yılına gelindiğinde ise Selçukluların Gürcistan'a "Büyük Türk İstilasası" başlamıştır. Bu dönemde Gürcistan kralı, IV. Bagrat oğlu II. Giorgi'dir. 1072-1089 yılları arasında tahta kalan II. Giorgi döneminde Kartli Krallığı Selçuklu akınları yüzünden birçok yönden kötü bir dönem geçirdiğinden ötürü, Gürcistan bu dönemde, Selçukluların bir kolu haline gelmiştir. Ülkeyi yönetecek güçlü bir kral gereksinimini II. Giorgi karşılayamadığından ötürü devlet adamları onu güç kullanarak tahttan indirip yerine 16 yaşındaki oğlu IV. David (1089-1125) getirmişlerdir.⁹ 16 yaşındayken tahta geçen genç Kral David (Kurucu David / David Agmashenebeli) Gürcü kroniklerinde yetenekli, güçlü ve iyi bir idareci olarak geçmektedir. En büyük amacı ise Gürcistan'ı birleştirmektir. Halk ona "oluşturucu, inşa edici" isimlerini vermiştir.¹⁰ Faruk Sümer'de "Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri" isimli kitabında David'den "Gürcistan'ın dirayetli kralı" olarak bahsetmektedir.¹¹ IV. David ile birlikte ekonomi, eğitim, askeri ve siyasi alanlarda "Altın Çağ" Gürcistan'ının en parlak dönemi, ardından gelen krallar ve özellikle III. Giorgi ve Kraliçe Tamar'ın icraatları ile bir yüzyıl daha devam etmiştir. IV. David özellikle, 12 Ağustos 1121 senesinde meydana gelen Didgori

⁶ Bk. Sevim, 2002: 9. "Tiflis – Çoruh ırmağı arası."

⁷ Mesxia, 1976: 61.

⁸ Piyadeoğlu, 2017: 87.

⁹ Mesxia, 1976: 62.

¹⁰ Mesxia, 1976: 63.

¹¹ Sümer, 2015: 39.

Muharebesi'nde, Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı kazanmış olduğu başarıdan dolayı Gürcü tarihi ve milleti için önemini kaybetmeyen bir isimdir.

11-12. yüzyıllarda Gürcü toplumsal düzeni bir feodal sistem ile yönetilmekte dolayısıyla sınıfsal ayırım baş göstermekteydi. Feodal sistemin tarih boyunca uygulandığı her millette olduğu gibi, Gürcistan'da da bu durum feodal beylerin birbiriyle çatışması durumuna dönüştü ve 11. yüzyıl boyunca Gürcü halkı feodal beylerin birbirleriyle olan mücadeleleri altında ezildi ve ülke gelişemedi. 12. yüzyılın başında Kral II. Giorgi'nin oğlu IV. David tahta geçtiğinde ilk olarak bu duruma bir son verdi.¹² Bundan bir zaman sonra, Kraliçe Tamar'da yönetime geçtiğinde ilk icraatı; ülke içerisinde hala etkileri olan bu ayrıcalıklı sınıfla ilgili vermiş olduğu kararlar olacaktır.

Gürcü Krallığı'nın "Altın Çağ" olarak adlandırıldığı dönemin 60. kralı 63. Hükümdarı¹³ olan Kraliçe Tamar, David Aghmashenebeli'nin (1089-1125- IV. David) torunudur. Kraliçe Tamar'ın doğum tarihinin 1156 yılı olduğu konusunda görüşler vardır.¹⁴ Annesi Osetya Kralı'nın kızı Burdukhan'dır.¹⁵ Tamar dönemin koşullarına göre iyi bir eğitim almıştır.¹⁶ Gürcistan Krallığı'nın ilk kraliçesi olan Tamar dönemi Gürcistan'ın sadece siyasi açıdan değil kültürel açıdan da en parlak dönemi olarak görülmektedir. Bir kısmı günümüze kadar gelen kilise, manastır ve freskleri bunun kanıtı olarak gösterebiliriz. Aslında, Tamar'ın saltanat dönemi 12. yüzyılın ilk çeyreğinde IV. David'in sağlamış olduğu politik, ekonomik ve kültürel gelişimlerin bir devamı¹⁷ şeklinde bir yargıya varmak yanlış olmayacaktır.

1156-1184 tarihleri arasında Gürcistan kralı olan III. Giorgi, I. Dimitri (1125-1156) gibi IV. David'in ardıllarından biriydi.¹⁸ III. Giorgi, özellikle Selçuklu Türkleriyle yaptığı savaşlar ve Kıpçak baskınları sırasındaki politik çözümleriyle bahsi geçen bu dönemin hükümdarlarından biriydi. Herhangi bir erkek çocuğu olmayan III. Giorgi 1178 yılında kızı Tamar'ı tahtın varisi olarak ilan etmiş, 27 Mart 1184 yılında

¹² Berdzenishvili, 1997: 139-140.

¹³ Andreasyan, 2003: 360.

¹⁴ Rukhadzisa, 1917: 8.

¹⁵ Rukhadzisa, 1917: 9.

¹⁶ Metreveli, 2016: 377.

¹⁷ Metreveli, 1991: 354.

¹⁸ Çiloğlu, 1993: 46.

“Kutsal Hafta”¹⁹ da ölümüyle birlikte ise Tamar’ın tahta çıkması vuku bulmuştu. Tamar tahta çıktığında ilk olarak feodal beylerin yönetimden doğan boşluktan yararlanıp çıkarttıkları kargaşa ortamını bertaraf etmekle uğraştı ve kiliseyle ilgili sorunların çözümüne odaklandı. Gürcü telif eserleri ve kroniklerine bakıldığında genel olarak Tamar’ın Gürcü kilisesinde var olan sorunlarla uğraştığı ve düzenlemeler de bulunduğu sıklıkla belirtilmektedir. Bu durum, geçmişten günümüze Gürcülerin dini bakışı ve inandıkları dine gösterdikleri hassasiyetlerinin yadsınamayacak bir olgu olduğunun göstergesidir.

Bu dönemde Kutlug/Kutluk Arslan ile olan iç savaş bu dönemde hızla büyüyen Gürcistan’ı kısa bir dönem durağanlaştırmıştır. III. Giorgi döneminde Maliye Bakanlığı görevinde bulunan Kutlug Arslan Tamar tahta çıktığında toplanan kurultaya katılmayarak tepkisini ortaya koymuştur.²⁰ Kutlug Arslan Tamar yönetimini tanımayarak Lori/Somkheti’de yer edinmek istemekteydi.²¹ İç isyan başlatan Kutlug Arslan’ı Tamar sert bir şekilde bastırmak istese de yönetimde ki diğer soylular bu durumun anlaşma ile çözümlenmesi taraftarı oldular.²² Ancak alınan tedbirler yeterli olmadığından Gürcistan’da var olan feodal yapı gittikçe güçlenmeye köylülerde ezilmeye başlanmış, bunu engellemek amacıyla da Başbuğ Sevinç komutasında yeni Kıpçak nüfusu Gürcistan’a getirilmiştir.²³

Taht değişimi sırasında yaşanan Kutluk Arslan’ın sebep olduğu bu kargaşa ortamı sakinleştirildikten sonra toplantıda alınan kararlar uygulanmaya başlandı. Liyakat usulüne göre kiliseye hizmet etmeye uygun görülen kişiler seçilerek göreve getirildi. Toplantının bir diğer konusu Tamar’ın evlenmesi gerektiği idi.²⁴ Bu konunun gündeme gelme sebeplerinden biri, “kadından hükümdar olmaz, kadın tahta varis olamaz” görüşleridir. Ancak bunun yanı sıra hiç şüphesiz dönemin güçlü Gürcistan Krallığı’nın başka ülkelerle ittifak arama ihtiyacı durumu da önemli bir

¹⁹ Çiloğlu, 1993: 355.

²⁰ Kırzioğlu, 1992: 131.

²¹ Kartlis Tskhovreba, 2014: 241.

²² Kırzioğlu, 1992: 132.

²³ Çoğ, 2015: 62.

²⁴ Lortkipanidze, 2015: 423.

sebepti. Devletlerin varlıklarını güçlü olarak sürdürmeleri için önemli olan “hanedan evlilikleri” sayesinde siyasi ve ekonomik güç sağlama durumundan özellikle uzun süredir feodal beylerle mücadele içerisinde olan Gürcistan’ın güçlenmek için bir müttefik güce ihtiyacı olması gerekli görünüyordu. Bundan dolayı, yönetimde Tamar’ın evlendirilmesi ile ilgili önemli bir konu gündeme geldi. Yönetim, cinsiyet ayrımcılığı, babasının baskıcı politikaları gibi meseleler yüzünden güçlü bir müttefik bulmak adına Kraliçe Tamar’ın evlendirilmesi uygun gördü. Özellikle halası Rusudan ile iyi ilişkileri olan ve halasının da siyasi evliliklerinde ısrarı ve etkisi olan Kraliçe Tamar iki siyasi evlilik yapmıştır. İlk evliliğini tahta çıktıktan bir yıl sonra vuku bulmuş ve Kiev Rus’u olan Iuri (Gürcüce: Giorgi) ile evliliği gerçekleşmişti.

Başkent Tiflis yönetiminden Ameer Ablasian; Andria Bogoliubski oğlu olan Rus Prensi Iuri hakkında bir fikir ortaya attı ve yapılan görüşmeler sonucunda bu fikir onaylandı. Andria’nın ölümünden sonra prenslikte durum değişmiş ve Iuri Novgorod’tan sürülmüştü. Iuri’nin Hristiyan Ortodoks olması önemliydi, ancak seçilmesinin ilk nedeni ülkesinden sürülmesiydi ve Gürcistan’da bir destek arayışı içerisindeydi. Çünkü bu durum, Gürcistan’ın da siyasi çıkarlarını genişlettiği gibi ilerletmiş de olacaktı. Tamar ile ilgili yazılan literatüre baktığımızda net olarak gördüğümüz durum Tamar’ın bu evliliği kabul etmek istemediği ve bu evliliğin çok kısa sürdüğü yönündedir. Tarihçiler, Iuri’nin kötü davranış gösterdiğini, Tamar ile aralarında geçimsizlikler yaşandığını ve iki ya da iki buçuk yıl süren evlilikten sonra 1187 yılında boşanarak Gürcistan’dan sürüldüğünü ve Konstantinopol’e geldiğini yazıyor.²⁵ Ancak Iuri daha sonra da Tamar dönemi siyasetini etkileyecek faaliyetlerde bulunmuş, Doğu Anadolu’ya saldırmış fakat herhangi bir muvaffakiyet kazanamamıştır.

Kraliçe Tamar’ın ikinci siyasi evliliği ise 1189 yılında Asetinler’den²⁶ David Soslan ile gerçekleşti. Kaynaklarda David Soslan ile evlilikleri konusunda ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bilinen durum, David ve Tamar’ın halası Rusudan’ın aralarının iyi olduğu ve Tamar’ın iki çocuğu ve ölümünden sonra sırasıyla

²⁵ Lortkipanidze, 2015: 423-424.

²⁶ Berkok, 1958: 325.

tahta çıkacak iki varis Laşa Giorgi ve Rusudan'ın David Soslan'ın çocukları olduğu konusundadır. Bunların yanı sıra David Soslan'ın Anadolu Selçukluları ile meydana gelen Pasinler (Orj: Ὀσσιανοί/ Basiani) Savaşında Gürcü komutanı olarak görev aldığı ve yönetimde Tamar'a yardımcı olduğu hususu da eklenmelidir.²⁷

1192-1196 yılları için Gürcü kaynaklarında şu ifadelerle rastlamak mümkündür: Rusudan doğduktan sonra, Tamar Bardavi'yi işgal etti, yüksek miktarda servet topladı ve 30.000 rehineyi serbest bıraktı. Sonra David Soslan'ın komutasında Arzrum'a (Erzurum) girip bölgeyi istila ettiler. Daha sonra ise Gelakuni, Karkar ülkesi, Aran, Gandza, Dvin, Goraluki işgal edildi.²⁸

Tamar dönemi, 1195 senesinde meydana gelen diğer en önemli olaylarından biri Şemkir/Şamkor (Orj. Տեմքեր) Savaşı'dır. İran (Azerbaycan) atabeyi Ebubekir Şirvanşahlar'a karşı bir saldırı başlattı, bu sırada Şirvan'da yıkıcı bir deprem hâsıl oldu.²⁹ Şirvan Şahı Ağsartan bölge de hâsıl olan bu durumdan ötürü Ebubekir'in önünde duramadı ve Tamar'dan yardım istedi. Bunun üzerine; 1 Haziran 1195'te³⁰ kale kent Şamkor civarında Gürcülerle Ebubekir güçleri arasında kanlı çarpışmalar başladı. Ebubekir ordusu yenilgiye uğradı ve Gürcüler yüklü ganimet elde ettiler, Şirvanşahlar'da Şamkori'yi geri aldı. Müttefik ordular Ebubekir'e karşı Arran bölgesi ve Azerbaycan'ın çeşitli şehirleri ve kaleleri geri aldılar. Bu durum Şirvanşahlar Devleti'nin iç karışıklığı önleyerek siyasi ve ekonomik durumunu düzeltmeye uygun bir zemin hazırladı.³¹ Aynı şekilde Gürcü Krallığı 'da Gence'ye yöneldi ve orada da zafer kazandı.³²

Kraliçe Tamar dönemi dış siyasetinde başı çeken olaylardan bir diğeri ise Selçuklu Devleti ile olan ilişkiler ve askeri hareketlerdir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah, Gürcülerin sürekli olarak Türk topraklarına saldırması üzerine 1202'de Gürcistan seferine çıktı.³³ Anadolu Selçukluları ile Gür-

²⁷ Lortkipanidze, 2015: 424.

²⁸ Rukhadzisa, 1917: 74-75.

²⁹ Melikishvili, 146-149.

³⁰ Azerbaycan Tarihi, 2007: 253.

³¹ Azerbaycan Tarihi, 2007: 253.

³² Berdzenishvili, 1997: 152-153.

³³ Karamanlı, 1996: 313.

cüler arasında bugün Sarıkamış civarında vuku bulan Pasinler Savaşı Anadolu Selçuklularının yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş sonucunda Doğu Anadolu ve Kafkasya istikametinde Selçuklu ilerleyişi sekteye uğrayarak Gürcüler bu bölgede nüfuslarını arttırmışlardır. Bu seferin sebepleri konusunda birçok görüş vardır ancak bunlardan en ilgi çekici olan İzzeddin Saltuk'un torunu Muzafferiddin Kraliçe Tamar'a âşık olup dinini terk edeceğini bildirerek kalabalık bir maiyet ve zengin hediyelerle Gürcistan'a gelip kraliçe ile evlenmeye talip olması yönündeki görüştür. Faruk Sümer, 1180-1190 yılları arasında kraliçenin bir müddet onunla aşk hayatı yaşadıkdan ve yapılan parlak bir düğün ile Muzafferiddin'i eski krallardan birinin odalığından doğmuş kızı ile evlendirip Erzurum'a yolcu ettiğini yazar.³⁴ Gürcü kaynaklarında Muzafferiddin'in Gürcü asilzadeleri tarafından merasimle karşılanıp saraya götürüldüğü ve Tamar'ın meclisinde bütün kralların üzerinde oturduğu yazılıdır. Onun hükümdar olup devletin askerlerinden, ileri gelenlerinden hoca ve hadımağalarından müteşekkil kalabalık bir maiyet ile geldiği kaydedilir.³⁵ Bu yargıyı vakayiname de geçen "din değiştirmesi konusunda babasının rızası yoktu" ifadesi de desteklemektedir. Faruk Sümer, Tamar'ı tarif ederken "sık sık koca değiştirip aşk hayatı yaşamaya düşkün"³⁶ olarak tanımlamasının ne kadar doğru olduğu hususu tartışmaya açık olmakla birlikte tekrarlamak gerekir ki Gürcü tarih yazıcılığında sık sık vurgulanan durum, Tamar'ın kesin olarak iki siyasi evlilik yapmış olması ve David Soslan ile olan evliliğinde mutlu olduğu yönündedir. Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Süleyman Şah'ın Gürcülerin İslam beldelerini istilası ve son olarak Erzurum'u tehdit etmelerinin Süleyman Şah üzerinde ağır bir tesir bıraktığı, şehzadeliği sırasında kendisine talip olan kraliçenin Saltuklu Beyi Muzafferüddin ile Müslümanlar için onur kırıcı olabilecek şekilde evlenmesinin sultanın intikam almaya yönelttiği de söylenmektedir.³⁷ Kraliçenin güzelliğine âşık olan Süleyman Şah'ın din değiştirmesinden korkan babasının onu güçlkle zapt ettiği şeklindeki sözleri de vardır.³⁸ Ayrıca bu konuda, Gürcü kaynaklarında

³⁴ Sümer, 2015: 47.

³⁵ Sümer, 2015: 48.

³⁶ Sümer, 2015: 48.

³⁷ Gümüş, 2006: 202.

³⁸ Gümüş, 2006: 203.

Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin ve Tamar'ın siyaseten mektuplaştıkları yazar.³⁹ Savaşın kaybindan sonra bölgeden ayrılarak Erzurum'a gelen Rükneddin Süleyman Şah bir müddet burada konaklayarak başkentine geri dönmüştür.⁴⁰ Gürcistan'ın lehine kısa aralıklarla kazanılan iki büyük zafer olarak görülen Şamkor ve Pasinler savaşının Gürcistan'a büyük bir servet getirdiği Gürcü kroniklerinde yer almaktadır.⁴¹ Hiç şüphesiz bu savaşlar ve getirileri Gürcü ekonomisini zirveye taşımış ve bölgenin siyasi arenasında güçlü bir duruma getirmiş, Gürcü halkına refah sağlamıştır.

1193 senesine gelindiğinde Ioane and Zakharia Mkhargrdzeli kardeşler Dvin (Davin/Duvin/Divin) şehrini almışlardı.⁴² Daha sonra elden çıkan Dvin ve çevresi 1202- 1203 senesinde tekrar Gürcüler tarafından istilaya uğramış ve bundan sonra bir müddet Müslümanlar üzerinde seferler düzenlemeyip diktatlerini Batı'ya çevirmeye başlamışlardır.⁴³ Ancak bu sırada Gürcülerin Azerbaycan'a 1206 senesine kadar aralıklarla seferlerine devam ettiği de bilinmektedir. Hatta aralıklarla devam eden bu askeri eylemleri bitirmek için Ebubekir'in Gürcü saldırılarının önüne geçmek adına siyasi bir evlilik yaptığı da kaynaklarda geçmektedir.⁴⁴

1204 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasında da yardımcı olan Tamar'ın İmparatorluğun kurucusu Komnenos ailesi ile akrabalık ilişkilerinin olduğu bazı tarihçiler tarafından iddia edilir.⁴⁵ Tamar'ın Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşuna yardımcı olmakta ki gayesi; Erzurum'u hakimiyet almak istemesi bu yüzden de kendisine müttefik bulma arayışından ileri gelmektedir.⁴⁶ Bir diğer görüşe göre ise ordusunun birçoğu Kıpçaklardan oluşan Tamar, bir tehdit olarak görülen Selçukluya karşı, Trabzon Rum İmparatorluğu'na yardım etmiş daha sonra akrabalık ilişkileri tesis etmiş olduğu yönündedir. Bunun dışında Gürcü kaynaklarında Lazistan denilen bu bölgede çok fazla Gürcü'nün olduğu

³⁹ Şengeliya, 2007: 239.

⁴⁰ Subaşı, 2015: 29.

⁴¹ Rukhadzisa, 1917: 73-74.

⁴² Kartlis Tskhovreba, 2014: 203.

⁴³ Subaşı, 2015: 29.

⁴⁴ Azerbaycan Tarihi, 2007: 321.

⁴⁵ Keçiş, 2009: 144.

⁴⁶ Tellioğlu, 2008: 34.

bu yüzden burada yeni kurulacak siyasi teşekkülle iyi ilişkiler içerisinde olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷ Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasında var olan yardımı sayesinde şüphesiz ki; Gürcü Krallığı bölgede daha aktif rol oynayarak var olan siyasi gücünü daha da sağlamlaştırarak bölgedeki hâkim gücünü daha da arttırmaya zemin oluşturmuştur.

1204-1205 yılında ise Gürcüler Kars'ı ele geçirmişlerdir.⁴⁸ Ancak kısa sürede elden çıkan Kars'ı, 1207 senesinde tekrar hâkimiyetleri altına almışlardır.⁴⁹ Bu savaşı, Tamar'ın eşi David Soslan ve Ioane and Zakharia Mkhargrdzeli yönetmiş, Kafkas vilayetlerinin anahtarı olarak görülen Kars'a, bölgeyi idare etmesi için ise Kraliçe Tamar ve David Soslan'ın oğlu Laşa Giorgi atanmıştır.⁵⁰ Bu minvalde askeri liderler ve Tamar'ın kişisel muhafızı olan Ioane and Zakharia Mkhargrdzeli kardeşler hakkında da ilgi çekici malumat onların Yezidi Kürtlerinden Ivo ve Zaa olduğu ve Hristiyan dinine geçerek Tamar'ın askeri birliklerinde görev almaları hususundadır.⁵¹ Bu durumdan anlaşıldığı üzere Tamar'ın Gürcistan'ında IV. David döneminden gelen Kıpçak unsurların yanı sıra Yezidi Kürtlerinden oluşan etnik kökenli bir Gürcü siyasi ve sosyal yaşamı karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu durumların hepsi yukarıda da belirtildiği gibi dönemin Gürcistan'ında dini statünün önemini de tartışmasız olarak yansıtmaktadır.

Kraliçe Tamar'ın ölüm tarihi ve nedeni konusunda net bir bilgi olmamakla birlikte 1207 senesinde vefat eden eşi David Soslan'dan sonra hayata gözlerini yumduğu kesin olarak görülmektedir. Çeşitli araştırmalarda Tamar'ın ölüm tarihi 1207, 1210, 1212 ve 1213 olarak verilmekle birlikte son araştırmalara göre ölüm tarihi 27 Ocak 1215 tarihi olarak gösterilmektedir.⁵² Bugün bilinen bir gerçek, Kraliçe Tamar'ın cesedinin Gelati'de gömülü olmasıdır.⁵³ Tamar'ın ardından tahta oğlu IV. Giorgi nam-ı diğer Laşa Giorgi geçmiştir. Tarihi beşinci haçlı seferlerine denk gelen 1219-1220 seneleri arasında Fransız Haçlı Şovalyesi De Bua'nın yazmış olduğu mektuba

⁴⁷ Asatiani: 184.

⁴⁸ Çiloğlu, 1993: 47.

⁴⁹ Subaşı, 2015: 30.

⁵⁰ Allen, 1971: 107.

⁵¹ Chikhladze, 2003.

⁵² Kenkebashvili, 2010: 39.

⁵³ Metreveli, 1991: 374.

göre, oğlu Laşa Giorgi tarafından annesi Kraliçe Tamar'ın küllerini Kudüs'e gönderdiği ifadeleri yer alsa da bu konu da diğer birçok konu gibi Gürcü tarihçiler tarafından henüz netleştirilebilmiş değildir.⁵⁴

Tamar'ın saltanatının sonlarına doğru Gürcistan'ın doğu sınırı, bu dönemde Gürcistan'a bağlanmış bir devlet olan Şirvanşahlar'ın bulunduğu Çalan-Usun Irmağı'ndan geçiyordu. Güneydoğu sınırı İspiri ve Çaneti'ye dayanmıştı. Kuzey sınırı ise, öte yanında gene Gürcü Krallığı'na bağlı halkların yaşadığı Kafkas Sıradağlarını izliyordu.⁵⁵

Gürcistan - Türkiye ilişkileri gündeminde, özellikle orta çağ dönemini kapsayan yüzyıllar arasında önemli bir yer edinen bir diğer kadın karakter ise Gürcü Hatun adıyla bilinen ve Kraliçe Tamar'ın torunu olan Tamar'dır. Gürcü hükümdarı Rusudan döneminde, Gürcüler üzerine gelen Kemâleddin Kâmyar kuvvetlerine karşı koyamadığı için, Selçuklulara sulh teklif eden Rusudan, kızını siyasi evlilik yoluyla Keykubat'ın oğlu Gıyaseddin ile nişanlamıştır. Gıyaseddin Keykubat tahta geçtikten sonra evlenmişler, Tamar Hristiyan olarak Konya'ya gelmiş evliliklerinin ilerleyen dönemlerinde ise, İslam dinine geçmiştir. Gıyaseddin'in ölümünün ardından Müînüddin Pervâne Süleyman ile evlenmiş ve bu durum iki ülke arası siyasi ilişkilerinde önem arz etmiştir.⁵⁶ Kısacası, Kraliçe Tamar döneminde Selçuklular ile var olan ilişkiler askeri boyutta iken Kraliçe Tamar dönemi sonrası bir müddet daha böyle devam etmiş, Gürcü Hatun Tamar döneminde ise var olan hanedan evliliğinin de etkisiyle bu durumun yerini siyasî ve kültürel bir ilişkiye bıraktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

12. yüzyıl boyunca Gürcistan Krallığı'nın ekonomik ve kültürel yaşamda oldukça güçlü bir krallık olduğu kaynaklarda defalarca tekrarlanmaktadır. Öyle ki 12. yüzyıldan Tamar Dönemi'nin sonuna kadar yapılan 128 savaştan sadece 4 tanesi kaybedilmiştir.⁵⁷ Kraliçe Tamar'ın oldukça dindar bir Ortodoks Hristiyan olduğu hatta suçluları bile cezalandırma yön-

⁵⁴ Kenkebashvili, 2010: 40.

⁵⁵ Çiloğlu, 1993: 47.

⁵⁶ Subaşı, 2016: 387-394.

⁵⁷ Sanikidze, 1992: 131-132.

teminde idamı tercih etmediği bilinmektedir.⁵⁸ Gürcistan'ın diğer "Altın Çağ" dönemi hükümdarları gibi Tamar da tarih ve edebiyatçılara büyük önem vermiştir. Bu dönem Gürcü bilim insanları dış dünya ile de bağlantılı olduğu gibi Gürcü düşünürleri ve yazarları Yunan, Bizans, Asya, Hristiyan ve İslam kültürlerini yakından takip etmekteydiler.⁵⁹ Bu kültürel faaliyetler dışında sanat, edebiyat ve tarihe önem verildiği bilinmekle birlikte kilise dışı Gürcü edebiyatı büyük ölçüde gelişmiştir. Şavteli ve Çahruhadze dönemin önemli şairleri arasında gösterilmektedir.⁶⁰ Ayrıca Gürcü Edebiyatı'nın başyapıtlarından "Kaplan Postlu Şövalye" Şota Rustaveli tarafından Kraliçe Tamar için yazılan 1584 dörtlükten oluşan dönemin önemli bir yapıtıdır. Şota Rustaveli'nin Kraliçe Tamar'a âşık olduğu ve bu sebeple Kudüs'e kaçtığı ve bu ünlü şiirinde verdiği karakterlerin Tamar'ı yansıttığı savunulur. Bu dönemde Şota Rustaveli ile başlayan edebi metinler Gürcistan Milli Edebiyatı'nın en önemli kaynakları olarak hâlâ etkisini kaybetmediği gibi, Şota Rustaveli Gürcistan'ın önemli figürlerinden biri olarak görülmektedir.

Orta Çağ Gürcistan'ında enstrümantal müziğe karşı ilgi oldukça fazlaydı. El yazmalarında bulunan resimlerden anlaşıldığı üzere tambur, flüt ve zil sesleriyle yapılan müzikler ve müzikli toplantılar mevcuttur. 1184 senesinde Tamar'ın David Soslan ile yaptığı ikinci düğününde birçok şairin katıldığı akrobatların dans ettiği müzikli bir tören tertip edildiği de bilinmektedir.⁶¹ Bu dönemin en önemli eserlerinden biri dağda inşa edilmiş bir şehir olan Vardzia'dır.⁶² Vardzia bugün Gürcistan'da en çok ziyaret edilen turizm alanlarından biri durumundadır. Vardzia başta olmak üzere var olan bilgiler ve bulgular bize bu dönemin mimarlık ve güzel sanatlar alanlarında da büyük atılımların olduğunu yeni şehir ve yerleşim alanlarının oluşturduğunu göstermektedir.

Sonuç

Gürcü tarihi için, 10-13. yüzyıllar arasında Bagrationi/ Bagratlılar sülalesinden en önemli isim olan IV.

⁵⁸ Asatiani: 187.

⁵⁹ Sanikidze, 1992: 131-132.

⁶⁰ Çiloğlu, 1993: 48-49.

⁶¹ Lang, 1966: 150.

⁶² Sanikidze, 1992: 132.

David ve onun icraatlarının ardından gelen, özellikle III. Giorgi ve Kraliçe Tamar'ın icraatları "Altın Çağ" olarak adlandırılan bu dönemin en başarılı ve zafer dolu yıllarıdır. Bu dönemde Gürcistan, bölgenin siyasî, askerî ve ekonomik açıdan en önemli güçlerinden biriydi. En az büyük dedesi kadar Gürcistan'a büyük etkileri olan "Altın Çağ" döneminin son ve Kartvel Krallığı'nın ilk Kraliçesi Tamar'ın hâkimiyetinden sonra Gürcistan toprakları üzerinde yıkıcı ve büyük Moğol baskınları olmuş, ardından da bu coğrafya üzerinde Osmanlı hâkimiyeti dönemi başlamıştır. Kraliçe Tamar iç ve dış siyasetinde göze çarpan en önemli hususlar, Kraliçe Tamar'ın siyaseten yaptığı iki evlilik ve Müslüman ülkelerle olan sosyal ve siyasî ilişkileridir. Şirvanşahlar devletiyle mücadeleleri özellikle Ebubekir'in Atabek olmasından sonra doğan karışıklıklar ve Gürcistan ile ilişkileri ve Anadolu Selçuklu Devleti ile yapılan ilk savaş (Pasinler Savaşı - 1202) dönemin dış siyaset yönünün göstergeleridir. Kraliçe Tamar'ın Trabzon Pontus Rum İmparatorluğu'nun kurulması aşamasındaki akrabalık ilişkileri ve yardımları da Gürcü Krallığı'nın dış siyaseti için önemli bir husustur. Çeşitli etnik unsurları içerisinde bulunduran Gürcistan tarihi içerisinde Kraliçe Tamar dönemi, dış siyaseti genelde Doğu Anadolu Bölgesi üzerine yoğunlaşmış olup gerek siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda ülkenin en refah dolu dönemlerinden biridir. Doğu Anadolu siyasetinde dönemin en büyük gücü haline gelen Gürcü tarihinin ilk kraliçesi Tamar, burada bulunan Türk unsurlarla iyi ilişkiler kurma yolunu seçmiştir.

KAYNAKÇA

Allen, William Edward David (1971), *A History of the Georgian People*, London and New York: Routledge.

Andreasyan, Hrand (2003), *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Ankara: TTK.

Asatiani, Nodar (Tarihsiz), *Sakartvelos Istoria*, Tiflis: Sakartvelos Matse.

Azerbaycan Tarihi (2007), C. II. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi A. Bakıxanov Tarih Enstitüsü Yayınları.

Berdzenishvili, Nikolas ve Canasia, Simon (1997), *Gürcüstan Tarihi, Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar*, İstanbul: Sorun Yayınları.

Berkok, İsmail (1958), *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası.

Chikhladze, Irakli and Chikhladze, Giga (2003), "The Yezidi Kurds and Assyrians of Georgia The Problem of Diasporas and Integration into Contemporary Society", *Journal of the Social Asia & the Caucasus*, (3/21) Link: <http://www.aina.org/reports/tykaaog.pdf>

Çiloğlu, Fahrettin (1993), *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, İstanbul: Ant Yayınları.

Çoğ, Mehmet (2015), "Ortaçağ Kafkasya Havzası'nda Kıpçaklar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10 (19), 57-74.

Gümüş, Nebi, (2006), "İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (3), 199- 219.

Karamanlı, Hüsamettin M. (1996), "Gürcistan", *DİA*, C.14. 311-313.

Kartlis Tskhovreba (2014), ed: Roin Metrevili, Tbilisi: Artanuji Publishing.

Keçiş, Murat (2009), "Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (46), 143-162.

Kenkebashvili, Temur (2010), *The Death and Burial of the King Tamar*, Tbilisi: Eniversali.

Kırzioğlu, Fahrettin (1992), *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara: TTK.

Lang, D.M. (1966, First Edition), *The Georgians*, London: Thames and Hundson.

Lortkipanidze, Mariam (2015), *Sakartvelos Istoria*, C.2. Tbilisi: Palitra.

Melikishvili, G. (Tarihsiz), *Sakartvelos Istoria*, Tbilisi.

Mesxia, Shota and Guchua, Viktor (1976), *Sakartvelos Istoria*, Tbilisi.

Metrevili, Roin (1991), *Tamar Mepe*, Tbilisi: Ganatleba.

Metreveli, Roin (2016), *Rustaveli's Epoch*, Tbilisi: Artanuji.

Piyadeoğlu, Cihan (2017), *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Sanikidze, Levan (1992), *Deda Istoria*, Tbilisi: Molo-dini.

Sevim, Ali (2002), *Genel Çizgileriyle Selçuklu- Ermeni İlişkileri*, Ankara: TTK.

Subaşı, Ömer (2016), "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (33), 384-401.

Subaşı, Ömer (2015), *Gürcü Moğol İlişkisi*, İstanbul: Kitabevi.

Sümer, Faruk (2015), *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK.

Şengeliya, N. (2007), "XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22 (2), 227-240.

Tellioğlu, İbrahim (2004), *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.

Tellioğlu, İbrahim (2008), "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)", *Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 5 (5), 33-53.

Rukhadzisa, V.A. (1917) (yayına hazırlayan), *Tamar Mepe*, Tbilisi: Tbilisis Kartvel Kalta Sazogadoebisa.

GÜRCÜ KAYNAKLARINA GÖRE GÜRCİSTAN ALTIN ÇAĞ DÖNEMİNİN SON HÜKÜMDARI: KRALİÇE TAMAR

Öz: Gürcistan tarih yazıcılığında, “Krallar Kralı” veya “Kraliçeler Kraliçesi” olarak adlandırılan Kraliçe Tamar, 1184-1213 seneleri arasında Gürcistan’ı yönetmiştir. Gürcistan’ın “Altın Çağı” olarak bilinen dönemi içerisinde yer alan Kraliçe Tamar, dönemin Gürcistan’ı ve Gürcistan tarih ve kültürü için önemli icraatlar yapmıştır. Bagratlılar/Bagratiuni sülalesine mensup olan Tamar, babası III. Giorgi’nin ölümü ile tahta çıkmış ve iki kere siyasi evlilik yapmıştır. Kraliçe Tamar’ın ardından tahta önce oğlu Laşa Giorgi daha sonra da kızı Rusudan geçmiştir ve “Altın Çağ” dönemi, Moğol saldırıları ile sona ermiştir. Türk tarihi içinde önemli bir karakter olan Tamar döneminde, Anadolu Selçuklu Devleti ve Gürcüler ilk kez karşı karşıya gelmişler ve “1202 Pasinler Savaşı” vuku bulmuştur. Türkler ile de ciddi ilişkileri olan Kraliçe Tamar ve dönemi Türk literatüründe ayrıntılı olarak çalışılmamıştır. Bu makale ile Gürcü tarihi ve Türk tarihi için önemli bir figür olan Kraliçe Tamar dönemi iç ve dış politik meseleleri, ağırlıklı olarak Gürcü kronikleri ve Gürcü araştırma eserlerinden de referans alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

THE LAST RULER OF THE GOLDEN AGE OF GEORGIA IN GEORGIAN SOURCES: QUEEN TAMAR

Abstract: In Georgian historiography, Queen Tamar who has run Georgia between 1184-1213. Queen Tamar, who was instrumental in calling Georgia the "Golden Age, done important activities for the Georgia history and culture of the period Tamar, who belongs to the Bagratids / Bagrationi family lineage, acceded after her father's death date and made politic marriage twice. After end of her period, in order of his son Laşa Giorgi and his daughter Rusudan took over kingdom and The Golden Age ended with Mongolian attacks. In period of Tamar, an important character in Turkish history, the Anatolian Seljuk State and Georgians faced each other for the very first time and the "1202 Battle of Basiani" happened. Queen Tamar, who has serious relations with the Turks, has not been studied in detail in the Turkish literature. Here, with the text of this declaration, the internal and external political affairs of the Queen Tamar period who is an important figure for Georgian history and Turkish history, I will be trying to examine with reference to Georgian Chronicles and Georgian research works in general.

Anahtar Kelimeler: Kraliçe Tamar, Anadolu Selçuklu Devleti, Orta Çağ'da Gürcistan, Gürcü Krallığı, Gürcistan'ın Altın Çağ Dönemi

Keywords: Queen Tamar, Anatolian Seljuk State, Georgia in Medieval, Georgian Kingdom, The Golden Age of Georgia

TRABZON'DA SUÇ VE SUÇLU: BİR İNGİLİZ KONSOLOS RAPORUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

Edip ÖNCÜ**

** Öğr. Gör., Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
E-Posta: edip.oncu@gmail.com

ORCID

Giriş

Suç kavramı, başta sosyoloji ve ekonomi olmak üzere, tarihle yakından ilişkili birçok disiplinin içinde nedenleri aranan bir olgudur. Tarihte bir zaman kesitinde suç kronik hâle geldiğinde sebepler ya sosyo-kültürel temellerde ya da ekonomik koşulların çözümlenmesinde aranmıştır. Bilhassa sosyoloji kuramları suç ve suçlu kavramlarına bu bağlamda bütüncül açıklamalar getirmek için toplumlar üstü açıklamalara girişmişlerdir. Ancak, bu makalenin yöneldiği boyut, suçun çok büyük ölçüde psikolojik bir etken olan güç ile olan yakın ilişkisidir. Sosyal çözümlenme teorisinin iddia ettiğinin aksine olumsuz sosyo-ekonomik etkenler, bütün suçların nedeni olarak gösterilemez.¹ Suç tasnifine giren sahtekârlık, rüşvet, kaçakçılık ve zorlama, her tür toplumda ve her ortamda ortaya çıkabilir.² Suç, topluma uymayan, toplumdaki büyük kesimi rahatsız eden ve çoğunluk haklarına tecavüz eden davranış biçimlerinden oluşur ve insanın üstünlük, güç, ego kompleksi, hazırcılık, tembellik ve cehalet gibi içsel dürtülerinden beslenir. Bu yüzden suç olgusu, yalnızca toplumsal denetimin başarısızlığıyla açıklanamaz.³

* Gönderim Tarihi: 20.10.2017

Kabul Tarihi: 22.12.2017

¹ Sosyal çözümlenme teorisinde, toplumda var olan sıkıntı ve huzursuzluğun normların zayıflaması, birincil ilişkilerin bozulması, ortak kültür ve değerlerin çürümesi şekillerinde, sosyal çözülmeye yol açtığı öne sürülür. Özetle, şehirdeki sosyal yapının ortadan kalkmasının sosyal kontrolü büyük derecede azaltarak suç oranını artırdığı savunulur. Reid, 2003: 27-28.

² Demirtaş, 2010: 79.

³ Saunders, 1986: 27-28.

İnsanoğlunun topluluk hâlinde yaşamaya başladığı ve insanın diğer insanların haklarının bilincine vardığı günden beri “suç” olgusu ortaya çıkmış; nitelendirilmeye veya tanımlanmaya başlanmıştır. Her insanın hak algılayışının ve bu haklara tecavüz edişin birçok biçimi olduğu için de insan davranışının böylesine değişik biçimleri için tek bir açıklama ileri sürülemez. Zaten tarih boyunca bütün suçları kapsayan tek bir kuram üretme çabaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu kadar geniş ve tanımlı sorunlu bir kavramın üzerine hukuki açıdan gitmek yerine (her ne kadar temel hukuk kavramlarına atıf yapsak da), bu kısa çalışmada Trabzon vilayetinde, 1880’lerin başındaki sosyal ve adli sistemin suç ve suçlu algılamasındaki yeri ve rolünü, tarihi ve sosyo-politik açıdan psikanalitik (ruhçözümlemeci) boyutlarıyla incelemeye çalışacağız. Burada suçun ve suçlunun yoğunlaşacağımız tarafı, hukukun neyi suç olarak gördüğü değil, suçun hem toplumda hem de algıda nasıl oluşup neden azaltılmadığıdır. Bu yüzden suçun ve suçlunun tanımlanmasını dönem bazında ve yerel bağlamda sosyal psikolojinin hukuk algısına olan yansımaları çerçevesinde yapıp vilayetteki tematik suç ve suçlu olgusunu, günümüze kadar uzanan sistem ve toplumsal algı yetersizliklerini kullanan sınıf ve zümreler bazında inceleyip bir sonuca varmaya çalışacağız. Bu çalışmada yapmak istediğimiz kesinlikle Türkçeye “özcülük” diye çevrilmiş “essentialism” değildir. Yani, bütün “suçu” yerel ayan, eşraf ve eşkıyaların üzerine yıkıp, meseleyi tarihsel determinizm kalıbına sokmak niyetinde değiliz. Osmanlı İmparatorluğu’nda ayan ve eşrafları inceleyen birçok çalışma böyle bir girişime soyunmuştur. Pek doğal olarak, bu şekildeki klasik yaklaşım meselenin insani boyutlarını dışarıda bırakmış, hem kurunun yanında yaşın da yanmasına hem de meselenin derinliğine anlaşılamamasına yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, kuramları göz ardı etmeden fakat herhangi bir kuramın da güdümüne girmeden, İngiliz konsolosu Alfred Biliotti’nin I. Meşrutiyet’ten sonra yapılan Adli ıslahatları yorumladığı raporunun ışığında, 1880’lerin başında Trabzon vilayetinde suç ve suçluyu, yerel güç odakları çerçevesinde incelemektir.

1. Suç nedir?

Suç kavramına sosyal psikoloji çerçevesinde bakarsak, bir insanı suça iten etmenler birey veya grupla-

rın toplumda boşluk diye algıladığı alanları kullanma, kendini koruma ve üstünlük sağlama dürtüsü veya içgüdüdür. Aynı şekilde suçun algılanışı da güdüsel haksızlık ve korku algılayışıdır.⁴ Suç kelimesinin İngilizcedeki karşılığı “crime”ın etimolojisi incelendiğinde eski Grekçedeki “tasarlanmış hata veya topluma karşı işlenmiş saldırı” anlamlarına gelen *κρίμα* (*krima*); ve bu kelimenin Latinceye geçmiş hali olan ve “endişe, üzümlük ve acıdan ağlama” veya sonraki hâliyle “suçlama” anlamlarına gelen *crimen* kelimelerini görürüz.⁵ İngilizcedeki “cry” kelimesinin “ağlamak” anlamına geldiğini göz önüne alırsak “suç”un algılanışının, haksızlık ve adaletsizliğe yol açarak içgüdüsel olarak eziyet ve sıkıntı veren bir fiil veya durum karşısında geliştiği ve bir “suç”un algılanması için yazılı hukuk kanunlarına o kadar da gerek olmadığı çıkarımını yapabiliriz. Yani “suç”, bir saldırı ve bu saldırının algılanması durumudur ve her iki durum da insan olmanın getirdiği doğal sonuçlardır. Bu incelememizde, suçun eyleme maruz kalan açısından değerlendirmesini yapacağımız için sapkınlık (deviasyon) şeklinde hukukta çoğu zaman müeyyidesiz kalan ve daha çok bireysel psikolojiyi ilgilendiren ayrımı bu metinde bir kenara bırakıyoruz.

Hukukta, hukuka aykırı olan ve yasaca cezalandırılan eylem diye tanımlanan “suç”, totolojik ve daha çok sonucuyla belirlenen bir durumu niteler. Bu yüzden “suçu”, cezaya yol açan, yapılmaması gereken bir eylem, büyük yanlışlık ve ağır hata diye etik olarak tanımlamak yerine, insan üzerinde yarattığı etki ve hasarlar açısından tanımlamak, sosyal tarih açısından daha yerinde olacaktır.⁶ Hukuki tanımlar her ne kadar sınıflandırma, anlamlandırma ve kavrama kolaylığı yaratsa da belli olgu ve süreçlerin tarihsel perspektifte değerlendirilmesinde metodolojik yanlışlıklara yol açabilir. Hukuk, iyi işlemediği veya iktidar ve çıkar çevreleri tarafından suiistimal edilip tarihi yorumlamak için manipüle edildiği durumlarda bütün anlamını yitirir. Cezanın yanlış insanlara verildiği veya ceza üzerinden suçun tanımlandığı durumlarda ise hukukun koruduğu haklar değil hukuksuzluk (haksızlık) olur.

⁴ Gabriel ve Greve, 2003: 600-614.

⁵ “Crime”, (12 Mayıs 2013), http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=crime&searchmode=none.

⁶ “Suç”, 1986: 10845-10847.

Ceza hukukuna göre suçun belirgin niteliği yasalarca tanımlanması ve cezalandırılmasıdır. Bu da suçun unsurlarından ilki olan, kanuni unsur oluşturur. Hukuka göre kanunsuz suç ve ceza olmaz. Bu, bir eylemin suç sayılabilmesi için ilk koşuldur. Suçun diğer unsurları maddi unsur, manevi unsur ve hukuka aykırılık unsurlarıdır. Maddi unsur, suçun bir davranış ve eylem olduğunu belirtir. Buna göre, bir hareketten doğan sonucun yasada belirtilen sonuç olması gerekir. Sonuç tam olarak oluşmamışsa, hareket teşebbüs olarak nitelendirilir ve cezanın tam uygulanmasında sıkıntı doğar. Manevi unsur, suçlunun kusurluluğu ve bu kusuru yüklenilebilecek ehliyete sahip olmasıdır. Hukuka aykırılık koşulu, yasal tanıma uyan ve bu nedenle de suç sayılması gereken bir eylemin yalnız ceza hukukuyla değil tüm hukuk düzeyinde sağlanmasını koşul olarak koyar. Yani meşru müdafaa tarzı eylemler tüm yönleriyle hukuka aykırılık koşulunu yerine getirmediği için suç koşulunu karşılamaz.⁷

Hukuk açısından suçların niteliği de önemlidir ve cezaların belirlenmesinde etkisi çöktür. Çalışmamızda bu nitelikleri, işlenen suçların tarihsel perspektifteki önemlerini ve ciddiyetlerini belirtmek için kullandık. Suçların içtimaı, suça iştirak, müteselsil suç, muhtelit suç (iftirayla mevkiinden etme) ve mürekkep suç (yağma suçu) gibi nitelemeler, tek tek olayları derecelendirip sosyal çerçeveye oturtmakta hukuki tanımlamaların faydalı olduğu alanlardır.

2. Suçlu kimdir?

Dünyanın en yetenekli ruh çözümlemeci yazarlarından biri olan Fyodor Dostoyevsky'nin Suç ve Ceza (*Prestupleniye i nakazaniye/ 1866*) romanının başkarakteri Raskolnikov, *delirium tremens* (sanrılar) içinde savrulurken, insanın karakterinin gereğiye cinayete bile hakkı olduğunu düşünür. Bu vicdan muhasebesinde karakterin asıl takıntısı, toplumun geleneksel normlarına ve ahlak anlayışına zıtlaşmanın neden ve sonuçlarıdır. Yazar, gerçek hayatında ise Rus Çarı I. Nikolay'a suikast planlayan Petraşevsky Grubu'yla bağlantısından dolayı tutuklanarak 1849'da idama mahkûm edilmiş; son anda affedilerek cezası Sibiry'a'da dört yıllık kürek cezasına çevrilmişti. Romandaki ve gerçek hayattaki suçların arasındaki nitelik ve ceza farkı, hiç kuşkusuz büyük

⁷ "Suç", 1986: 10845-10847.

yazarı suçun ve suçlunun mahiyeti üzerine yazdığı şaheserindeki bu derin ve sorunlu düşünce sarmalına sokmuştur. Bir yanda romandaki cinayet, bir yanda ise gerçek hayatta hükümetin politikasını eleştiren birkaç makale...⁸

Suçlunun tanımı da bu yüzden suçun tanımı kadar, hatta daha da sorunludur. Suçluyu çok basit olarak suç işleyen kimse olarak tanımlamak, başkasının hakkını gasp etmediğine inanılan suç sahibi kimse-leri suçsuz saymak kadar hatalıdır. Suçluyu topluma uymayan kimse olarak tanımlamak, topluma uyan veya toplumu kendine uyduran suçluları da doğal olarak normalleştirmeyi beraberinde getirir. Burada ilk bakışta paradoks gibi görülen şey aslında düz sosyolojik mantıkla “sapkın” olarak nitelendirilen kişi veya grupların, aslında insani normları çıkar veya cebirle lehlerine çevirmelerinin yarattığı sıkıntıdır. Tarihte, belli dönemlerde, belli coğrafyalarda değişik sosyal kalıplar ortaya çıkabilir. Adaletin toplum nezdinde değerinin düşük algılandığı zaman ve yerlerde, “birçok insan baskılar ya da eziklikler nedeniyle, ya da yükselme isteği ile olanaklar arasındaki uçurum yüzünden”⁹ veya hak yemenin kolay olduğu ortamlarda, toplum yasalarını çiğnerler ve suç işlerler. Normalde suçlu davranışlarda bulunan yasadışı (ki bu insanlar güce ulaşana kadar da yasalar çerçevesinde ilerleyebilir) kişilerin oluşturduğu “alt kültür”ün değerleri, toplumun genelinde kabul görmese bile normal görülme veya en azından kanıksanmaya başlar. Aslında bu durum, bu alt kültür gruplarının üst kültür grubu iddiasına soyunduğu¹⁰ veya kendini üst kültür olarak gördüğü, toplumun -bozuk veya düzgün- kurum ve değerlerine karşı çıkan kolektif bir suç girişimi durumudur. Bu durum, toplumsal histeri veya yanılsama dönemlerinde kendini hâkim siyasi iktidar veya liderlerde vücut bulacak kadar ileriye götürebilir.¹¹

⁸ Suçun romantikleştirilmesi, bilhassa çatışma kriminolojisi çalışan sosyologlar tarafından yapılmış ve bu yaklaşım, ana akım sosyologlar tarafından eleştirilmiştir. ABD'deki Kara Panterler (Black Panthers) hareketi, eylemlerini rasyonalize veya felsefelendirme timeline sokan bazı akademizyenlerin popüler objesi olmuştur. Dostoyevski'nin büyük şaheserinin de bu meyanda birçok edebi yorumu yapılagelmiştir. Reid, 2003: 35.

⁹ “Strain theory (gerilim teorisi)” insanların yaşamlarının ilk bölümünde ulaşmadıkları şeyleri hayatlarının geri kalanında intikama kadar varabilecek bir şekilde telafi etme eğilimine gittiklerini öngörür. Reid, 2003: 31.

¹⁰ Reid, 2003: 35.

¹¹ “Suçların Niteliği ve Nedenleri”, 1976: 288-289.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik dönem sonrası devirlerinde suç odakları ve suçlular, genelde yukarıdaki tanıma uygun şekilde ortaya çıkmış ve hükümünü sürdürmüşlerdir. Adları ve sıfatları ne olursa olsun, gerek askerî sınıftan gerekse Reaya içinden oluşan güç odakları, suçu normalleştirmiş; düzeni ve adaleti alt kültür haline sokmuşlardır. Makalemizin Trabzon vilayeti özelindeki son bölümü ayan, eşraf, eşkiya denilen reaya zümreleri ve Askerî sınıftan mevkilerini suiistimal edenlerin suç ve suçlu kavramındaki yeri ve rolünü irdeleyecektir.

3. Osmanlı Şehrinde Suç ve Güvenlik Sorunu: Yapısal Analiz

Osmanlı toplum yapısı, genel ve geleneksel olarak şehir ve mahalle bazında incelenegelmiştir. Sosyal bilimlerde adet olduğu üzere düzeni, statükoyu ve ideal durumu tanımlamak ve betimlemek, düzensizliği incelemekten daha kolay ve metodolojik açıdan daha tutarlı sayıldığı için suç, suçu meydana getiren amilleri ve suçun yarattığı düzensizliği de tanımlayıp formüle etmek, hiç kuşkusuz meşakkatli ve çok düzlemlili araştırmalar gerektirir. Dolayısıyla bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, idealin tasvirinden daha çok kriz ve düzensizlik dönemlerinde Osmanlı şehrindeki güvenlik sorunu, güç ve çıkar ilişkilerinin yarattığı karakteristik sömürü ve suç durumları açısından incelenmektedir.

Osmanlı şehrinin belirleyici ve en karakteristik yapıtaşının mahalle olduğunu söylemek çok da iddialı bir ifade değildir. Aynı şekilde, pazar ve çarşıdaki suç¹² yerine mahalle ve şehrin çevresindeki suçların da, şehrin yapısını açıklamak ve değişim ve dönüşümleri karakterize etmekte daha önemli olduğunu belirtmek yersiz sayılmaz. Nitekim insanların daha çok bulunduğu ve görünen bir amaç uğruna değil de vakitlerinin büyük bölümünü geçirdiği doğal yaşam alanlarındaki suç anlatmanın, şehir insanların neden suça meylettiğinin ve o şehirde neden bazı suçların hâkim duruma geldiğini anlamakta daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı mahallesinde suçun pasifize edilmesiyle sağlanan ve sağlanması gereken huzur, devletin ve toplumun suçu tanımladığı normlar, değer yargıları

¹² Demirtaş, 2010: 81-82.

ve her iki yapının var olduğuna inandığı ideal ortama yapılan tehdit ve saldırıları önleyecek yasa ve yaptırımlara bağlıydı. Keza şehri çevreleyen bölgelerde de bu algı ve anlayışa bağlı olarak suçsuz bir ortamın ancak iki yapının etkileşimiyle meydana getirildiğini belirtmek gerekir. Ancak, her toplumda olduğu gibi Osmanlı şehirlerinde de siyasi yapının ve toplumun barış mekanizmaları kriz, anarşi ve değişim dönemlerinde yetersiz kalmıştır. Tanzimat reformlarıyla birlikte neredeyse işlevsiz kalan kadıların şehir asayişine etkisi, muhtesip, asesbaşı ve subaşı gibi asayiş görevlilerinin de görev nitelik ve kalitelerinde meydana gelen değişim 19. yüzyılın ikinci yarısında şehirlerde meydana gelen suçların önlenmesini zorlaştırmıştır. Bu değişim döneminde İmparatorluğun geçirdiği elim, zorunlu ve yapısal değişim ve dönüşümler sonucunda daha önceden bir otomekanizma olarak huzurun sağlanmasına katkıda bulunan kendi kendine inisiyatif alma, ortak sorumluluk ve kefalet gibi modern şehir yönetiminde değerlendirildiğinde iptidai ve içgüdüsel görünen savunma sistemleri, değer yargılarının doğru düzgün henüz tanımlanamadığı bu kriz döneminde suçun önlenmesini ve suçluların cezalandırılmasını başka alternatiflere bırakmıştır.

Daha önceleri şehirlerde mahalleliler, kendi örf ve geleneklerinin algısında kendi yaşam alanlarına ve geleceklerine karşı tehdit olarak gördükleri unsurları birbirlerine kefil olarak habitatlarından defetme veya süreli olarak uzaklaştırma yetisine sahiptiler.¹³ Kefalet sisteminde, tanınmayan veya potansiyel suçlu olabilecek yabancı bir unsur, resmiyete dayanacak ölçülerde, var olan sisteme dâhil edilirdi.¹⁴ Ancak, merkezi otoritenin zayıfladığı veya iskân siyasetinin düzensizleştiği 19. yüzyılın son dönemlerinde kuşkusuz bu sistemi ideale yakın bir şekilde veya alışlagelen uygulamalarıyla sürdürmek çok zor hale gelmiştir.¹⁵ Göçlerle birlikte nüfusun sanayileşme veya sağlık ve beslenme koşullarındaki değişim nedeniyle eskiye nazaran daha hızlı ve değişik şekillerde dönüştüğü bu dönemde kefalet sistemini, eskisi gibi veya etkili olarak uygulamak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Tarihçi ve sosyologların sıklıkla atfı yaptığı Emile Durkheim'a göre, toplumda

¹³ Demirtaş, 2010: 112.

¹⁴ Demirtaş, 2010: 169-173; Özcan, 2001: 129-151.

¹⁵ Saydam, 1997: 4-12.

işbölümünün değişmesi ve dönüşmesi bilhassa artan kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte şehirlerde yeni bir iş bölümüne dayanan tesianüt yerine ahlaki düzensizlik ve anomiyeye neden olur ve bir boşluk oluşur. Devletin de kısa sürede dolduramayacağı bu boşluğu bu dönemde yerel ileri gelenler kendi yöntemleriyle doldurmuştur.¹⁶

Ortak sorumluluğun çok önemli olduğu eski devirlerde, bir olayın failinin bulunması veya şüphelinin hakkıyla cezalandırılmasına yardımcı olabilecek şahitlik ve kefalet gibi uygulamalar, ideale ve amaca yönelik olarak sağlıklı olarak işliyordu diyebiliriz.¹⁷ Osmanlı şehirleri bazında daha çok can ve mal güvenliğinin sağlanması ile ilgili kısımları üzerinde durulan bu uygulamalar, toplumsal ahlakın korunması ile ilgili tedbirleri de kapsamaktaydı. Çünkü mahallede asayiş ile güvenliğin sağlanması, doğrudan devletin ve toplumun değer yargılarıyla ilişkiliydi. Şehirlerde ahlaka uygunsuzluk durumunu genellikle ayıp ve terbiye gibi kavramlarla ele alan sosyal tarih yazıcılığı, aslında bu olgunun suç ve güç ilişkilerine olan büyük etkisi ve yansımaları göz ardı etmektedir.¹⁸ Toplumsal ahlakın korunması temelinde baktarsak 18. ve bilhassa 19. yüzyılda, şehirli-mahalleliler ve kaza sakinleri, artık bu oto-kontrol mekanizmasının ayan ve eşkıya ekseninde oluşan güç ve meşrulaştırma düzeneğinde pek işe yaramadığını görmüş; devletin acizliği karşısında hukuka olan güvenini yitirmiştir. Bu da, sonuç olarak Osmanlı şehirlerinde ayanların “ahlak” sisteminin, halk tarafından bilinçli veya bilinçsiz benimsenmesine yol açmıştır. Bir sonraki kısımda vereceğimiz Vilayet bazındaki hukuk sistemi ve güvenlik saptamalarında suç, güç ve acizlik kavramlarını bu perspektifle inceleyeceğiz.

4. Ayan, Eşraf ve Eşkıya

Osmanlı Devleti’nde ayan genel anlamıyla bir şehir, zümre veya devletin ileri gelenleri anlamında kullanılmıştır. Fakat incelememizin bağlamındaki güç ve suç odağı haline gelen ayanların bir sosyo-politik bir olgu olarak şehirlerin ve şehir çevrelerinin merkezine oturması, 18. yüzyıldır. “Pek çok şehirde ayan

¹⁶ Saunders, 1986: 27-28.

¹⁷ Saydam, 1997: 9.

¹⁸ Özcan, 2001: 141.

devlet ile halk arasında asker sağlanması, vergi dağıtımı ve toplanması, zahire ve hayvan temini konularında aracı olan şehrin ileri gelenlerinden olup genelde zengin ve yerli hanedana mensup kişilerdi... Ayan olanlar mütesellimlik ve voyvodalık gibi mevkileri elde edip zorla halkı soyup zengin oluyorlardı”.¹⁹ EşkİYaların önceden beri var olmalarına rağmen ayanlarla birlikte Anadolu’da suç ve güç sahnesinin merkezine oturmaları, yine 17. ve 18. yüzyılları bulur. Burada, sadece yeniçeriler ve levendleri zikredip Anadolu’nun hemen hemen tümüne hâkim olan otorite boşluğu veya zayıflığının eşkıyalık hareketlerini besleyip palazlandırıldığını ekleyelim. EşkİYalar da ayanlar gibi aslında aracı suç ve güç odakları olup savaş ve göç zamanlarında hâkim unsurlar haline gelmiştir. Göç sorunu bilhassa 18. yüzyılda Anadolu şehirlerinde travmatik hâle gelmeye başlamış, ayan otoritesi, eşkıyalık ve göçler 19. yüzyıla gelindiğinde şehirlerde suçun hem sebebi hem de sonucu olmuştur.²⁰

Her ne kadar ayan ve eşraf meselesi Marksist tarih yorumcuları için çok işlenen bir tema olsa da Batı medeniyetinin izafi gelişmişlik kıstasları ve tanımlarıyla yapılacak her büyük açıklama girişimi gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda yerel güç odaklarının yükselişini “derebeylik” nazariyesi çerçevesinde incelemek de sınıfsal kuramları geçersiz bulan sosyal bilimcilerin reddiyesine davetiye çıkarmaktadır. Gerçekten de *pseudo-legal* (sözde yasal) bir Osmanlı yerel güç odağı yapılanması vardı ve bilhassa 17. yüzyıldan itibaren tarihsel gelişim içinde bu yapı hem Askeri sınıf, hem Ehl-i Örf hem de yerel sülalelerin girift ve ekonomiyle birebir ilintili ilişkisiyle oluşmuştu.²¹ İsmail Cem’in 1800lerin Kutsal İttifakı diye adlandırdığı “yüksek devlet memurları, mültezimler, tefeciler, yabancı işbirlikçileri, bey ve ağalar” koalisyonu,²² ancak vizyonsuz devlet politikaları ve tamahkârlığı besleyen eğitim eksikliği ve toplumsal ahlaki değerlerin oto-kontrol işlevine hizmet etmediği durumlarda güçlünün suçluya dönüşmesi şeklinde tecelli eder.²³ Yoksa bu sınıfların her top-

¹⁹ Öksüz, 2006: 123-125; Cem, 1989: 207-210.

²⁰ Öksüz, 2006: 132-139; Aygün, 2005: 31-32.

²¹ Cem, 1989: 202-205.

²² Cem, 1989: 242.

²³ 15 Mayıs 1841 tarihli Ceride-i Havadis’te özel girişimin (akl-ü servet sahipleri) köylüyü çalıştırması devletin kasasına girecek öşür ve köylünün “can u gönülden” çalışıp borçtan kurtulması şeklinde teşvik edil-

lumda halkı sömüreceği şeklinde genel geçer bir kaide yoktur. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ve çalkantılı 19. yüzyılında hüküm süren bu sömürünün belli şartlardan beslendiği de sosyolojik bir gerçektir.

Fakirlik, etnik ve dini farklılıklar ve göç hareketlerinin dolaylı sonuçları sosyal çözülmeye değişik şekillerde etki edebilir. Fakirliğin yüksek oranlara çıkması, geleneksel kurumlara bağlılığı zayıflatabilir ve suçu artırabilir. Göçlerin sıklaşması aynı şekilde toplumsal ağları ve bağlılıkları bozacağından sosyal çözülmeye etki eder ve suçu artırır. Etnik ve dini farklılıklar da bireyin kimliğine vurgu yaptığından sosyal çözülmeye etki eder ve suçu artırır.²⁴ 1880lerdeki Osmanlı İmparatorluğu, halkın çoğunluğuna yansıyan ekonomik zorluklar ve fakirlik yüzünden sosyal çözüme teorisine yatkın görülebilir. Aynı şekilde etnik milliyetçiliklerin arttığı ve kapitülasyonlar sayesinde dini cemaatlerin millet sisteminden milliyetçilere dönüşmesi yüzünden birey kimliğinin öne çıktığı varsayılabilir. Bilhassa Karadeniz ve Doğu Anadolu'da çok büyük yıkım ve göç hareketlerine yol açan 93 Harbi'nin de sosyal çözümlenin ana katalizörü olduğu ortaya atılabilir. Ancak, kötü şartların her yerde aynı kötü sonuçlara yol açacağı şeklindeki yaklaşım tarihte ancak tarihsel determinizmin genel dogma olarak kabulüyle mümkündür. İnsanlık tarihinde fakirlik, göç, savaş ve etnik kırım dönemleri gibi yıkım sürecinden silkelenerek ve suç toplumda hâkim duruma geçmeden dönüşerek çıkan toplumlar da mevcuttur. Bu olguda da insani faktör, sosyal-psikoloji ve toplumsal ahlak ön plana çıkar: II. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Japonya örneklerinde olduğu gibi...

.....
miştir. Ucu 1950'lerde Demokrat Parti'nin toprak ağaları iktidarına dayanacak kadar olan vizyonsuz-deneimsiz devlet politikalarının güç ve para sahibi yerel zenginleri kontrolsüz güce sahip olarak her türlü suça itebileceği sonucu ne yazık ki ne vergi ne de toprak reformlarının hakkıyla uygulanamaması yüzünden önlenememiştir. 1875'te mültezimlerin köylünün üzerinden en yüksek karı elde etmek için hasadı geciktirip hem ülkeyi hem de köylüyü nasıl mağdur bıraktığını ifade eden Cem, Doğan Avcıoğlu'ndan aktardığı 1913 yılı toprak istatistiklerinde de tüm tarım nüfusuna oranı %1 olan 10000 toprak ağasının tüm tarım topraklarının yaklaşık %40'ını elinde bulundurduğunu göstermektedir. Cem'in eseri, ayan ve eşrafın Tek Parti Dönemi'nde de sömürü şeklindeki suç olgusunda temel aktörlerden olduğunu ve bu yapının Demokrat Parti tarafından halkın dini ve gelenekçi duygularının tepkiye endeksli olarak güdümlenmesinin de etkisiyle yerel eşrafın güç ve suç çarkını devam ettirdiğini tarihsel seyir içinde verir. Cem, 1989: 252-270, 296-311, 375-395.

²⁴ Reid, 2003: 29.

Yukarıda özetlendiği şekilde, suç artışının nedenlerini açıklamakta, bir evin yıkılmasını hava şartlarının olumsuzluğu gibi nedenlerle açıklayan sosyal çözümler teorisi veya evin bina ediliş tarzındaki yanlışlıkları ortaya koyan yapısalci teori gibi perspektifler, her ne kadar yardımcı ve yol gösterici olsa da bizim teorilerden bağımsız görüşümüze göre bir evin nasıl ve neden ve hangi dürtülerle yanlış inşa edildiğini ve bir evin yıkılışını kolaylaştıran insani sebepleri, güç ve çıkar çerçevesinde eleştirel biçimde incelemek, Trabzon vilayetinde 1880lerin başında görülen hukuksuzluk ve suçun yaygınlaşmış hale gelmesi sorununu açıklamakta daha faydalı olur kanaatindeyiz.

5. Trabzon Vilayetinde Suç ve Güç Dengeleri

Bu bölümde, Trabzon vilayetinde (1841'e kadar Trabzon Eyaleti) güç dengelerini suç bağlamında belirleyen ve elinde tutan ayan, eşraf ve eşkıyaları; olay, olgu ve belgeler ışığında seçici olarak sosyal psikoloji açısından inceleyeceğiz. Bu araştırmanın iddia ettiği klasik güç dengesi ifadesinin nasıl olup da suç dengesine evrildiğidir. Tabi ki her suç grubu ve zümresi incelemesinde olduğu gibi bu zümrelere kimlerin dâhil olup olmadığı vaka bazında ve sübjektif olabilir. Bunun yanında geçici olarak bu zümrelere dâhil olan ve bu gruplarla işbirliği yapanları da suçlu genel kategorisinin içine koyabiliriz. İncelememizde çoğunlukla bizden önceki yerel tarihçi, sosyolog ve antropologların ayan, eşraf ve eşkıya diye belirlediği kişi ve zümrelerden yola çıkacağız; fakat yeri geldiğinde suç tanımımız içine giren suçluları da dâhil edeceğiz.

Anadolu'nun birçok Osmanlı bölgesi gibi Trabzon bölgesinde de güç odaklarının suçu bir hayat tarzı ve kültür haline getirmesinin miladını, İmparatorluğun otoritesinin zayıfladığı Celali İsyanları zamanına götürebiliriz. Burada göz ardı etmememiz gereken, her toplumda her dönemde var olan güç odaklarının suça meyli ve fırsatını bulduğunda diğer insanlar üzerinde kurmak istediği tahakküm sorunsalıdır. Gücün dayanılmaz çekimi ve insan tamahkârlığının yarattığı itkilerle insanların suça yönelmesine dair görüşler, eleştirel kriminolojinin 1960lardan itibaren çatışma kriminolojisi adı altında yeni bir yaklaşımla suç ve suçluları açıklamak için ortaya çıktığı dönemlerde, sosyal dağılma ve gerilim teorilerine

karşı alternatif bir yorum getirmiştir.²⁵ Yapısal kriminolojiden de yararlanan bu suç ve güç temelli yaklaşım, araç-odaklı (*instrumental*) ve sembolik güç ilişkilerine yoğunlaşır. Araç-odaklı güç ilişkilerinde, ekonomik kaynakların ve güç kaynaklarının kontrolü ve amaca ulaşmak için bu kontrolün kullanılması, sembolik güç ilişkilerinde de belli kişi veya grupların, suç eylemlerini ve ortadaki güç ve emtia ilişkilerini meşrulaştırmaları ve öz algılarında kendilerini meşrulaştırma girişimleri öne çıkar.²⁶

Meseleyi bu tarzda ele aldığımızda, suç odaklarına yeri geldiğinde devletin, devlet görevlilerinin ve sıradan halkın da eklememesi de kaçınılmazdır. Anakronistik yaklaşmasak bile çok modern bir terim olan “mafya” yapılanmasının dallanıp budaklanması ve uzantılarının toplumun hiç umulmadık kesimlerini içermesini göz önüne aldığımızda, herhalde bu yaklaşımımız pek de uygunsuz kaçmayacaktır.²⁷ Bilindiği üzere “mafya”, her ne kadar şehirler ve şehir tarihiyle özdeşleşmiş bir kavram olsa da tarihsel kökenleri Sicilya taşrasına uzanır.²⁸ “Mafya” tarzı suç örgütlenmelerinin bu tarihsel kökeni de çoğu zaman suç gruplarının merkezi devlet otoritesi veya dış güçler tarafından “sömürüldükleri” için bu yola meylettikleri yolunda, aslında kendi içinde tutarsız bir meşrulaştırma mantığıyla, kendilerini haklı gösterme ve savunma refleksine yol açmıştır. Hatta bazıları, daha da ileri giderek kendilerine “millî” bir misyon yükler.²⁹

Ortada bir sömürü olduğu doğrudur; fakat bu, insanın insanı sömürsüdür ve ulvileştirecek hiçbir tarafı yoktur. Ayan olsun eşraf olsun eşkıya olsun ortada toplumun bir kısmına eziyet verecek ve onları hayat haklarından mahrum edecek ve çoğunluğu ezip “ağlatacak” bir zümre varsa bu zümrenin işlediği -yazımızın başında da belirttiğimiz gibi- suçtur ve geriye dönük tarih okumalarıyla bu sınıflar mazur görülemezler. Mafyanın en önemli özelliklerinden

²⁵ Reid, 2003: 32.

²⁶ Reid, 2003: 34.

²⁷ Dickie, 2004: 53.

²⁸ “Mafya” diye adlandırılan suç yapılanmasının İtalyan resmi kayıtlarına geçen ilk örnekleri 1870lerde limon ticareti üzerindeki hâkimiyet meselesi yüzünden çıkmıştır. İlk mafya örgütünün eski Fransisken rahipleri önderliğinde kurulmuş olması ve ortada limon bahçeleri gibi uluslararası ticarete karlı bir rant kapısı olması ilgi çekicidir. Örgütün konuşlandığı 800 kişilik Uditore köyünde çok kısa bir süre içinde 23 kişi öldürülmüştür. Dickie, 2004: 38-44.

²⁹ Dickie, 2004: 13-14.

biri, “zirveyle taban arasındaki katlarda aracılık ederek bir güç samsarı işlevini üstlenmesidir”. Mafyayla daha yukarıdaki -Trabzon örneğinde görüleceği üzere bu dikey ilişki yatay formları da almıştır-politik güçler arasındaki bu ilişki biçimine *partito* (bölümlenme) adı verilir. Bir diğer önemli özellik ise mafyanın üstlendiği “sosyal adaletin özelleştirilmesi” iddiasıdır. Burada kastettiğimiz akrabalık ilişkileri ve *clientalism* (politik destek karşılığı mal ve para yardımı) ile servetin yeniden dağılımıdır.³⁰ Ancak buradaki asıl gerçek, Robin Hood gibi zenginden alıp fakire verme değil, zenginden alınanın zengine verilmesi veya zenginden alınanla yeni zengin yaratılması ya da Osmanlı örneğinde tipik hale geldiği üzere, fakirden alınanla zengin olunması veya fakirden alınanla zenginin daha da zenginleşmesidir.³¹

Trabzon bölgesinde suç yapılanması, Celali İsyanları'yla beraber bölgede *ehl-i örf*, eşkıyalar ve *partitonun* en önemli ayağı olan aracı ayanlar ve eşraf denen ileri gelenlerden tertip olarak 19. yüzyıl sonunda, ilmiye sınıfının bir kısmını ve dini istismarcıları da içine alacak şekilde yapılandı.³² Biz burada Trabzon'daki iktidar ve suç ilişkisinin derinlemesine analizini yapmayacağız. Akçaabat nahiyesi ve Görele kazalarından birkaç suç örneğini vererek ayan ve eşkıyaların geçmişini I. Meşrutiyet dönemine oturtmak için, altyapı oluşturacağız. Bu altyapı bize makalenin sonundaki, 1880lerin başında Trabzon'da görev yapan İngiliz konsolosu Alfred Biliotti'nin Meşrutiyet'ten üç sene sonra uygulanmaya başlanan adli reformla birlikte suç ve suçlunun adli sistem bazında incelendiği yirmi beş sayfalık raporunu, incelememizin bağlamına oturtmakta yardımcı olacaktır. Amacımız, suç ve güç yapılanmasını tarihsel ve antropolojik boyutta derinlemesine inceleyip bir teoriye oturtmak değil; suç ve suçlu kavramlarının değişik bir sosyo-politik algısını, Trabzon örneğinde kısıtlı bir zaman ve mekân diliminde, psikolojik ve sosyo-kültürel yansımaları günümüze varacak şekilde incelemektir.

³⁰ Hess, 1998: 88.

³¹ Arnd ve Zarate, 1995: 24-30.

³² Ayan ve eşraf yapılanmasının Of kazası örneğinde nasıl dini bir nitelik kazandığı üzerine bkz. Meeker, 2001: 179-181, 265-275.

5.1. Görele

İlk örneğimiz günümüzde Giresun'un bir ilçesi olan Görele. Görele 1600lere doğru kaza olmuştur ve kazanın ismi Osmanlı belgelerinde Yavabolu/Yobol (Yavabolu nam-ı diğer Görele)³³ ile değişmeli olarak kullanılırdı. 18. yüzyılın ilk yarısını takiben bu bölgede yoğun bir eşkıyalık ve göç hareketi görülür. Meselemiz, bu hareketlerin niteliğinin göç veya eşkıyalık olması veya Osmanlı belgelerinde Çepniler'in dini kimliği nedeniyle sürekli "eşkıya" lafzıyla anılması değil bu karışıklık ortamını kimin beslediği ve bu ortamdan kimin yararlanarak gücünü pekiştirdiğidir.³⁴ Feridun Emecen'in de belirttiği gibi, "... bunlara [eşkiyalara] yataklık yapan zümrelerin varlığı da dikkat çekmektedir. Kendilerini bir şekilde askeri zümre mensubu olarak tanıtan ve mahalli bir güç odağı durumuna gelen bazı kimseler [ayanlar (yazarın notu)] bunlara sahip çıkarak kendilerinin insan gücü kaynağı haline getirmişlerdir".³⁵

18. yüzyılda Trabzon bölgesi Osmanlı-İran ve Osmanlı-Rus Savaşları dolayısıyla önem kazanmış ve hareketlenmiş, askeri sevkiyat ve lojistik yüzünden bölge limanları ve iskeleler ekonomik değer kazanmıştır. Bu da yerel güç odaklarına devlet nezdinde önem kazandırmış, devlet kendi imkânlarının yetmediği durumlarda, muhatap almak zorunda kaldığı ayan ve eşrafla zaruri hizmetlerini yürütmüştür.³⁶ Bir sonraki yüzyılda devlet yöre köylerini gruplandırarak ağaların idaresi altına vermiştir. 1820'lerde vergi toplama işi ağalara ihale edilmiş tabii ki bu da ayanların gücünü artırmış, keyfi uygulamalarının daha çok önünü açmıştır. Bu ayanlardan Ağasar yöresinde etkili olan bazı yerel ileri gelenlerin sonraki dönemlerde kaymakamlık gibi görevlerde bulunduğu dikkat çekmemiz gerekir.³⁷ Buradan çıkarılacak sonuç, suç ve güç odaklarının genel kanının aksine çoğu zaman devlet politikalarına tepki olarak değil zayıfladığı durumlarda merkezi otoritesini tam olarak sağlayamayan veya merkezi otoriteyi taşrada yanlış uygulayan devletin, politikalarına eklemlenecek şekilde ortaya çıktığıdır. Zaten Osmanlı İmpara-

³³ Emecen, 2010: 61-63, 69.

³⁴ Aygün, 2005: 35-36.

³⁵ Emecen, a.g.e., s. 52-53, Aygün, a.g.e., s. 32-33.

³⁶ Emecen, 2010: 54.

³⁷ Emecen, 2010: 55-56.

torluğu güçlü dönemlerinde bazı kendine özgü eyaletlerin dışında federal bir yapının taraftarı ve uygulayıcısı olmamış, federal yapının er geç suç ve güç odaklarını besleyeceğinin pragmatik olarak farkına varmıştır. Federal idarenin doğurduğu sıkıntıların çok açık şekilde önlenmeye çalışıldığı I. Meşrutiyet sonrası dönemde ise artık bölgesel suç-güç odaklarını engellemek ise imkânsız hale gelmiştir. Yani, kendi çıkarını düşünmekten başka bir şey yapmayan suç odakları suçun ortaya çıkmasından ne kadar sorumluyorsa devlet de o kadar sorumludur.

Ayan ve eşkıya ortaklığı sadece maden yatakları rantının paylaşamadığı Trabzon'un Yoroş Burnu'ndan öteye olan kesimlerine has değildi. Bilhassa Akçaabat nahiyesi ve çevresi, verimli toprakları, limanı ve Hatuniye Vakfı dolayısıyla büyük ayan ve eşkıya sülalelerinin rant ve suç kapısı olmuştu. Burada daha fazla ayrıntısına girmeden Giresun'dan Batum'a ayan ve eşkıyaların 19. yüzyıl sonuna kadar hüküm sürdüğü sahilde, bizim seçtiğimiz yerleşim birimlerinden Görele'den Akçaabat'a kadar bilhassa Vakfikebir, Çarşıbaşı ve Akçaabat limanlarının varlığının ayan ve eşkıyanın vergi dışında en önemli gelir ve suç kaynağı olan kaçakçılık için bulunmaz bir nimet olduğunu belirtelim.³⁸ Bölgedeki ayan ve eşkıyalığın tarihi için yazılmış ayrıntılı monografiler mevcuttur.³⁹ Bu monografilerde bahsedilen kaçakçılığın ve yerel suç ve güç odaklarının hükmünün diğer bir tipik örneği de Akçaabat'ta görülmektedir.

5.2. Akçaabat

10 Aralık 1878'de Vali Yusuf Ziya imzalı arzda Akçaabat nahiyesinin "kazaya tahvil olundukları takdirde asayiş ve istirahat-ı ahalinin matlubu vechile husule geleceği umur-ı bedihiyeden bulunduğu" kaydedilmiştir.⁴⁰ Valiye bu arzı yazdıran kuşkusuz Akçaabatlı ayan ve eşraftır. Buradan çıkarılacak sonuç, yerel ileri gelenlerin, kendilerinin sorumlu oldukları asayişsizliğin Akçaabat nahiyesinin kazaya dönüşmesiyle sona ereceği şeklinde bir kandırmacayla Vali aracılığıyla Babiali'ye ilettiğidir. Haziran 1875'ten Kasım 1886'ya kadar süren kaza olma süreci aslında biz tarih araştırmacılarına çok daha değişik okumalar sunar.

³⁸ Aygün, 2005: 44, Emecen, 2010: 129.

³⁹ Aygün, 2005: 28-43, Öksüz, 2006: 123-139, Bay, 2007: 58-87, 299-335.

⁴⁰ BOA-ŞD. 1830/29, 10 Aralık 1878, Aktaran: Özdiş, 2008: 112.

Valiye nahiyede asayişin sağlanması için kaza olmak gerektiği şeklinde arz yazdıran ayan ve eşrafın diğer arzlarının incelenmesi asıl niyetin asayiş olmadığını gösteriyor. Hatta Babıali'nin kaza olmak için şart gösterdiği yerel gelir beyanına Akçaabatlı ayan ve eşrafın verdiği cevap ilk önce kaza olunca gelecek muhtemel gelirdir. Daha sonra yazdıkları (1882) bir arzın önerdiği ise asıl amacın asayiş olmadığını açık gösterir. Akçaabatlıların önerisi, “nahiyenin cinayet vakalarının çokluğu nedeniyle adli davalardan elde edilecek gelirden kaza olunca hükümet dairelerine yapılacak masrafların sadece, tek başına bu adli kalemden sağlanabileceğinin taahhüt edilmesidir.”⁴¹

“...Nahiyemizin cesameti ve hususiyle cinayet maddelerinin kesreti cihetle kaimmakamlık teşkilinde tertib ve teşkil idecek adliye varidatı memurun maaşlarına kâfi olduktan baska fazlasından kaimmakam ve saire maaşlarına medar olacağı memul-i kavi idüğü ve her suretle fevaid ve muhasenat ve tezyid-i varidat ve inzibatı müddi olacağı revs ü celidir.

“Bala-yı bendeler[in]de muharrer ve mestur olan ifadat ve istirhamımız egerçi muvafık-ı hal ve maslahat olduğu halde ahalimizin su ümid üzerine çalısub çabalayub bir azıcık ele götürmekte olduğumuz mamuriyet ve medeniyet cihetlerinden mahv ve harab idilmememek üzere emsalimiz misüllü ikinci veyahut üçüncü sınıftan bir kaimmakamlık teşkili hakkında umumen feryaddan ve sızlanmakdan gerü durulmayarak icrasını taleb ederiz.”⁴²

Karadenizlinin farklı bir çözüm önerisini çok iyi yanıtlayan bu örnek, aslında hiç de olağanüstü bir zekâ ürünü değildir. Zaten limanıyla her tür kaçakçılığa elverişli olan Akçaabat, 1880'lerde tütün keşfetmiştir. Tütün son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun pamukla birlikte en karlı emtiasından biri olmuş, II. Abdülhamid döneminde Akçaabat tütün kaçakçılığıyla ün salmıştır. Zaten tütün de [Trabzon vilayetinde] ilk kez Akçaabat'ın Sera Deresi'nde yetiştirilmiş ve oradan çevreye yayılmıştır”. Tütün Akçaabat'a 1883'te gelmiştir ve 1890'ların sonlarında iki milyon kilo tütünle Karadeniz'in tütün ambarı haline gelmiştir.⁴³ “Akçaabat'ta tütün kaçakçılığının bir türlü önlenememesi ve bunun silahlı çatışmalarla sonuçlanarak gerek Zaptiyenin ve gerekse ka-

⁴¹ Özdiş, 2008: 112.

⁴² BOA-ŞD. 1835/1, 24 Haziran 1882, Aktaran: Özdiş, 2008: 113.

⁴³ Özdiş, 2008: 114.

çakçılarının hayatlarını kaybetmesi ve devletin bu konuda tam bir acz içinde kalması”, ayan ve eşrafın kaza olma isteğini hiç kuşkusuz sorguluyor. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sicilya'da limon bahçelerinden başlayan rant ve suç ikliminin Akçaabat'ta tütün tarlalarında ayan ve eşrafın yeni hakimiyet alanı olarak karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir.⁴⁴ Zaten dönemin Trabzon Salnamelerine bakılınca kaza olmak yolunda imzalı arz gönderenler hep bilinen ayan ve eşraftandır. Bu kimseler, kaza olunca idari görevleri de üstlerine alarak fazla rahatsız edilmeden güç düzeneklerini sürdürmüşlerdir. Dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa “not defteri”nde bu isimleri bölgenin “servetleri yolunda” olan seçkinler olarak zikreder.⁴⁵ Bu isimlerin daha önceki dönemlerde mütesellim veya ayan sıfatlarıyla bölgeyi idare eden güç odakları olduğu da ayrı bir gerçektir.

Akçaabatlı ayan ve eşraf daha önce sahip oldukları konumlarını farklı araçlarla sürdürmek niyetindedirler. Karadeniz genelinde olduğu gibi bölge yerel seçkinlerinin Tanzimat'la birlikte oluşturulan yeni kurumlarda yer alarak kendi siyasi otoritelerini güçlendirmek ve meşrulaştırmak için devlet sisteminin içine sızdıklarını hatırlamamız onların neden bu tür girişimlerde bulunduğunu da izah eder. Akçaabatlı yerel seçkinler de 18. yüzyıldaki adem-i merkezileşme döneminde olduğu gibi, bölgelerinde yine kendi hakimiyetlerini sürdürmek ve sahip oldukları iktidarı yitirmemek temel amacını sürdürmekteydiler.⁴⁶

Akçaabat'ın kaba bir resmi Vilayet'in bir bakıma mikro bir örneğidir. Şimdi biraz daha Doğu'ya Vilayet merkezi olan Trabzon'a geçelim. Görele ve Akçaabat'taki güç ve suç odağı yapısı Trabzon'da da farklı değildir.

5.3. Trabzon

Trabzon'un 1870lerin sonundaki idari yapısında sancak ve kaza merkezlerindeki idare meclislerinin büyük önemi vardı. Bunun dışında Vilayet Genel Meclisi vardı ve bunun da üyeleri özel bir kanunla düzenlenmişti. Bunlardan ayrı olarak da Belediye Meclisleri vardı. Kanun-i Esasi ile birlikte vilayetler-

⁴⁴ Özdiş, 2008: 116.

⁴⁵ BOA-Y.PRK.UM, nr: 2/40, 7 L. 1297 (13 Eylül 1880), Aktaran: Yüksel, 2005: 47-58.

⁴⁶ Özdiş, 2008: 117.

deki mülki amirlerin denetlenmesi ve mahalli otorite sayılan meclisler ile bir denge sağlanmasına çalışıldı. Mithat Paşa'nın Rumeli'deki tecrübeleri örnek alınarak gidilen bu uygulama bölgesel güç odaklarının çok güçlü ve suiistimale açık olduğu vilayetlerde ne yazık ki beklenen sonuçları vermedi. Önceden istediği gibi hareket etme yetkisi bulunan valiler artık her türlü faaliyetlerinde kanun ve nizamlara uymaya daha da önemlisi vilayet genel meclislerinin görüşlerini sormaya ve onların onayını almaya mecbur edildiler.⁴⁷

Aşağıda sunacağımız raporlarda adı geçen Vali Sırrı Paşa Girit'te, Kandiye'de Sâlih Tosun Efendi'nin oğlu olarak 1844'de doğmuştur. Devletin çeşitli kademelerinde görev aldıktan sonra 1879'da Trabzon, 1880'de Kastamonu, aynı yıl 2. defa olarak Trabzon, 1881'de Ankara, 1883'te Sivas, 1885'te Diyarbakır, 1888'de Adana, 1889'da vezirlik rütbesiyle Bağdat valisi, 1891'de Diyarbakır valisi olup 1894'de hastalığı dolayısıyla İstanbul'a gelmiş ve 11 Aralık 1895'de vefat etmiştir. Otoriter, gayretli ve çalışkan olup bulunduğu yerlerde çok menfi hizmetlerde bulunmuştur. İlim ve erdem açısından örnek valilerdendi. İyi derecede şiir ve yazı yazabilen birisiydi. Sert mizaçlı bir zattı.⁴⁸ Bunun için Karadeniz insanının servet ve haysiyetine yönelik yaptığı değerlendirmeler önemlidir. Sırrı Paşa Vali olarak atandığında 93 Harbi yeni bitmiş, I. Meşrutiyet meclisi tatil edilmiş, savaşın sonlandıran barışın sağladığı hareket serbestisinde Tanzimat reformlarına kalındığı yerden devam edilmiştir. Suç ve suçlu kavramlarını sorguladığımız bu kısa araştırma kapsamında İmparatorluk'ta ve Trabzon özelinde bu reformlardan 1879 adli ıslahatlarını inceleyeceğiz.⁴⁹

Padişah Abdülhamid'in tahta çıkmasından üç sene sonra 1879'da, Nizamiye Mahkemeleri'nin kurumsal gelişimi, açıkça belirlenmiş sivil ve ceza mahkemelerin usullerine dair yasaların yürürlüğe konması ve o güne kadar Osmanlı hukukunda görülmemiş, kamuya açık yargılamalar, avukat ve savcılık gibi fonksiyonların eklenmesiyle bütünlenmişti. 1879 reformlarında idari gücün mahkemelerin bağımsızlığına müdahale yetkisinin teoride bile olsa kaldırılması büyük bir yenilikti. Eski adli sistemde kaos

⁴⁷ Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1999.

⁴⁸ Mehmed Süreyya, 1996: 1507-1508. Yüksel, 2005: 57-58.

⁴⁹ Okuyan, 2003: 143-144.

veya zorbalık hakim olmamasına rağmen bu reformlar, eski adli mevzuattan köklü bir kopuşun sinyallerini veriyordu.⁵⁰

Tanzimat'la birlikte en azından resmi ağızda suç mefhumu değişmeye başlamıştır. Batı kurum ve kavramları büyük ölçüde zorlamayla ve topluma uyumu pek göz önüne alınmadan uygulamaya koymaya çalışılmıştır. Bu dönemde, "Osmanlı Devleti de, diğer modern devletler gibi, suçlunun toplanan deliller aracılığıyla bulunması gerektiğine karar vermiş ve bu noktada yetersiz kalan eski cezalandırma pratiklerini terk etme çabası içine girmiştir."⁵¹ Özellikle savcılık, noterlik ve adliye müfettişliği gibi makamların adli ıslahat çerçevesinde 1879'dan itibaren hukuk sistemine entegre edilmesi adli teşkilatta niyet olarak bir kimlik değişimi arzusunu ifade eder. Ancak, aşağıda görüleceği üzere kısa vadede, ve tarihsel seyirde gözlemleneceği üzere uzun vadede bu zihniyet değişiminin hem kurumsallık hem de toplum algısında yerleşmesi uzun zaman alacaktır.⁵²

Şimdi İngiliz konsolosu Alfred Biliotti'nin 1879'da yapılan adli ıslahatların⁵³ suç, suçlu ve adalet kavramlarını vilayette nasıl etkilediğini ve sonuçlarının ne olduğunu kapsamlı ve ayrıntılı olarak anlattığı 29 Mayıs 1880 tarihli rapora bakalım. Bu raporun çerçevesinde vilayetteki suç ve adalet kavramlarının yansımalarını inceleyip yorumlayalım.⁵⁴

Biliotti'ye göre Adliye'de yeni yapılan reformlar, reformları destekleyenlerin tatminkâr sonuçlar meydana getireceği yolundaki umutlarının aksine yeterli başarıyı gösteremedi. Yeni rejimde Trabzon vilayetinin durumu bir nebze bile iyileşmedi, aksine daha kötüye gitti. Hâlihazırdaki koşullarda da iyiye doğru bir değişimin görülmesi çok zordu. Niyet edilen reformların başarısızlığa uğramasının iki temel sebebi vardı:

⁵⁰ Rubin, 2012: 992.

⁵¹ Şen, 2008: 205.

⁵² Demirel, 2008: 190.

⁵³ II. Abdülhamid Meclisi lağvettikten sonra Sait Paşa gibi devlet adamlarının telkini ve Batılı güçlerin zorlamasıyla 1879'da adli ıslahatlara izin vermiş, fakat devletin diğer kurumlarında eşgüdümlü ıslahatlar yapılmadığı ve yeni sistemi hakkıyla uygulayabilecek kalifiye memurlar olmadığı ve en önemlisi memurların en iyimser deyimle yerel seçkinlerin etkisi altında kalıp valiler gibi mülki idare amirlerinin kontrol gücü sıfırlandığı için ıslahatlar amacına ulaşamamıştır. ıslahatların ayrıntılı tasviri ve toplum algısındaki yansımaları için bkz. Karal, 2000: 248-252; J. Shaw ve K. Shaw, 1977: 247-248.

⁵⁴ Alfred Biliotti'den Henry Layard'a, 29 Mayıs 1880, PRO FO 195/1329, No. 19.

Birincisi, Avrupa sistemi çerçevesinde oluşturulan yeni kanunlar Türkiye'deki halkın durumu ve karakteri ve alışkanlıklarına uyumlu değildi. İkincisi ve daha önemlisi, tecrübeli resmi görevlilerin yenileştirilmiş mevzuatı doğru şekliyle ve aslına uygun olarak uygulamadaki istek veya isteksizlikleriydi.⁵⁵

Biliotti'nin gözünde Anadolu insanı daha serbest bir zihniyetle oluşturulmuş yeni kanunların faydalı amacını anlamak için henüz gerekli olan fikri gelişim seviyesinde değildi. Anadolu insanının yeni yasal prosedürden tek anladığı zanlıların kendilerine önceden haber verilmeden tutuklanıp mahkemeye çıkarılmayacağı ve haklarında tutuklama emri çıkarılmadan ve mahkemeye götürülmeden tutuklanamayacağıydı. İnsanların daha önceden korktuğu fakat saygı duymadığı kanunlar, bu yüzden onların gözündeki tek yaptırım gücünü de böylece yitirdi. Aslında tecrübelerinin halka öğrettiği tek şey meclislere adalet dağıtılan yer olarak değil de masum insanların bin bir türlü zorluk ve eziyet çektiği ve karşısına çıkmaktan kaçındıkları resmi bürolar olarak bakmaları gerektiğiydi. Eskiden suçlananlar zorla ve şaşkınlık yaratacak bir şekilde yargı önüne çıkartılıyordu.

İngiliz konsolosun haklı olarak tespit ettiği gibi, mevzuattaki bu ani reform, bu yüzden, insanların karakter ve alışkanlıklarını birdenbire değiştirip onların tecrübeleriyle sabit olarak hiç güvenmedikleri meclislere güven duymalarını sağlayamazdı. Algıdaki hedeflenen bu değişimin olması için çok ama çok çok uzun zaman geçmesi ve "ıslah edilmiş" mahkemelerin, eski meclislerden farkının yalnız eşitlik sağlamak olmadığını gösterecek yeni ve taze tecrübeler edindirmesi gerekirdi. Ancak henüz bu yolda halka güven verecek hiçbir gelişmeye şahit olunmamıştı.

Biliotti'nin raporunun bir sonraki paragrafı, suçun ve suçlunun aslında hukukla değil ancak suçtan zarar görenlerin, suçluların davranışlarının ve bu davranışların hakları yenenler üzerinde bıraktığı yıkım, isyan ve çaresizlik hislerinde tanımlanması gerektiğini gözler önüne serer. Raporun yerinde olarak gözlemediği, kamuoyunun güvensizlik duygusunun sebebinin yeni prosedürün, dürüst ve sürekli acı çeken

⁵⁵ Ayrıca Biliotti'den Granville'e, 29 Mayıs 1880, FO 424/106.

insanların aleyhine olduğu ve suç gruplarının çıkarlarına hizmet ettiği, müzmin suçluların yeni usullerinin kendi menfaatleri için düzenlendiği fikrinde olduğu ve bu usullerin onlara istediği hareket serbestisini sağladığıdır. Suç ve çıkar grupları, bir suç işlediklerinde kendilerine mahkeme celbi geldiğinde, belirli bir süre Zaptiye (Polis)'nin gözünden uzak durup daha sonradan haklarında tutuklama kararı çıktığında ortalıkta görünmediklerinden, tutuklama emrinin uygulanmasından kaçmak için artık her türlü fırsata sahiptiler. Biliotti'nin gördüğü, düzensizlik ve suçun günden güne artıp buna orantılı olarak mazlum kamuoyunun güveninin sürekli azaldığıydı. Daha önceden evlere hırsız girmesi çok sık görülmemesine rağmen artık hemen hemen her gün şahit olunur hale gelmiş, sokak ortasında canice yapılan saldırılar eskisinden daha sık meydana gelmiş olmuştur. Bu vakaların artmasında hem Polisin hem de mahkemelerin kusuru vardı. Hırsızlar çok nadir yakalanır, çoğu zaman hiç yakalanmaz olduğundan ve caniler nadiren tutuklandığından bu dokunulmazlık ve cezasız kalma suçun artışını teşvik ediyordu.

Adi suçlardan daha çok vilayetteki güç odaklarının yeni sistemde kırılmayan nüfuzu asıl sorunu teşkil ediyordu. Biliotti'nin raporunun takip eden bölümü de bu soruna parmak basmaktadır. Konsolosun aktardığına göre İstanbul'dan gönderilen ve birkaç aydır da hem mahkeme müfettişliği hem de Temyiz Mahkemesi Başkanlığı görevlerini yürüten Savcı dışında mahkemelerin bütün üyeleri ya eski meclislerin üyeleriyle aynı ya da eski üyelerden daha az nitelikli insanlardı. Mahkemelerin diğer üyeleri de gerekli bütün özelliklere sahip olmuş olsa savcının da yeterli baskıyı göstermesiyle vilayetin diğer bölgelelerindeki yasaları yürütmeye görevli kimselerin yasaları düzgün uygulaması imkân dâhilinde olabilirdi. Vilayetin çevre bölgelerindeki mahkeme üyeleri, eğer yeni yasaları okuyabilecek durumdaysalar bile, ki Biliotti çoğunun okuma yazma bildiğinden bile şüphelidir, Türkiye'deki birçok kanun gibi muhtemelen hatasız şekilde düzenlenmiş olan yasaların ruhunu anlamakta yetersizdiler. Yani asıl sorun kanunlarda değil kanunların uygulanmasındadır. Yeni kanunlar yararlı olsa bile eski yasalardaki boşlukları doldurmaktan çok hâlihazırdaki karışık durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Otoriteler yetki-

lerinin nerede başlayıp nerede bittiğini bilmiyor, polis bile artık görevinin ne olduğunu algılayamıyordu. Zaten artık Yüksek Mahkemelerde abartılmış bir bireysel özgürlük algısı hâkim olmuştu. Bilhassa haklarında adli takibat yürütülen kişiler, eskisinin tamamen zıttı bir şekilde haklarının genişlediği algısında iddialar. Tabii ki bu da kamu huzurunu sağlamayı zorlaştırıyordu.

Zamanın İngiliz Büyükelçisi Henry Layard da Dış İşleri Bakanı Lord Salisbury'ye gönderdiği mektupta mahkemelerin valilerin kontrolünden çıkarılmasının, mahkemelerin sözde bağımsızlığı için prensipte iyi olmasına rağmen, zamanından önce alınmış bir karar olduğunu düşünüyordu. Yeterince eğitim görmüş, bilgili ve dürüst hâkimler yetişene kadar beklenmeliydi. Layard'a göre o zamanki hâkimler çoğunlukla yolsuzluk ve cehaletle ün salmış kimselelerdi. Bunları valilerin kontrolünden çıkarmak adaletsizlik ve yolsuzluğa davetiye çıkarmakla eşdeğerdi. Halk valilere mahkemeleri şikâyet ettiğinde valiler, buna yetkilerinin olmadığını söylüyor; bu yüzden de halk ne tazminat ne de adalet görebiliyordu.⁵⁶

Bir suçlunun celp olmadan tutuklanamayacağı şeklindeki hüküm, ayan güç odaklarının ekmeğine yağ sürmüştü. Biliotti'nin Temyiz Mahkemesi üyelerinden aktardığı bir vakaya göre bu raporun yazıldığı tarihten iki ay önce bir cinayet meydana gelmişti. Polis bu vakada cinayetin işleneceğini bildiği halde olaya müdahale edememiş, savunmasında da daha önce müdahale ettiği için başı belaya giren bir meslektaşını örnek vermişti. Cinayeti işleyen yerel ileri gelenlerden birinin oğluydu ve ancak ikinci celpte mahkemeye çıkmıştı. Cinayetten mahkemeye kadar geçen süre içerisinde babası sayesinde zaten çoğu çalışanı yerel ileri gelenlerden olan mahkemeye baskı uygulayan zanlı, öldürdüğü sıradan bir Müslüman köylü olduğu için de kefaletle serbest kalmıştı. Kasım 1880'de Trabzon'da idari otoriteler tarafından yakalanan kamu düzenini bozan kişilerin valinin izni olmadan salınmasını Osmanlı Hükümeti'nin Trabzon'daki mahkemelere yasaklaması Biliotti'nin raporlarını kullanan birçok kaynakta da referans

⁵⁶ Layard'dan Salisbury'ye, 1879, Aktaran: Rubin, 2012: 999.

olarak verilmektedir.⁵⁷ Bu açıdan Biliotti'nin raporları sadece Trabzon için değil son dönem Osmanlı taşra idaresi için saptamalarıyla değerli bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

Biliotti raporuna mahkemelerin asıl durumunu tasvir ederek devam etmektedir. Halkın eskiden mahkemelerden yakındığı konular olan mahkemelerin işlerini savsaklaması, çok ağır yürütmesi ve rüşvet meseleleri "ıslah" edilen mahkemelerde azalacağına artmıştı İngiliz konsolosuna göre. Yüksek mahkemelerin tek derdi artık tamamen bağımsız olduklarına dair saplantılı tutumlarıydı. Bu da Vali'nin işini zorlaştırıyor, gerçek adaletin yerini bulmasına engel oluyordu. Eskiden Vilayet valileri, yargının işlerine karışmayacak şekilde yargının hızlı -ve var olan hukuka göre- işlemesi hususlarında yerel mahkemeler üzerinde gözetleyici bir işleve sahiptiler. Bu işlev reformlar öncesinde hem yargının hukuk dışı amellerine karşı caydırıcı bir güç, hem de halkın gözünde Vali'nin otoritesine olan saygı ve güveni artıran bir etmen olarak halkın lehine çalışıyordu. Yine bir örnek vakada, bir Rum vatandaşı soyan birkaç Müslüman hırsızın bir yıl gözaltında tutulmalarına rağmen hala yargılanmadığı hakkındaki şikâyeti yargı mercilerine ileten Vali Sırrı Paşa'nın cevap olarak "işimize karışma" diye aldığı karşılık Biliotti'ye göre durumu çok iyi özetliyordu.⁵⁸

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin gücünün azalması hep sebep hem de sonuç olarak güç odaklarının halk ve sistem üzerindeki tahakkümünün yükselişi ve hâkimiyetiyle çok yakından ilintiliydi. 1880lerin başında merkezi otoriteyi tekrar sağlama ve güçlendirme çabalarında en önemli devlet organı eyalet valileri olmuştur. Biliotti'nin haklı olarak tespit ettiğine göre Türkiye'de halkı hizada tutan tek şey onların gözünde Sultan'ın mutlak otoritesini temsil eden Vali'nin gücüne karşı duydukları hayranlıkla karışık korkuydu. Yeni adli ıslahatlarla bu sembolik korku birçok karışıklığı önlemekte başarılı olan Vali'nin otoritesinin bir kısmının yargı otoritelerinin eline verilmesiyle sıfırlanmıştı. Özetle Vali'nin gücü yerine bir şey koymadan

⁵⁷ Biliotti'den Goschen'e, 1880, Aktaran: Rubin, 2012: 1001.

⁵⁸ Hapishaneden mahkemeye giden sürecin mahkeme görevlilerin işini savsaklaması, gerekli teftişlerin yapılamaması, görevlilerin ahlak ve ehliyetleri ve rüşvet ve nüfuzla etki altında kalmaları yüzünden bazen yıllar sürece kadar uzaması hakkında belgelere dayalı ayrıntılı durum analizi için bkz. Demirel, 2008: 192-198.

devlet gücü neredeyse sıfırlanmıştı. Çünkü halkın gözünde yargı ne korku ne de güven uyandırıyor. Zaten etkili ve dürüst yönetimiyle yörenin ileri gelenlerinden birçoğunun tepkisini almış olan Vali Sırrı Paşa, Mart ayında yargının işlerine karışmaması yolunda Babıali'den bir uyarı almıştı. Sırrı Paşa'nın Biliotti'ye aktardığına göre bunu yapanlar ayan ve eşrafla bir araya gelmiş savcı temyiz mahkemesi başkanıydı. Böyle bir durumda hiç kuşkusuz bölgenin asayişinden sorumlu biri olarak valilik yapmak zordur. Biliotti'nin de belirttiği gibi ne zaman Sırrı Paşa huzuru bozan ve suç işleyenleri yakalamak ve yargılamak istese yargı otoriteleri bu bizim işimiz diyerek Vali'yi safdışı etmek istiyordu. Çünkü çoğu zaman suç işleyenler bir ucundan bölgenin güç odaklarıyla bağlantılı çıkıyordu. Bölgedeki diğer devlet görevlilerini de nüfuzları altına almış olan bu zümreler yeni mahkemelerin yargı otoritelerine verdiği ölçsüz güç sayesinde de düzenlerini devam ettiriyorlardı.

Raporun sonunda Biliotti, bütün olumsuzluklara ve reforme edilmiş yasa ve mahkemelere rağmen Sırrı Paşa'nın enerjik ve iyi niyetli bir vali olarak Polis müdürü ile birlikte huzuru sağlamak için elinden geleni yapacaklarına inandığını belirtiyor. Her ne kadar yeni yasalar Türkiye'deki durumla uyumsuz olsa ve Vali ve Polis'in karşısında güç odakları bulunsa da Vali'nin başarılı olacağını ekliyor. Ancak Biliotti'nin incelediğimiz daha sonraki raporları Sırrı Paşa'nın bir sene sonra görevinden haksız olarak uzaklaştırıldığını gösteriyor.

Ocak 1883'te, Sırrı Paşa'nın azledildiği görevine döndüğü tarihe gidince Biliotti'nin ağzından olayın özeti ve iç yüzünü öğrenilir. Sırrı Paşa'nın bir önceki görev döneminin özetlendiği bu on sayfalık raporda suçu önlemek isteyen namuslu bir valinin kökleşmiş suç ve güç odakları tarafından nasıl kuyusunun kazıldığı anlatılıyor.⁵⁹ Sırrı Paşa, görevden azledildiği 22 Ağustos 1881 tarihine kadar 7 Nisan 1879'dan itibaren yaklaşık 28 ay Trabzon valiliği yaptı. Göreve geldiğinde vilayetteki kötü olan durumu bir iki ay içinde düzelten Vali'ye çok geçmeden asılsız suçlamalar yöneltilmeye başlandı. Daha önceki Vali'yi de görevden aldirmek için talimatla aynı anda hırsızlık ve cinayetler işleyen yerel güç odakları mahkemeler

⁵⁹ A. Biliotti'den Hugh Wyndham'a, 13 Ocak 1883, PRO FO 195/1457, No. 2.

ve Laz göçleri meselelerinden Vali'nin ayağını kaydıramayıp aksine Babıali yavaş yavaş Vali'nin tarafına kaymaya başlayınca endişelenmeye başladı. Mayıs 1881'de Sırrı Paşa'nın eşraftan Lazistan Mutasarıfı Rüşdi Paşa'yı mahkemeye vermesi ve Paşa'nın suçluluğunun ispatlanması üzerine ayan ve eşraf Babıali'ye bir memorandum gönderdi. Telaşlanan Babıali, bölgede bulunan eski Trabzon Valisi Yusuf Paşa aracılığıyla ortalığı karıştıran yerel ileri gelenlere vaatler vererek bir isyan patlamasını engellemeye çalıştı. Ancak o andan itibaren Vali'nin bölgede bütün otoritesi silindi. Trabzon şehir merkezinde aylarca hemen her gün hırsızlık ve gasp vakaları görülmeye, cinayetler işlenmeye başlandı. Nihayetinde Babıali'ye de büyük bir Laz ayaklanması çıkabileceğini hissettiren ayan ve eşraf sayesinde Sırrı Paşa Ağustos 1881'de görevinden alındı. Bu azli yerel ileri gelenler havai fişeklerle kutlarken Vali'nin yönetiminden çok memnun olan halk ise kan ağlıyordu. Konsoloslar da üzülmüştü, bilhassa Biliotti Vali'yi uzaklaştıranları "entrikacı alçaklar (intrigues of a few scoundrels)" diye niteliyordu.

Konsolosun bu raporu yazdığı Ocak 1883'te halk hava çok bozuk olmasına rağmen Vali'nin gelişini büyük bir heyecanla kutladı. Bürokratik işlem için aylardır savsaklanan ve imza bekleyen mazbatalar ve dokümanlar bir telaşla işleme konuldu. Müslüman olsun Hristiyan olsun bütün halk ve öğrenciler Vali'yi karşılamak için sokaklara döküldü. Biliotti'nin raporundaki en can alıcı cümleler ise raporu işini hakkıyla ve Sultan'ına karşı olan görev sorumluluğuyla yapmaya çalışan ve halkın da güvenini kazanmış bir Valinin dürüst raporlarının yanında birkaç "alçağın" suçlamalarının Babıali'de daha büyük ağırlığının olduğu şeklindeki ifadesidir.

Sonuç

Her toplumda soy, dinî aidiyet, zenginlik ve bölgesel dinamikler yüzünden birtakım ayrıcalıklı sınıf ve zümrelerin ortaya çıkması ve bu zümrelerin etki ve ağırlığının sıradan bir vatandaşinkinden fazla olması kaçınılmazdır. Ancak yazımızın başında belirttiğimiz gibi, bir toplumda "ayrıcalıklı" ve "ağırlığı" olmayan veya "ayrıcalığı" olmadığını hisseden sınıfların, haklarının yendiğine dair çok derin kaygıları, endişeleri ve üzüntüleri kronik hâle geldiğinde suç o toplumda müzminleşmiş, suçlu da cezasız kalıyor

demektir. Suç ve suçlu kavramlarının sosyo-psikolojik açıdan en vahim tarafı ise bir toplumda işlenen suçlara ve suçlulara karşı duyulan çaresizlik algısının -ki bunun da en önemli ayağı hukuka duyulan güvensizliktir- toplumun algısına temel atmasıdır. Bunun da sonucu, suç ve suçlu algısının, en çok geç Osmanlı bağlamında “ayan-eşraf-eşkiya” gibi güç odakları çerçevesinde yapılanması ve bu üçgenin devletin bazı kurumlarına eklemenecek şekilde yerleşmesi örneğinde olduğu gibi sistemde normalleşmesidir.

Bu çalışmada Biliotti'nin seçilmesinin nedeni, bu konsolosun genel kanının aksine Türkiye'ye yabancı gözüyle bakmayan ama aynı zamanda objektif değerlendirmeler yapabilen bir vizyonda ve bilgide bir İngiliz görevlisi olmasıdır. İngiltere'nin 1877 yılından itibaren Türkiye ve Ortadoğu'daki konsolosluklarını reforme etmesinin bir sonucu olarak hem çeşitli yeterlilik sınavlarına tabi olan hem de lisan yetkinlikleri olan konsolosların kilit bölgelere seçilmesi Biliotti'nin Trabzon gibi bir merkezde tesadüfen bulunmadığını gösterir. Birçok raporunu Fransızca yazan Biliotti, İngilizcenin yanısıra İtalyanca, Türkçe ve Rumca da biliyordu.⁶⁰ Biliotti sadece dili değil, kendisi de bir Levanten olduğu için Türkiye'nin koşullarını ve tarihini bilen bir diplomattı. Bu yüzden olayları bizzat kötü göstermek için pek fazla bir nedeni yoktu.

Adli reformların getirdiği karışıklığın, sultan II. Abdülhamid'in veya saray erkânının yerel güç odaklarıyla kurduğu ilişkilerle birleştiğinde Trabzon gibi ekonomik rantın yüksek olduğu yerlerde bu çalışmada belirttiğimiz güç ve suç dengelerini akut hâlde sürdürmesi veya artırması normaldir. Giderek zayıflayan imparatorlukta yerel suçla eklemelenen güç odaklarını küstürmek Abdülhamid rejiminin kontrolünü güçleştirebilirdi. Biliotti'nin bahsettiği, Sırrı Paşa'nın bir süreliğine görevden alınması bunun en büyük örneğidir. Öte yandan halkın zaten 17. Yüzyıldan beri güçlenen bu çevrelere karşı çaresizliği yeni adli sistemin bu odaklar lehine suiistimal edilmesiyle artmıştı. Pek çok Türk araştırmacı tarafından göz ardı edilen bu gerçeğin saptanmasında güvenilirliği test edilmiş konsolos raporları ve yabancıların seyahatnamelerinin çapraz okumaları hiç kuşkusuz

⁶⁰ Rubin, 2012: 996.

dönemim daha iyi değerlendirilmesine ışık tutacaktır. Biliotti'den on beş yıl sonraki Trabzon konsolosu H. Z. Longworth'un İngiliz seyyah Brayley Hodgett'a aktardıkları da kente musallat olan bir suçlunun sırf annesinin sarayla bağlantıları yüzünden cezalandırılmadığını ve padişahın da rüşvet ve yolsuzluklarla ilişkilendiğini göstermektedir.⁶¹

Her ülkenin kendine özgü toplumsal yapıları ve yerel bazda değişik dinamikleri vardır. Bu kısıtlı çalışmada gösterebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de son 200-300 yıldır yerel suç ve güç odakları, hukuken her zaman suçlu sayılmasalar bile toplum vicdânında ve algısında, hükümet yönetiminin prim verdiği veya hâkim olamadığı durum ve konjonktürlerde, daha çok kendi çıkar ve karakterleri gereği, halkın çoğunluğuna tahakküm etmektedir. Bu gerçeğin bir vechesini sosyal psikolojik bir analizle, yapısalcı veya deterministik teorilerin esiri olmadan, gücü eline geçirenlerin ne şekillerde hareket ettiğini tarihsel bir perspektifte ortaya koymaya çalışan bu incelemenin temennisi, bazı yadsınan gerçekleri aydınlatarak diğer çalışmaların önünü açmasıdır.

KAYNAKÇA

"Suç" (1986), *Büyük Larousse*, (XXI), İstanbul: Milliyet Yayınları, 10845-10847.

"Suçların Niteliği ve Nedenleri" (1976), *Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi*, (I), İstanbul: Gelişim Yayınları, 288-289.

A. Biliotti'den Hugh Wyndham'a, 13 Ocak 1883, PRO FO 195/1457, No. 2.

Alfred Biliotti'den Henry Layard'a, 29 Mayıs 1880, PRO FO 195/1329, No. 19.

Arnd, Schneider ve Zarate, Oscar (1995), *Herkes İçin Mafya*, İstanbul.

Aygün, Necmettin (2005), *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon: Serander Yayınları.

Bay, Abdullah (2007), *Trabzon Vilayeti'nde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁶¹ Hodgetts, 1896: 41-42.

Cem, İsmail (1989), *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Demirel, Fatmagül (2008), “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876- 1909)”, N. Levy- A. Toumarkine (Eds.), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, içinde (190-199), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Demirtaş, Mehmet (2010), *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara: Birleşik Kitabevi.

Dickie, John (2004), *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*, New York: Palgrave Macmillan.

Emecen, Feridun M. (2010), *Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı- Beşikdüzü*, Trabzon: Serander Yayınları.

Gabriel, U. & Greve, W. (2003), “The Psychology of Fear of Crime: Conceptual and Methodological Perspectives”, *British Journal of Criminology*, (43), 600-614.

Hess, Henner (1998), *Mafia & Mafiosi: Origin, Power and Myth*, Tübingen: NYU Press.

Hodgetts, E.A. Brayley (1896), “Round About Armenia: The Record of a Journey across the Balkans through Turkey”, *The Caucasus and Persia in 1895*, London: Low, Marston.

Karal, Enver Z. (2000), *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876- 1907) VIII*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Meeker, Michael (2001), *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, London: University of California Press.

Okuyan, Abdurrahman (2003), *XIX. yüzyılın son çeyreğinde (1875-1900) Trabzon*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öksüz, Melek (2006), *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon: Toplum- Kültür- Ekonomi*, Trabzon: Serander Yayınları.

Özcan, Tahsin (2001), “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife*, (1/1), 129-151.

Özdiş, Hamdi (2008), *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Dönemi’nde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf*,

Siyaset ve Devlet (1876-1909), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Reid, Lesley W. (2003), *Crime in the City: A Political and Economic Analysis of Urban Crime*, New York: LFB Scholarly Publishing LLC.

Rubin, Avi (2012), "British Perceptions of Ottoman Judicial Reform in the Late Nineteenth Century: Some Preliminary Insights", *Law & Social Inquiry*, (37/4), 991-1012.

Saunders, Peter (1986), *Social Theory and the Urban Question*, London: Routledge.

Saydam, Abdullah (1997), "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefaret Usulü", *Tarih ve Toplum*, (28/164), 4-12.

Shaw, Stanford J. ve SHAW, Ezel K. (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, London: Cambridge University Press.

Şen, Hasan (2008), "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, N. Levy- A. Toumarkine (Eds.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, içinde (190-199), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Trabzon Vilayeti Salnamesi (1999), Yıl: 1882, Cilt: 12, haz. Kudret Emiroğlu, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.

Yüksel, Ayhan (2005), *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul: Kitabevi.

TRABZON'DA SUÇ VE SUÇLU: BİR İNGİLİZ KONSOLOS RAPORUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Öz: Bilhassa 1960'lardan sonra sosyal ve ekonomik tarihin önem kazanması ve bu disiplinleri kuramcı temellere (yapısalcı- Marksist) dayandırma çabası ve buna koşut olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye araştırmalarında sosyal bozulmanın nedenleri arasında, daha çok belli sosyo-ekonomik faktörler gösterilmiştir. Bu yaklaşımın zayıf tarafı, belli şartların farklı dönem ve coğrafyalarda neden aynı sonuçları vermediği sorusuna tatmin edici cevap bulamamasıdır. Tarih araştırmalarında orijinal belgelerin yanı sıra birçok disiplinden bir arada yararlanılmadan belli bir "olgu"yu "anlama"nın zorluğu gerçeğini temel alarak bu çalışmada, Trabzon'da 1880'lerden bugüne uzanan "suç ve suçlu" olgusunu sosyal adalet algısı bağlamında ele aldık. Tarihsel determinizmin kalıpları dışına çıkmaya çalıştığımız bu inceleme, suç ve suçun insan tabiatı ve vicdan eksenindeki etiyolojisini inceleyerek 1879'daki adli reformlardan sonra Trabzon vilayetindeki dinamikleri değerlendiren dönemin İngiliz konsolosu Alfred Biliotti'nin saptamaları, suçun güçle olan bağlantısını vermekte değerli bir referans olarak sunmaktadır. Araştırma daha çok kavramsal saptamalara dayandığı için sözü edilen Konsolos Biliotti'nin okumuş olduğumuz onlarca rapordan sadece birkaç tanesinden yararlanılması ve mümkün oldukça çok özel yer, olay ve zamana dayanan raporlardan kaçınılması, araştırmanın sınırlamalarıdır. Bu sınırlamanın yanı sıra, birçok disiplinden yardım alan bu tarih incelemesinde, psikoloji, sosyoloji ve hukuk gibi alanlarda okuyucunun derinlemesine malumata maruz bırakılmaması, anlatının akışını bozmamak ve yer sınırlamasına riayet etmek için yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Suçlu, Trabzon, Alfred Biliotti, Sosyal Psikoloji

CRIME and CRIMINALS in TRABZON: REFLECTIONS on a CONSULAR REPORT

Abstract: Especially since 1960s social and economic history began to challenge the long-contested supremacy of political history in history studies. Trending social and economic historians who based their explanations of Ottoman history and Modern Turkey mostly on structuralism and Marxist theory, tried to seek the causes of the disintegration of the Ottoman Empire in certain social and economic factors giving the same universal results. This approach, while useful, had its weakness in it as it cannot answer why certain conditions do not produce the same results in different cultures and places. This study, although it delves into legal and political issues connected to social and economic conditions in an Ottoman province in *fin de siecle*, refrains from sticking to a single theory. Instead, this short paper aims at interpreting the concepts of "crime" and "the criminal" in respect to the perception of social justice cross-referencing several disciplines such

as social psychology, law and economy with reflections on the Republican Turkey. The essay first analyses the etiology of crime and criminal in the conceptual framework of human nature and moral conscience without falling into the trap of historical determinism. Then, it proceeds into a historical context where a certain British consul, Alfred Biliotti reported his reflections in an integral province of the Ottoman Empire, Trabzon right after the legal reforms of 1879. His invaluable and insightful reports provide the connection with the first part of the essay to demonstrate the real reasons behind increasing crime rates that endured right into the Republican times. The study has its limitations in terms of the primary documents used. Among numerous reports of Biliotti investigated, only the ones that directly deals with the conceptual framework is used. Same concern was in effect when keeping the sociological and legal definitions concise.

Keywords: Crime, Criminal, Trabzon, Alfred Biliotti, Social Psychology

I. DÜNYA SAVAŞINDA PROPAGANDA AMAÇLI YAYINLANAN DERGİ: CİHAN-I İSLAM*

Mehmet ÇANLI**

** Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Tarih
Bölümü Dr, Trabzon, Türkiye,
E-Posta: mehmetcanli@hitit.edu.tr

ORCID

Giriş

Osmanlı toplumunun gazete ve dergi gibi süreli yayınlarla tanışmasında, Fransa ve Fransız modeli önemli rol oynamıştır.¹ Ancak Batı'da özel girişimle gerçekleşen basın faaliyetleri Osmanlı'da devletin himayesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'da yayımlanan ilk dergi, 26 Mart 1849'da Veka-yi Tıbbiye adlı dergidir. Üç yıl yayımlandıktan sonra kapanmıştır.²

Uzun bir süreden sonra 1860'larda yeni bir dergicilik denemesi yapılmaya çalışıldıysa da bunların yayın hayatları uzun sürmemiştir. Örneğin 1862'de Mecmua-ı Fünun dergisi yayımlanmıştır.³ 1863'te Mir'at dergisi,⁴ ve Mecmua-ı İber-i İntibah dergisi çıkarılmıştır. Bu dergiler kısa yayın hayatından sonra kapanmıştır. 1864'te Ceride-i Askeriye dergisi,⁵ 1865'te Takvim-i Ticaret dergisi,⁶ 1867'de Tuhfetü'l-Tıbb dergisi⁷ ve 1869'da ilk çocuk dergisi olma özelliği taşıyan "Mümeyyiz", Terakki gazetesinin haftalık eki olarak yayımlanmıştır.⁸ Yine 1869 yılında Terakki gazetesinin eki olarak kadınlar için "Terakki-i Muhadderat" dergisi çıkarılmıştır.

* **Gönderim Tarihi:** 04.11.2017

Kabul Tarihi: 28.11.2017

¹ Gönenç, 2005: 98.

² Varlık, 1985: 112.

³ Toprak, 1984: 14.

⁴ Şen, 2005: 391.

⁵ Tunalı, 2005: 197-198.

⁶ Baykal, 1990: 67.

⁷ Altıntaş, 2001: 21-26.

⁸ Okay, 1998: 139.

1860'lı yıllarda çıkan diğer önemli dergilerden bazıları "Ayine-i Vatan", "Muhip", "Mecmua-ı Maarif"tir.

1860'lı yıllarda yayımlanan gazete ve dergiler, eğitim aracı olarak kullanılmıştır.⁹ Bu iletişim araçları sayesinde halk, hem okuma zevki kazanmış hem de o dönemlerde sadece yüksek zümreden kimselerin ilgilendiği edebiyatla, halkla tanışmıştır.¹⁰ Aynı zamanda gazete, dergi ve kitapların uygun fiyatlara elde edilmesi ile çok çeşitli fikirlerin halk tarafından öğrenilmesine imkân sağlanmıştır.¹¹

1870'li yıllardan itibaren Osmanlı toplum hayatında dergicilik, önemli bir gelişme göstermiştir. 1870 yılında ilk siyasi mizah dergisi "Diyojen" dergisidir. Teodor Kasap tarafından çıkarılmıştır.¹² Derginin çıkış amacı, kamuoyu ve hükümetin amaçlarını dile getirmek, ahlak, terbiye ve değerlere yabancı olan şeylere eleştiri ile hazır cevaplar vermektir.¹³ Bu dönemde önemli fikir dergilerinden olan biri de "Ulum Dergisi" dir. Ali Suavi tarafından yayınlanan bu dergi, ansiklopedist geleneğini devam ettirmiştir.¹⁴ Hadika Dergisi, bu dönemde çıkan teknik ve sanayi konularına önem veren yayınlardandır.¹⁵

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde her ne kadar sansür uygulansa da bu dönemde çıkan gazete ve dergilerin ömrü uzun olmuştur. Dil sadeleşmiş, gazete ve dergilerin tirajları artmıştır.¹⁶ 1880'li yıllar Türk dergiciliği açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde yayımlanan başlıca dergiler; Hazine-i Evrak, Mirat-ı Alem, Afak, Mecmua-ı Asar, Orman ve Maadin Mecmuası, Vergi ve Arazi Mecmuası, Gayret, Berk, Manzara ve Nilüfer, Eftal'dir.

Yurt dışına giden dönemin Osmanlı aydınları ve gazetecileri Avrupa'da pek çok süreli yayın çıkarmışlardır. Bunlardan en önemlisi Meşveret dergisidir. Çıkarılan dergilerde Osmanlı'nın devlet yönetimi, hükümet politikaları eleştirilerek siyasi ve ekonomi içerikli inceleme yazıları ön plana çıkmıştır.¹⁷

⁹ Koloğlu, 2010: 154-161.

¹⁰ Tanpınar, 2012: 251-252.

¹¹ Karpat, 2005: 243.

¹² Özdiş, 2010: 81.

¹³ Gündoğdu, 2009: 54-55.

¹⁴ Toprak, 1984: 15.

¹⁵ Yazıcı, 1997: 18.

¹⁶ Şapolyo, 1971: 164-165.

¹⁷ Topuz, 2003: 42.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde dergicilik, Anadolu'da da yaygınlaşmıştır.¹⁸ Bu dönemde yayımlanan süreli yayınların temel özelliği kısa süreli olmalarıdır. Sansürden dolayı birçok dergi, sadece birkaç sayı yayımlanabilmiştir. Dergiler genellikle 2-8 sayfa aralığında yayımlanmıştır.¹⁹ II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte fikir dergilerinin sayısında hızlı bir artış olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde kadın dergilerinin yanında basın özgürlüğünün de etkisi ile mizah dergilerinin sayısında artış görülmüştür.

1. Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye ve Yayın Organı Cihan-ı İslam Dergisi

1.1. Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye

II. Meşrutiyet sonrasında çıkarılan siyasi dergilerden biri de Cihan-ı İslam dergisidir. Dergi, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'nin yayın organıdır. Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye, İttihatçı çizgide bir sivil toplum örgütüdür. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülük ve Batıcılık politikalarını benimsemiş ise de İslamcılığı da tamamen reddetmemiştir. Müslüman unsurların desteğini sağlamak amacıyla gerektiği yerde İslamcı politika izlemekten çekinmemiştir. Bu dönemde Avrupa'nın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı Osmanlı içerisindeki Hristiyan azınlığı kullanmaya başlaması, Cemiyetin de İslamcı hareketlere ılımlı davranmasına neden olmuştur.²⁰

Cemiyet, İslamcı politikanın Müslüman coğrafyasında etkin olabilmesi için birçok çalışma başlatmıştır. Eğitim, basın-yayın, cemiyet ve dernekler aracılığıyla Müslümanlara birlik olmaları konusunda çağrı yapılmıştır. Yurt dışında Müslümanların yoğun yaşadığı yerlerde pek çok cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetlerce yayımlanan dergi, gazete, bildiri gibi basın araçlarıyla buldukları bölgelerde Müslümanları Batıya karşı birlik olmaya davet edilmiştir. Bu dönemde Batılı emperyalist güçlere karşı bütün Müslümanları harekete geçirmek için sivil örgütler kurulmuştur. Bu amaçla kurulmuş cemiyetlerden biri de Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'dir.

¹⁸ Kocabaşoğlu, 2010: 8-10.

¹⁹ Varlık, 1985: 116.

²⁰ Sevil, 2005: 61.

Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'nin kurulması fikri, 1908 yılında Mısırlı Mehmet Şerif Paşa²¹ ve arkadaşları tarafından Perapalas Oteli'nde kararlaştırılmıştır. Kısa süre içerisinde Türkçe bir nizamname yazılarak cemiyetin kuruluşu, kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak cemiyetin kurucuları arasındaki fikir ayrılıkları ve tartışmalardan dolayı, cemiyetin faaliyete geçmesi gecikmiştir. Daha sonra cemiyetin faaliyet alanı olarak yurt dışındaki Müslüman ülkelerin seçilmesi kararı alınmıştır.²²

Cemiyetin başına Yusuf İzzeddin Efendi²³ getirilmiştir. Nizamnamesi Arapça olarak Mısır gazetelerinde yayımlanmıştır. Cemiyeti Hayriye-i İslamiye'nin amacı, her türlü eğitimi Müslümanlar arasında yaygınlaştırarak aralarındaki dayanışmayı artırmaktır. Bu amaçla Medine'de bir İslam Üniversitesi kurulmuştur. Bununla Abdülhamit'in "Hicaz Demiryolu Projesi" ile oluşturmak istediği İttihad-ı İslam fikrinin devam ettirilmesi hedeflenmiştir.

Başka bir deyişle cemiyetin kuruluş amacı, Müslümanları her konuda bilgilendirmek ve özellikle Batıya karşı birlik olduğu takdirde başarı kazanılabileceğine inanmalarını sağlamaktır. Kısaca bu dönemde Müslümanların içerisinde buldukları ümitsizlik ve karamsarlıklar bertaraf edilerek onlara yeni bir heyecan vermek ve onları harekete geçirmek hedeflenmiştir. Bununla birlikte dönemin Osmanlı Hükümeti, I. Dünya Savaşı öncesinde içeride ve dışarıda Müslümanları savaşa hazırlama konusunda önemli bir adım atmış olacaktı. Bu dönemde Osmanlı toprakları dışında diğer İslam coğrafyasında da birçok İslami nitelikli cemiyetler kurulmuştur. Bunlar, siyaset ve toplum hayatında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda İslam uluslarının içinde bulunduğu durumu, sahip oldukları yayın organları ile bütün dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.²⁴

²¹ Birinci, 2010: 1; Başarılı bir diplomat olan Mehmet Şerif Paşa, Jön Türklerle iyi münasebetler kurmuş olsa da kendisine önemli görevler verilmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Pangaltı Kulübü reisliğini yapmıştır. Ayrıca Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer almıştır. 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılarak Paris'e gitmiştir. Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde yayınlar yapmıştır. I. Dünya Savaşı başlayınca da siyasi faaliyetlerine ve yayınlarına son vermiştir.

²² Sevil, 2005: 378.

²³ Akyıldız, 2013: 13-16; Sultan Abdülaziz'in oğlu olan Yusuf İzzeddin Efendi, küçük yaşlardan itibaren orduda ve pek çok alanda önemli görevlerde bulunmuştur. Veliyat olarak resmi protokollerde yer almıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında hükümet işleriyle yakından ilgilenmiştir.

²⁴ Sevil, 2005: 379.

Cemiyete göre, Müslümanların geri kalmasının ana sebeplerinden biri, Müslümanların sömürgeci devletlerin egemenliği altına girmesidir. Sömürgeci devletler, Müslümanları kendi kimliklerine yabancılaştırarak kendi doğal kaynaklarından ve hazinelerinden faydalandırmamaya çalışırlar. Bu şekilde İslam toplumları büyük bir ekonomik buhrana sürüklenerek Batılı sömürgeci devletlere muhtaç hâle getirilirdi.²⁵

1.2. Cihan-ı İslam Dergisi

Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'nin yayın organı Cihan-ı İslam dergisi, yayın hayatına I. Dünya Savaşı'nın arifesinde 9 Nisan 1914 (Rumi 27 Mart 1330, Hicri 13 Cemâziye'l-evvel 1332)'te başlamıştır. Başlangıçta Arapça, Türkçe (Osmanlı Türkçesi) ve Urduca olmak üzere üç dilde yayımlanmıştır. Daha sonra yayın diline Farsça da eklenmiştir. Cihan-ı İslam dergisi hakkında detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Konu hakkında sadece Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Ziyad Ebuzziya bir madde yazmıştır. Dergi, 53 sayı çıkarılmıştır. Ziyad Ebuzziya'nın makalesine göre, derginin son sayısının Ekim 1915'in sonlarında yayınlandığı anlaşılmaktadır. 1916 yılının Ocak ayından itibaren dergi, Bağdat'ta yayımlanmaya başlayacaktır. Bununla ilgili detaylı bilgi, son bölümde verilecektir.

Türkiye arşiv ve kütüphanelerinde derginin tespit edilebilen 25 sayısına ulaşılmaktadır. Diğer sayıları Türkiye kütüphanelerinde mevcut değildir. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde derginin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 22, 23, 24 ve 25. sayıları bulunmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda 19 ve 20. sayıları ve Ankara Milli Kütüphane'de ise 50, 51 ve 52. sayıları bulunmaktadır.²⁶

Cihan-ı İslam dergisi, haftalık bir dergidir. Çanakkale Savaşları'nın yaşandığı dönemde bazen 10 bazen de 15 günde bir yayımlanmıştır. Başlangıçta üç dilde yayımlanırken daha sonra dört dilde yayımlanmaya başlamıştır. Ellinci sayıdan itibaren (25 Eylül 1915) on günde bir çıkarılmaya başlanmıştır. Basım

²⁵ Sevil, 2005: 377.

²⁶ Ebuzziya, 1993: 535.

kalitesi başlangıçta düşük iken ellinci sayıdan itibaren kalitesi yükselmiştir. Aynı zamanda resmi bir formata sokulmuştur.

Cihan-ı İslam'ın yayın formatı, dergi formatındadır. Ancak üzerinde gazete (ceride) yazmış olmasına rağmen dönemin gazete formatına uymamaktadır. Yayın formatından dolayı, dergi olarak ele aldık ve bu şekilde Cihan-ı İslam'ın tanıtımını yapmaya çalıştık.

Derginin yazışma adresi, başlangıçta posta kutusu numara 173 İstanbul'dur. Açık bir adres verilmeyecek sadece posta kutusu numarası verilmiştir. Osmanlı Devleti, savaşa resmi olarak girdikten sonra, derginin adresi veya yazışma adresi açıkça verilmiştir. Derginin bir yıllık abone bedeli yurt içinde 50 kuruş, yurt dışı bir yıllık abone bedeli ise 62 kuruştur. Ayrıca bir nüshası 1 kuruştur. Urduca sayıların üzerinde fiyatının 8 ruble olduğu belirtilmiştir. Cihan-ı İslam dergisi, İstanbul'da Osmanlı Çemberlitaş Matbaası'nda basılmıştır. Derginin bütün nüshalarının üzerinde "Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye'nin taht-ı himayesinde çıkarılmaktadır" yazmaktadır. Bu bilgilerle ilgili sonraki sayılarında bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikleri, derginin hangi sayısında yapılmış ise o sayının tanıtımında vermeye çalışacağız.

Mesul Müdürü eski Bingazi (Libya) milletvekili ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli şahsiyetlerinden biri olan Yusuf Şetvan Bey'dir.²⁷ İmtiyaz sahibi ise Ebu's-saidü'l-Arabi'dir. Bu kişi Hindistan kökenli olup gerçek adı Şevket Ali Ebu's-Saidü'l-Arabi'dir. Ebu Saidü'l-Arabi, Hindistan Müslümanlarının önde gelen kişilerinden ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli simalarındandır.²⁸ Bu kişiler ile ilgili bilgiler çok sı-

²⁷ Yusuf Şetvan Bey, 1869 yılında Bingazi'de doğmuştur. Askeri Rüştiye'yi bitirmiştir. Daha sonra gazetecilik ve adliye müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. 23 Nisan 1909'da 60 oy alarak Bingazi mebusu seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da İkinci Şube ve Arzuhal Encümeni Kâtipliği görevinde bulunmuştur. İkinci devrede de görev yapmıştır. Güneş, 1997: 628; Yusuf Şetvan, Kürt Şeyh Cevad Berzenci'nin damadıdır. I. Dünya Savaşı süresince Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Yakın Doğu ve Kafkasya'da gerilla tarzı kurulan küçük birliklerde görev almıştır. Şetvan, başlangıçta Bingazi'de propaganda çalışmalarına girmiştir. Yaptığı bazı görevler şunlardır. E's-seyyid Şerif Ahmed E's-Sünusi'nin İstanbul'a bir Alman denizaltısıyla kaçırılması, İngiliz ajanı Thomas Edward Lawrence'i yakalamak için girişilen faaliyetler ve Kafkasya'da Ruslara karşı bazı faaliyetleri sayabiliriz. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kuzey Afrika'daki faaliyetleri için bk. Pehlivanlı, 2000.

²⁸ Kendi tanımlamasıyla Ebu Saidü'l-Arabi, Hindistan'da ticaretle uğraşmaktadır. Vaktinin büyük bir kısmını milli ve dini konulara ayırmıştır. Pencap Müslümanlarının Umum Kâtipliği ve eğitim kurumlarında yöneticilik gibi birçok görevi yaparak Müslümanlar arasında saygın bir yer edinmiştir. İngilizler aleyhine başlayan faaliyetlerin başında yer alan Ebu Saidü'l-Arabi, takipten kaçarak önce Mısır'a, daha sonra 1910 Yılında Libya'ya gitmiştir. Buralarda baskı ve şiddet gören Müslümanlarla ilgili makaleler yazarak Hindistan'a göndermiştir. Daha sonra İstanbul'a gitmiştir. Burada birçok siyasi kişilerle iyi ilişkiler kurarak Cihan-ı İslam gazetesini yayımlamaya başlayacaktır. Keleşylimaz, 1999: 119-120.

nırlıdır. Mevcut bilgiler genellikle internet ortamında “blog” şeklinde yazılmış bilgilerdir. Bunlar da kaynak gösterilmeden yayımlanmıştır. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli kişilerinden olduğuna dair Osmanlı Arşivi'nde ve derginin bazı nüshalarında bilgilere ulaştık.

Örneğin Ebu Saidü'l-Arabi, 1916 yılı Ekim ayında Bağdat'ta bulunmaktadır. Kendisinin bayram münasebetiyle buradan, padişaha tebrik gönderdiğini görmekteyiz. Gönderdiği tebrikte, ordunun muzaffer olması için iyi dileklerde bulunmaktadır. Tebrikte görünürde herhangi bir ilgi çekici özellik görünmemektedir. Konu ile ilgili yapılan yazışmalara bakıldığında bazı şeyler dikkat çekmektedir. Yazılan tebrik, Hindistan Müslümanları adına gönderilmiştir. Tebrik ile dönemin sadrazamı Talat Paşa bizzat yakından ilgilenecek tebrigi, padişaha takdim etmiştir. Karşılık olarak Padişah tarafından mahzuziyet (memnuniyet, mutluluk) yazısı yazılmıştır. Bu yazı, bizzat Dâhiliye Nezareti Müsteşarı tarafından Bağdat Valisi Halil Paşa'ya gönderilerek ilgili kişiye iletilmesi istenmektedir.²⁹

Yine daha önce de 1914 Mayıs'ında, dönemin padişahı olan Sultan Reşad'ın tahta çıkışının yıl dönümünde Ebu Saidü'l-Arabi, saraya kutlama tebrigi göndermiştir. Bu tebriğe de saraydan çok sıcak mesajlar verilmiştir.³⁰ Ebu Saidü'l-Arabi'nin, Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkileri konusunda ilerleyen bölümlerde bilgi vereceğiz.

Derginin yayımlanma amacı, İslam menfaatlerine hizmet eden edebî, siyasi, içtimaî dergi olarak belirtilmiştir. Derginin her sayısının kapağında yayımlandığı dillerde çıkış amacını belirten “Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'nin taht-ı himayesinde menafi'-i İslamiye'ye hadim, siyasi, edebî, içtimaî risaledir.” ibaresi yer almaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasından sonra derginin çıkış amacını belirten bu ifade “Hilâfet-i kübrâya, İttihâd-ı İslâm'a, Te'âruf-i Umûmiye'ye hâdim ceridedir.” şeklinde değiştirilmiştir.³¹

Dergi, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin kararıyla ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın denetiminde, I. Dünya Savaşı döneminde İngiliz işgali altında bulunan Hindistan,

²⁹ BOA, DH-KMS. 1334.Z.23 (00042-00002-01-04).

³⁰ *Cihân-ı İslâm Dergisi*, 6, 14 Mayıs 1914: 7. (Sonraki dipnotlarda *CİD* şeklinde kısaltılmıştır.)

³¹ Ebuzziya, 1993: 535.

Mısır ve İran'daki Müslüman halkı, İngilizlere karşı uyandırmak, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne ve hilafet aleyhine giriştiği propagandaları önlemek amacıyla yayına başlamıştır. İlk sayısında yayımlanan başmakalesi "Cihan-ı İslam" başlığını taşımaktadır. Bu makale, farklı dillerdeki nüshaları ile içerik yönünden aynıdır. Tüm Müslümanları birlik olmaya davet eden bu makale, derginin yayımlanma amacını da açıkça ifade etmektedir. Ancak bu makaleden sonra Cihan-ı İslam dergisinin her nüshasında içeriğin farklılaştığı görülmektedir. Aynı sayının farklı dillerde yayımlanan nüshalarında içerik ve kapakları birbirinden farklıdır. İslam coğrafyasının kültürel ve siyasî durumuna göre bazı makale ve haberler ön plana çıkmaktadır.

Derginin haber ve makale içeriklerinin hazırlanması veya bunların denetimden geçirilmesinde üç kişinin ismi dikkat çekmektedir. Bunlardan biri İngiltere ve Uzak Doğu'daki sömürgelerini yakından bilen derginin imtiyaz sahibi Ebu Saidü'l-Arabi'dir. Ebu Said, bu bölgeyi ve bölgedeki İngiliz oyunlarını iyi bilmektedir. Hindistan ve Uzak Doğu konusunda çıkan haber ve makalelerin hazırlanmasında bu kişinin ismi öne çıkmaktadır. İkincisi derginin sorumlu müdürü Yusuf Şetvan Bey'dir. Yusuf Şetvan Bey, Kuzey Afrika (Libya, Fas, Tunus, Cezayir) bölgesi ve Müslümanları ile ilgili haber ve makalelerin hazırlanıp denetimi daha önce bu bölgenin milletvekilliğini yapmış olan ve derginin sorumlu müdürü olan Yusuf Şetvan tarafından yapılmıştır. Üçüncü kişi de Sadullah Mehmet Ferit Bey'dir. Ortadoğu Arap coğrafyası veya Mısır bölgesi ve Müslümanları hakkındaki haber ve makaleler de Mısır Hizbü'l-Vatan Fırkası Başkanı Sadullah Mehmet Ferit Bey hazırlanmıştır.

Cihan-ı İslam dergisinin her bir nüshası, kapak kısımları hariç genellikle sekiz sayfadan oluşmaktadır. Genelde haftalık olarak yayımlanan dergi, Perşembe günleri çıkarılmıştır. Derginin adres kısmının altına "yayınlanmayan makaleler yazarına iade edilmeyecektir." şeklinde not düşülmüştür. Derginin kapak kısımlarını Türk ve İslam büyüklerinin ve komutanlarının portreleri süslemektedir.

Dergide, başlangıçta İslam'ın birleştiriciliği ile ilgili konularda genel bilgiler verilirken Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla birlikte derginin içeriği

değişmiştir. Yayınlanan makale ve haberlere bakıldığında propaganda niteliği taşıyan haberler göze çarpmaktadır. Savaşa girilmeden önce yayınlanan sayılarda, toplumu savaşa hazırlayan, bütün Müslümanları Batı karşısında birlik olmaya çağıran bir tutum içerisinde yayın yapıldığı görülmektedir. Savaş dönemindeki sayılarında ise saldırgan ve Batıya karşı suçlayıcı haber ve makaleler yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Cihan-ı İslam dergisi genel olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Yayınlanan haber ve makaleler, propaganda açısından değerlendirilmemiştir. Bunların propaganda açısından değerlendirilmesi konusunda ayrı bir çalışma yapılması daha uygun olacaktır.

1.3. Cihan-ı İslam Dergisinin Mevcut Sayılarının Fiziksel ve İçerik Tanıtımı

Derginin tespit edebildiğimiz nüshalarının fiziksel tanıtımı şöyledir. **Birinci sayı**, 9 Nisan 1914 tarihinde (R. 27 Mart 1330, H. 13 Cemâziye'l-evvel 1332) yayımlanmıştır.³² Kapak kısmında Sultan Reşat'ın resmi bulunmaktadır. Derginin birinci kısmı Türkçedir. Kapak kısmında derginin çıkış amacını belirten Türkçe (Osmanlı Türkçesi), Arapça, Urduca ifadeler yer almaktadır. Cihan-ı İslam dergisi, Osmanlı Çemberlitaş Matbaası'nda basılmıştır. Perşembe günleri yayımlanan haftalık dergidir.

Birinci sayının Türkçe nüshası ortalama kapak kısmı hariç sekiz sayfadır. Derginin sol üst köşesinde "Bir yıllık abone bedeli yurt içinde elli, yurt dışında ise atmış iki kuruştur" ifadesi yer alır. Bu sayının Türkçe nüshasının dili çok ağırdır. Özellikle Farsça ifadeler yoğun olarak kullanılmıştır.

Bu sayının başmakalesi "Cihan-ı İslam" başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu makale, beş sayfadır. Bu yazıdan başka haber ya da makale bulunmamaktadır. Derginin Arapça ve Urduca nüshalarında başmakaleden başka haber ve makaleler bulunmaktadır. Bu içerikte hilafet, İslam dünyasının ortak değerleri ve büyük kişileri hakkında bilgiler verilmiştir. Tanıtımını yapacağımız bütün sayılarda yayımlanan haber ve makalelerin başlıkları dipnotta verilmiştir.³³

³² *CİD*, 1, (R. 27 Mart 1334)-(9 Nisan 1914); Derginin Arapça ve Urduca nüshalarında yayımlanan makale ve haber başlıklarında okunmuş hataları olabilir. Okunamayan kelimeler için üç nokta (...), yanlış okunması muhtemel kelimelerin yanına da soru işareti (?) koyduk.

³³ **Türkçe Nüsha:** (Cihân-ı İslâm), (Vezir-i Mehlebi); **Arapça Nüsha:** (Bismillahirrahmanirrahim) (Başyazı), (Fi 23 Rebi'ü'l-âhir sene 332 Ahbâr-ı benî gâzi), (Acâib Suret-i magan fi Brüksel yesme'u fi Paris), (Hitbet-i meliketü behübal ? Fi külliyyetü alikara), (Ahbâr-ı müslimü'l-sayn), (E'l-medresetü'l-küllîye bi'l-medinetü'l-münevvere), (Ca'enâ min ahdü'l-

İkinci sayı, 16 Nisan 1914 tarihinde (R. 3 Nisan 1330, H. 20 Cemâziye'l-evvel 1332) yayımlanmıştır.³⁴ İkinci sayının ilk kısmı Arapçadır. Bu sayıda, birinci sayının ön kapağındaki bilgiler aynen tekrarlanmıştır. Birinci sayıdan farklı olarak Arapça, Urduca, Türkçe nüshaları ayrı ayrı basılmıştır. Her nüshasında kapaklar farklıdır. Her bir nüshası, sekiz sayfadan oluşmaktadır. İkinci sayıdan itibaren derginin adres bilgilerinin altında “yayınlanmayan makaleler yazarına iade olunmayacaktır.” ifadesi yer almaya başlamıştır. Bu sayının kapağında Osman Gazi'nin resmi basılmıştır. Her sayıda bu tür bilgileri tekrarlamak istemiyoruz. Diğer sayıların kapağında ya da içeriğinde herhangi bir değişiklik olduğunda ilgili nüshanın tanıtımında yeni bilgileri vereceğiz. Bu sayıda çıkan haber ve makalelerin başlıkları dipnotta verilmiştir.³⁵

Üçüncü sayı 23 Nisan 1914 tarihinde (R. 10 Nisan 1330, H. 27 Cemâziye'l-evvel 1332) yayımlanmıştır.³⁶ Bu sayının ilk kısmı Urduçadır. Urduca nüshasının birinci sayfası eksiktir. Dış kapağında Sultan Orhan'ın resmi basılmıştır. Üç dilde Urduca, Arapça ve Türkçe yayımlanmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.³⁷

Dördüncü sayı 30 Nisan 1914 tarihinde (R.17 Nisan 1330, H.4 Cemâziye'l-âhir 1332) yayımlanmıştır.³⁸ Bu sayının ilk kısmı Türkçedir. Dış kapağının üstünde Sultan Murat Hüdavendigâr'ın resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.³⁹

füzela. Hâzihi'l-ebyard ve hiye bi-hurûfihe (şiiir)); **Urduca Nüsha:** (Bismillahirmanirrahim (Başyazı)), (Cihân-ı İslâm), (Zemindâr-Yâdigâr-ı şühedâ-Dârü'l-hilâfe), (Mevsim).

³⁴ CID, 2, (R. 3. Nisan 1334)-(16 Nisan 1914).

³⁵ **Arapça Nüsha:** (Eyyühe'l-mü'minün lâ-teye'üs), (İslâhü'l-ceşü'l-Osmâni), (E'l-külliyetü'l-Osmâniyetü'l-İslâmiye), (Me'süretü'l-Cemiyetü'l-hayriyetü'l-İslâmiye), (İdâretü's-sihhiyetü'l-Hicaz), (Ahbârü'l-Mısır), (Vüzâret-ı Mısru'l-cedide); **Urduca Nüsha:** (Devr-i cedid), (Misafirhâne), (Hindistan ki Müslüman Gursî Pe erhîn), (Ahbârü'l-bâniya), (İksü Bers ki Hindiki Vefat ?), (Dârü'l-hilâfe), (Selamlık); **Türkçe Nüsha:** (İnneme'l-mü'minüne ihvetün), (Şu'ünü'l-İslâmiye), (Cihân-ı İslâm).

³⁶ CID, 3, (R. 10 Nisan 1330)-(23 Nisan 1914).

³⁷ **Urduca Nüsha:** (Medresetü'l-benâtü'l-yetimi), (Başyazı); **Arapça Nüsha:** (E'l-Hilâfetü Vâsıtü lehe-Makale. Donanmaya yardım edilmesi hakkında), (Hâset Müslimü'l-Hind Nahvü'l-Hilâfe), (Cemiyetü'l-Ticârü'l-Müslimîn fi Dârü'l-Hilâfe), (Hâdisetü Bitlis), (Ahbârü'l-bâniyâ), (E'l-Müslimün ve Hükümetü'l-Yunan), (E'l-medresetü'l-Cibiyetü Fi'l-Afgan), (E'l-Müslimün fi'l-sayn), (Esnâü'l-Bilâdü'l-İslâmiye); **Türkçe Nüsha:** (İstikrâzdan Nasıl İstifade Etmeliyiz?), (Hindli ihvân-ı dînimizin ihtisâsât-ı meşkûresi), (Kısm-ı edebi-Receb-Şaban).

³⁸ CID, 4, (R. 17 Nisan 1330)-(30 Nisan 1914).

³⁹ **Türkçe Nüsha:** (Misyonerler), (Misyonerlere Karşı Ulemâ-yı Mısıriyenin Gayret ve Hamiyeti), (Şu'ünü'l-İslâmiye), (Cihân-ı İslâm-Bingaziden gelen bir mektup); **Arapça Nüsha:** (E'l-Hâletü'l-Hâzıra), (Ahbâr-ı Merakeş), (Kelimetü Racül-ı Musannaf), (Ahbâr-ı Hayva), (E'l-bâniyâ), (Ahbâr-ı Rusya), (Câ'enâ min ahdi rü'esâ'i'l-mücâhidin fi baraka'l-kitâbü'l-âti), (Havâdis-ı şeni), (Fi Suriye), (İd-ı cülûs-ı sultani); **Urduca Nüsha:** (Siyâsiyât), (Bakiyye ez beyânâme-i sihhiye-i hicaz silsile ki lehü dikhü? Aded 3), (Leşker-i Mücâhidin si ... dü-serhad ?), (Rus-ı zülm), (Leşker-i mücâhidin si ... hat?), (Dârü'l-hilâfe), (Yunaniyun ki şerârât), (Darü'l-hilâfe) ta'lim ve terbiyet şehzâdegân), (Cihân-ı İslâm).

Beşinci Sayı 7 Mayıs 1914 tarihinde (R. 24 Nisan 1330, H. 11 Cemâziye'l-âhir 1332) yayımlanmıştır.⁴⁰ Beşinci sayısının ilk kısmı Türkçedir. Türkçe kapak kısmında Sultan Bayezid'in resmi bulunmaktadır. Urduca kapak kısmında ise Enver Paşa'nın resmi basılmıştır. Urduca nüshasının birinci sayfası eksiktir. Burada yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁴¹

Altıncı sayı 14 Mayıs 1914 (R. 1 Mayıs 1330, H. 27 Cemâziye'l-âhir 1332)⁴² tarihinde yayımlanmıştır.⁴³ Altıncı sayısının Türkçe kapak kısmında Çelebi Sultan Mehmet'in resmi, Urduca Kısımında ise dönemin Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa'nın portresi yer almaktadır. Burada yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁴⁴

Yedinci sayı 21 Mayıs 1914 (R. 8 Mayıs 1330, H. 25 Cemâziye'l-âhir 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁴⁵ Derginin kapak kısmında Sultan II. Murad'ın resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁴⁶

Sekizinci sayı 28 Mayıs 1914 (R. 15 Mayıs 1330, H. 3 Recep 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁴⁷ Derginin kapak kısmında Sultan II. Mehmet'in portresi bulunmaktadır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁴⁸

⁴⁰ *CİD*, 5, (24 Nisan 1330)-(7 Mayıs 1914).

⁴¹ **Türkçe Nüsha:** (Servet ve Ma'rifet), (Serdar Eyüb Hân-ı Sâhib), (Cihân-ı İslâm-Şehzadelerin yetiştirilmesi ilgili talimat-name haberi), (Keülün Men'-i isti'mâline hâkimâne bir tedbir); **Arapça Nüsha:** (E'l Masnû'âtü'l-vataniye), (Serdâr Eyyüb Hân-ı Sâhib), (Cihân-ı İslâm), (Ahvâlü'l Müslimîn fi Selanik), (Katlü'l İtaliyis), (E'l-Tayyâratü'l-Osmâniye), (Erbabü'l-Seyf min ümerâü'l-âiletü'l-Sultâniye), (E'l-gavâsatü'l-Osmâniye), (E'l-musarrafü'l-Hindü'l-Mısri), (Müfteşvâ E'l-vilâyâtü'ş-şarikiye), (Beşeri), (Tekzib); **Urduca Nüsha:** (Makale), ('Id-i Cülûs), (E'l-Nehza-ı İslâmiye), (Min ensâri İllallah), (Şeref ve 'ızzı nefsi ki 'alâ misâli).

⁴² Hicri tarih hatalıdır. Haftalık çıkan bir derginin beşinci sayısı 11 Cemâziye'l-âhir 1332'de yayımlanmış. Altıncı sayısı 18 Cemâziye'l-âhir 1332 tarihinde çıkması gerekiyor. Ancak derginin kapağında H. 27 Cemâziye'l-âhir 1332 yazıldığını görmekteyiz. Rumi tarihlemeye herhangi bir hata görünmemektedir.

⁴³ *CİD*, 6, (R. 1 Mayıs 1330)-(14 Mayıs 1914).

⁴⁴ **Türkçe Nüsha:** (Uluvvü'l-himmetü mine'l-imân), (Kemâl-i imtisâl), (Uhuvvet-i İslâmiye), (Cava Müslümanları); **Arapça Nüsha:** (Savt-ı mine'l-Kur'an), (Ahvâl-i Müslim-i Cava), (Şâhü'l-Acemü's-sâbık), (Selâm-ı Emirü'l Mü'minin ilâ Müslimü'l-Hind), (Avâtıf-ı Müslim-ı Hindî), (Hafide-i Melik-i Pencap), (Enbâü'l-Hind), (Vefd-ı Osmâni), (Devrü'l ilm fi Sultânetü'l-Osmâniye), (Fezâi'ü'l-Ervâm), (Ahbâr-ı Bitlis), (Tenbiye ve 'itizâr); **Urduca Nüsha:** (Uluvvü'l-himmetü mine'l-imân), (Dü sü zinde Celali ki gese ?), (Müslümanan Bosna Kavüfevd ?), (Fatih Deridnavet ?), (Hâne-i tevhid Pertislişi Cühenda ?), (Osmani Heyet), (Hoş Haberi), (Muhammed Ali Mahlu').

⁴⁵ *CİD*, 7, (R. 8 Mayıs 1330)-(21 Mayıs 1914).

⁴⁶ **Türkçe Nüsha:** (Ticaret-i bahriye), (Encümen-i Himâyet-i İslâm); **Arapça Nüsha:** (E't Ticâretü'l-bahriye), (İftitâhü'l-meclisü'l-niyâbi), (Neticetü'l-intihâbâtü'l-niyâbe Fi Fransa); **Urduca Nüsha:** (İftitâh-ı Meclis-i Meb'usân), (Mısri Çethi ?).

⁴⁷ *CİD*, 8, R. 15 Mayıs 1330)-(28 Mayıs 1914).

⁴⁸ **Urduca Nüsha:** (Ve'l-fülkilleti tecri fi'l-bahri bimâ yenfe'u'n'nâs), (Heyet-i Osmâni), (Taş Kışla Min Aneş-i Zedki ?); **Arapça Nüsha:** (Fi Bilâdü'l Arnavut), (Te'ehhübü'l-Yunan), (Harik fi Kışla), (Ahbâr-ı Türkistan), (Ahbâr-ı Marekeş), (Talat Bey Fi Romanya), (E't-tayyârünü'l Osmâniyün fi Mısır), (Tetemme-i ebnâü'l-Arnâvut), (Herb-ı Emirü'l-bâniyâ); **Türkçe Nüsha:** (Meclis-i meb'usân), (Arnavutluğun Akibeti).

Dokuzuncu sayı 4 Haziran 1914 (R. 22 Mayıs 1330, H. 10 Recep 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁴⁹ Derginin Türkçe kapak kısmında Sultan II. Bayezid'in resmi, Urduca kapak kısmında ise dönemin Bahriye Nazırı Cemal Paşanın fotoğrafı basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁵⁰

Onuncu sayı 11 Haziran 1914 (R. 29 Mayıs 1330, H. 17 Recep 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁵¹ Derginin sol üst köşesinde nüshasının bir kuruş olduğu yazılmıştır. Onuncu sayının Arapça kısmında diğer sayılardan farklı olarak derginin ücretinin yurt içinde yani Osmanlı vilayetlerinde 40, yurt dışında ise 48 kuruş olduğu belirtilmiştir. Urduca nüshasının sol üst köşesinde fiyatının altı ruble olduğu yazmaktadır. Derginin fiyatının onuncu sayıdan itibaren düşürüldüğünü görmekteyiz. Bu sayının Arapça kısmının kapağında Sultan I. Selim'in (Yavuz Sultan Selim), Urduca kısmında Maliye Nazırı Cavit Beyin resmi yer almaktadır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁵²

On birinci sayı 18 Haziran 1914 (R. 5 Haziran 1330, H. 24 Receb 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁵³ Derginin kapağında Kanuni Sultan Süleyman'ın resmi basılmıştır. Türkçe nüshasında 4.5.6 ve 7. sayfalar eksiktir. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁵⁴

On ikinci sayı 25 Haziran 1914 (R. 12 Haziran 1330, H. 1 Şaban 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁵⁵ Derginin kapağında Sultan II. Selim'in resmi basılmıştır. Derginin iç kapağında Osmanlı Matbaası'nın reklamı

⁴⁹ *CİD*, 9, (22 Mayıs 1330)-(4 Haziran 1914).

⁵⁰ **Türkçe Nüsha:** (Ticaret), (Zemindar Gazetesi diyor ki), (Arnavutluk), (Cihân-ı İslâm); **Arapça Nüsha:** (Keyfe yetehâmelün ale'l-İslâm), (Hâzâ Cevâbi Şerifi Mekketü'l-mükerrreme ile's-sultan Muhammed Ebu'l-feth ba'de vusûl kitâbüs'sultan mübâşiran bâ fettetâhü'l-Kostantiniyye), (Kaside-i Şevki Bey), (Talat Bey Fi Romanya), (Fi Bilâd-ı Arnavut), (Risâle-mine'l-Hind); **Urduca Nüsha:** (Ve men yettekullâhe yec'allehü mahrecen ve yerzekahü min haysü lâ yahtesib), (Pa der yüz ki ? Medâris), (Latife), (Hemgü Tergün ki se perd gerdü ?).

⁵¹ *CİD*, 10, (R. 29 Mayıs 1330)-(11 Haziran 1914).

⁵² **Arapça Nüsha:** (Hitâb-ı E's-Seyyidü's-Sunûsi. Bi istimrârü'd-defâ' ani'l-vatani't-trablus), (E'l-gayretü'l-arabiyye), (İntesârü'l-müslimîn fi Bingazi), (İngiltere ve'l-İslâm); **Türkçe Nüsha:** (Cengaverlik), (Latife), (Cihân-ı İslâm); **Urduca Nüsha:** (Ve men yuhâciru fi sebilullâhi fi'l-arz mürâgamen kesirân ve sa'a), (Ticaret), (Tullâba), (Yurop Ur İslâm ?), (Marekeş ki Halat), (Nezâret-i Harbiye ki İlan), (Müslüman Zevargorkirin "30" Milyon firenk), (İmâmü'l-mücâhidin), (Dârü'l-hilâfe).

⁵³ *CİD*, 11, (R. 5 Haziran 1330)-(18 Haziran 1914).

⁵⁴ **Türkçe Nüsha:** (Karâin-i kirâma), (Bizde Ulûm-ı riyâziyye); **Arapça Nüsha:** (Li külli Firavn Musa), (Savtü mine'l-Hind), (Tezâyüdü adedü'l- meb'usünü'l-müslimîn fi meclis-i Duma Fi Rusya), (Mecelletü'l-Asrî'l-Hindiye), (E'l-medrestü'l-Suliyetü'l-Hindiyetü fi Mekketü'l-mükerrreme), (E'l-bâniya ve Girit), (İslâm Sibiryâ ve meseletü'l-fetevâ), (Üstul Bahrü'l-esvedü'l-Rusi), (Encâlü'l-ailletü'l-sultâniyyetü bi tullâbünü'l-ilmü fi Avrupa), (Müvâzeretü'l-Hindiyyün li-devletü'l-Hilâfe); **Urduca Nüsha:** (Nâzrin-i kirâm), (Siyâsiyât), (İn Nasrâni ki Nemk-i harâmi), (Rusi İnsâf ki Misal ?), (Yunan ki Şerârât), (Dârü'l-Hilâfe), (Cühûthâ benî ?), (Zaif-i Kerim), (Hilâl-ı ahmer-i Osmâni), (Kütüphaney-i Kazan).

⁵⁵ *CİD*, 12, (12 Haziran 1330)-(25 Haziran 1914).

bulunmaktadır. Reklamda yayınevının bu dönemde basmış olduğu dini kitapların isim ve fiyatları verilmiştir. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁵⁶

On üçüncü sayı 2 Temmuz 1914 (R. 19 Haziran 1330, H. 8 Şaban 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁵⁷ Bu sayının kapak kısmında Sultan III. Murad'ın resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁵⁸

On dördüncü sayı 16 Temmuz 1914 (R. 3 Temmuz 1330, H. 22 Şaban 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁵⁹ Haftalık olarak yayınlanan derginin bu sayısı 9 Temmuz 1914 tarihinde çıkması gerekirken bir hafta gecikme ile yayımlanmıştır. Derginin kapağında Sultan III. Mehmet'in resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁶⁰

On beşinci sayı 23 Temmuz 1914 (R. 10 Temmuz 1330, H. 29 Şaban 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁶¹ Derginin kapağında Sultan I. Ahmet'in resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁶²

On altıncı sayı 30 Temmuz 1914 (R. 17 Temmuz 1330, H. 7 Ramazan 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁶³ Derginin kapağında Sultan Mustafa'nın resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁶⁴

⁵⁶ **Türkçe Nüsha:** (Zayıf ve kuvvet), (Mısrda Haremeyn-i Muhteremeyn Evkâfi), (Trablusgarpda İtalyanlar), (Cihân-ı İslâm); **Urduca Nüsha:** (Mektub-ı London- Müslümânünâ Vefd. Müşir Hüseyin Kadrai tarafından yazılmış makale.), (E'l-hilâl-ı gelge ?), (İslami Hareket-İbnü'l-hamid'in yazmış olduğu makale); **Arapça Nüsha:** (Savtü Mısır Fi Avrupa), (İhtifalü'l-Osmaniyyin bi zikr-i fethü'l-Kostantiniyye), (İhtifalü'l-mislimin fi Londra. Ba'idü fethü'l-Kostantiniyye), (Hadis-i hâm. Ma'a racül-ı kebir min ricâlü'l-Hind.), (İ'lan).

⁵⁷ *CİD*, 13, (R. 19 Haziran 1330)-(2 Temmuz 1914).

⁵⁸ **Urduca Nüsha:** (Feth-i Kostantiniyye 'ıd), (Hindistani Cünde), (Vezâretü Cenk kâ İ'lan ?); **Arapça Nüsha:** (E'l-uhuvvetü'l-İslâmiye), (Belag Nezâretü'l-Harbiyetü'l-Osmâniye), (Ta'mim ü'l-Hizmetü'l-askeriye), (E'd-devletü'l-aliyye ve'l-Yunan); **Türkçe Nüsha:** (Uhuvvet-i İslâmiye), (Güç direnkleri), (Arnavutluk Ahvâli), Yeni Yunan Zirhlıları), (Jopanya), (Hindistan Müslümanlar nasıl tahkîr ediliyorlar !), (Hindistan Müslümanları ve Devlet-i aliyye).

⁵⁹ *CİD*, 14, (3 Temmuz 1330)-(16 Temmuz 1914).

⁶⁰ **Türkçe Nüsha:** (İstiklâl-i İslâm), (İcmâl-i siyâsi), (Harbiye Nezâretinin Beyannâmesi), (Sultan Osman Diridnavtı (büyük harp gemisi) ve derece-i ehemmiyeti); **Arapça Nüsha:** (İstiklali'l-İslâmi), (Hadis Ma'a Emin Bey E'r-râfi' An Mısır ve'l-âlemü'l-İslâmi), (Ta'mimü'l-hizmetü'l-askeriye); **Urduca Nüsha:** (Başyazi), (Hadis-i zât-ı şân), (Ahvâl-i bâniyâ), (Nümesâ ki veliaht ka katl ?), (Yurop ki vadün ka Batlan ?).

⁶¹ *CİD*, 15, (R. 10 Temmuz 1330)-(23 Temmuz 1914).

⁶² **Türkçe Nüsha:** (Ticaret-i bahriye. Başmakale. Yazarı Hintli Ebu Sa'idü'l-Arabi.), (Mısrda bir mâtem-i milli), (Hindistan havâdisi), (Lord Gicentre cevab); **Arapça Nüsha:** (E't-ticaretü'l-bahriye), (E'l-hind), (E'r-reddü ale'l-verdü ketşener ?), (E'l-enbâ'ü'l-hind); **Urduca Nüsha:** (E'r-reddü ale'l-verdü Geçner Konsol General İngilizi Bi-Mısır), (Ahvâl-i siyâsi), (Makâm-ı hilâfet ki şeb-ı berât), (E'l-bâ nevi vefd ?).

⁶³ *CİD*, 16, (17 Temmuz 1330)-(30 Temmuz 1914).

⁶⁴ **Türkçe Nüsha:** (10 Temmuz. (Meşrutiyet kutlaması)), (İcmâl-i siyâsi. Devlet-i aliyye ve Yunanistan), (Avusturya- Sırbistan), (İstanbulda Hidiv-i Mısır suikast), (Yaraların Hiffeti), (Te'siri şahâne), (Ramazan-ı gufrân-ı nişân), (Petesburgda müslümanların İctimâ'ı), (Mısrda matbu'ât Kânunu); **Arapça Nüsha:** ('Idü'l-hürriyetü'l-Osmâniye), (hadis Emin Bey E'r-râfi' li-ceridetü Tasvir-i efkâr. E'l-İngiliz ve'l-Mısrıyyün.), (muvâkkıf'ü'l-hizbü'l-vatani), (Mustafa Kemal Paşa), (Takviyetü'l-

Derginin on yedi ve on sekizinci nüshasını Türk arşiv ve kütüphanelerinde bulamadık. Yurt dışından ulaşabildiğimiz kütüphanelerdeki kayıtlara rastlamadık. Bu sayılar, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girme arifesinde olduğu döneme rastlamaktadır.

On dokuzuncu sayı 15 Ekim 1914 (R. 2 Teşrin-i evvel 1330, 25 Zi'l-ka'de 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁶⁵ Dergi, bu sayıdan öncesinden başlayarak bir süre düzensiz çıkarılmaya başlanmıştır. Bu tarihler, Osmanlı Devleti'nin savaşa girme arifesinde olduğu tarihlerdir. Derginin kapağının üzerinde Sultan III. Ahmet'in resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁶⁶

Bu tarihlerde derginin dağıtımının çok hızlı yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, 1914'ün Ekim ayı sonlarında Karaçi'de bulunan İngiliz temsilcisi, Dışişlerine gönderdiği bir yazıda, derginin on dokuzuncu sayısını raporuna ekleyerek merkeze göndermiştir. Yazıda, dergi hakkında birtakım bilgiler verilmektedir. Dergi ile Karaçi'de Rvvarzade ? İbrahim Hilmi ilgilenmektedir.⁶⁷ Bu kişi İttihatçılarla irtibatlıdır. Derginin, Mısır'da etkili olduğu belirtilerek üç dilde yayımlandığı bildirilmektedir.⁶⁸

İngiliz yetkililer bu sayı ile yakından ilgilenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girme arifesindeyken yayımlanan bu sayıda çıkan haber ve makalelerin içeriğine baktığımızda İngilizler hakkında çok ağır ifadeler yer almıştır. Örneğin, "İngilizler yalan söyler mi ?", "İngilizler İnsanca Muameleye Başladı", "Bir Alman Esirinin Beyanâtı", "Hak Yolunda", "Memleketimizde Bulunan Muhterem Bir Hindlinin İfadesi", "Mısır Ahvâli", "Hizbü'l-vatan Reisinin

rayü'l-âm), (Hâletü'l-ezher), (E'l-mısıryyun ve devletü'l-hilâfe), (Münaza'atü İtalya li Fransa Fi Tunus ve'l-Cezayir), (Müsellimü'l-yaban), (Kabrü'l-ma'ri), (E's-seyyidü'l-İdrisi), (Tahiyetü'l-Mısıryyinü'l-meclisü'l-meb'usinü'l-Osmâni); **Urduca Nüsha**: (Hükümet-i Osmaniye ka bernâmec (Program)), (Mevcûde), ('Id-i Hürriyet), (Dârü'l-hilâfe), (Hadise), (Zekve Zekat).

⁶⁵ CID, 19, (2 Teşrin-i evvel 1330)-(15 Ekim 1914).

⁶⁶ **Türkçe Nüsha**: (İngilizler yalan söyler mi ?), (İngilizler İnsanca Muameleye Başladı), (Bir Alman Esirinin Beyanâtı), (Hak Yolunda), (Memleketimizde Bulunan Muhterem Bir Hindlinin İfadesi), (İsmail Bey Gaspranski), (Mısır Ahvâli), (Hizbü'l-vatan Reisinin Beyânâtı), (İngiltere Devleti, Hükümetlerin En Hainidir); **Arapça Nüsha**: (E'l-ahvâli fi'l-Hind), (Mu'ameletü'l-İngiliz Li-ehli'l-Hind), (Tasrihât-ı Esirü'l-Alman), (Fi Sebilü'l-Hak), (E'l-fitnetü Na'imetü li-anillahi min ikazühâ), (E'l-İngiliz ve'l-müslimün Fi'l-Hind), (Fe kaydü'l-İslam. İsmail Gaspranski), (E'd-devletü'l-aliyye ve'l-âlemü'l-İslâmiye), (E'l-hükümetü'l-İngiliziyeye İhvânü'l-hükümât), (Hamiyye Müslimü'l-Hind ve akibetühüm); **Urduca Nüsha**: (Siyasi Ezâdi ki Berketin ?), (Müslüman esirân Cengin gü saltanat-ı Cermen ga hitâb ?), (Müslümanân-ı Hind ve Devletü'l-hilâfe), (Derdi nil bend Güya Güya ?), (Alem-i İslâm).

⁶⁷ İngiliz temsilcisinin yazısı, el yazısı ile yazıldığı için tam olarak okunamamaktadır.

⁶⁸ FO, 800/240.

Beyânâtı”, “İngiltere Devleti, Hükümetlerin En Hainidir” başlıklı haber ve makaleler bu sayıda yayımlanmıştır.

Bu haberlerin bazılarının içeriğine bakacak olursak “İngilizler yalan söyler mi ?” adlı haber, İngilizlerin daha önce propaganda amaçlı yalan haberine karşılık verilmiş karşı propaganda haberidir. Habere, istihzalı bir tarzla “doğruluğu kimseye bırakmayan İngilizler” şeklinde başlanmıştır. Habere göre; Hindistan Masör Mihracesinin İngilizlere bir milyonluk yardım ettiği belirtilmektedir. Aynı zamanda propaganda amaçlı Hindistan gazetelerinde yayımlanan bir beyanata cevap verilmiştir. Verilen cevapta bu haberin yalan olduğu, Hindistan’daki Müslümanların bunlara kanmaması istenmektedir.⁶⁹

Diğer bir haber başlığında “İngilizler İnsanca Muameleye Başladı” şeklindedir. İngilizlerin Hindistan’daki Müslümanlarla trende aynı vagona binmeye, Müslümanların cenazesine katılmaya, eğitim kurumlarına maddi yardım sağlamaya ve idarecilerine bazı unvanları vermeye başladığı belirtilmektedir.⁷⁰

Başka bir haber “Memleketimizde Bulunan Muhterem Bir Hintlinin İfadesi” başlığı ile yayımlanmıştır. Haberde, Hindistan’daki Müslümanların İstanbul’a sık sık telgraf göndererek Osmanlı Devleti’nin savaşta tarafsız kalmasını istediği belirtilerek dönemin politikaları hakkında kamuoyu bilgilendirilmesi yapılmaktadır.⁷¹

Yukarıdaki haber başlıklarından anlaşılacağı üzere bu sayıyı, savaş öncesi İngiltere ve Osmanlı Devleti’nin karşılıklı propaganda savaşına tuttuğunun bir göstergesi olarak görmekteyiz. Aynı zamanda bu başlıklar, o dönemde savaşa girme arifesinde İngiltere, Hindistan, Mısır ve Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu atmosferi az da olsa yansıtmaktadır.

Yirminci sayı 25 Ekim 1914 (R.12 Teşrin-i evvel 1330, H. 9 Zi’l-hicce 1332) tarihinde yayımlanmıştır.⁷² Bu sayı, bir önceki sayıdan on gün sonra yayımlanmıştır. Derginin dış kapağında Sultan I. Mahmut’un resmi, iç kapağında ise Mısır Hizbü’l-vatan

⁶⁹ *CİD*, 19, 2 T. Evvel 1330: 1-2.

⁷⁰ *CİD*, 19, 2 T. Evvel 1330: 2.

⁷¹ *CİD*, 19, 2 T. Evvel 1330: 4.

⁷² *CİD*, 20, (2 Teşrin-i evvel 1330)-(25 Ekim 1914).

Reisi Sadullah Mehmet Ferit Bey'in resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁷³

Yirmi birinci sayının nüshasını bulamadık. Bir önceki sayı 25 Ekim 1914 tarihinde yayımlanmış, bir sonraki yirmi ikinci sayı ise 3 Aralık 1914'te basılmıştır. Bu iki sayı arasındaki süre 38 gündür. Muhtemelen savaştan dolayı düzensiz yayımlandığı için 15-20 gün süre ile yayımlanmış olabilir.

Yirmi ikinci sayı 3 Aralık 1914 (R. 20 Teşrîn-i sâni 1330, H. 14 Muharrem 1333) tarihinde yayımlanmıştır.⁷⁴ Derginin kapağında Sultan III. Mustafa'nın resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁷⁵

Yirmi üçüncü sayı 10 Aralık 1914 (R. 27 Teşrîn-i sâni 1330, H. 21 Muharrem 1333) tarihinde yayımlanmıştır.⁷⁶ Derginin kapağında Sultan I. Abdülhamid'in resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁷⁷

Yirmi dördüncü sayı 17 Aralık 1914 (R. 4 Kânun-ı evvel 1330, H. 28 Muharrem 1333) tarihinde yayımlanmıştır.⁷⁸ Derginin kapağında Sultan III. Selim'in resmi basılmıştır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makale başlıkları dipnotta verilmiştir.⁷⁹

⁷³ **Arapça Nüsha:** (İnne sa'atü'l-âtiye. Bi kalem-i E'l-Mücâhidü'l-İslâmiyü'l-gayûr ve'l-âlemü'l-kebir Sâhibü's-sa'âde Mehmed Ferid Bey. Re'isü'l-hizbü'l-vataniyü'l-Mısri. Başyazı.), (Savtü Mısır Fi Avrupa-Re'is Nadiyü'l-vataniyyinü'l-Mısrıyyın. Ve Re'is-i Tahri'ri-iceridetü'l-vatanü'l-Mısri Bi hanif. Doktor Rıfat. Makale.), (Savtü mine'l-Hind İhticâcü Cemiyetü'l-istiklâlî fi'l-Hind- Re'is Cemiyetü'l-İstiklâlî'l-Hindî. S. T. Mokerçi. Makale.), (E'l-ahvâlü fi'l-Hind. İngiltere ve Ümerai'l-Hind), (Esvetü Hasene), (İle'l-şa'abü'l-Almani); **Urduca Nüsha:** (Siyâsi ezâdeyi ki Bereketeyn ?), (Vakt-i an Penheça ?- Mehmet Ferid. Makale), (Yurop min sadâ-yı Mısır); **Türkçe Nüsha:** (İnne's-sa'atü'l-âtiye- Mehmed Ferid. Makale), (Avrupada Mısır'ın sadası- Cenîfde Mısrılılar Klübü Reisi ve Vatan-ı Mısri Gazetesi Ser Muharriri Doktor Rıfat. Makale.), (Alman Milletine- Şark Cemiyetleri Nâ'ibleri adına Mısrılılar Klübü Reisi Vatan-ı Mısri Gazetesi Ser Muharriri Doktor Rıfat. Makale.), (Sadâ-yı Hindistan-Hindistan İstiklal Cemiyeti Reisi S.T.Hokerçi. Makale.), (Uhd-ı atıkanın İlgası ve İrlandalılar), (Hindistan Ahvâli. Hind Ümerâsi ve İngiltere), (Reuter Ajansının Aracıfı).

⁷⁴ *CİD*, 22, (R. 20 Teşrîn-i evvel 1330)-(2 Aralık 1914).

⁷⁵ **Arapça Nüsha:** (Vâkı'atü'l-vâkı'a-Bi kalemü'l-allâmetü'l-kebir ve's-siyâsiyyü'l-hatır. Sa'âdetü Mehmed Ferid Bey. Başmakale.), (Bismillahirrahmanirrahim-Hurrirerü'l-mu'terif bi'l-aczi ve'l-taksir Hâdimü'l-İslâm ve'l-fakirü abîde Salih Şerif E'l-Tunusi. E'l-Muhâcirü'l-hilâfe.); **Urduca Nüsha:** (Hindistaniyûn ki Hitâbet-Pir Muhammed Member Gadr Parti. Başmakale.), (Cihâd-ı mukaddes kâ Eser ?-Bakî Anide. Makale.), (Câric Ur Şahı Kile), (London ki hayr Nehin ?); **Türkçe Nüsha:** (Hindistan Ahâlisine. Pir Muhammed Han. Başmakale.), (Cihâd-ı ekber. Mehmed Ferid. Makale.), (Allahü azizün zün-tikâm.).

⁷⁶ *CİD*, 23, (27 Teşrîn-i sâni 1330)-(10 Aralık 1914).

⁷⁷ **Türkçe Nüsha:** (Ağa Han. Ebu's-Sa'idü'l-Arabi. Başmakale.), (İttihâd-ı İslâm), (Londra Bombandımanı. Hintli Ebu Sa'idü'l-Arabi.), (Alem-ı İslâmda cihâd); **Arapça Nüsha:** (Ağa Han. Ebu Sa'idü'l-Arabi. Başmakale.), (E'l-câmiatü'l-İslâm), (E'l-çihâdü fi'l-âlemü'l-İslâmi. Arap Şeyhlerinin bildirisi.), (Tunus), (Marekeş), (E'n-nasrû'l-mübînü'l-ceyşü'l-hilâfe), (E'l-çihâdü fi Marekeş); **Urduca Nüsha:** (İngirizun ki Mekariyi ?), (E'l-câmiatü'l-İslâmiye), (Esbâb-ı teferreku'l-İslâm), (Hindi Müslüman Ur Osmâni ra'iyet).

⁷⁸ *CİD*, 24, (4 Kanun-ı evvel 1330)-(7 Aralık 1914).

⁷⁹ **Arapça Nüsha:** (Türkiye Ve'l-Hind-Ebu Sa'idü'l-Arabi. Başmakale), (Va'tesimü bi habillâhi cemi'an velâ teferreku. İle'l-melâyin mine'l-müslimîn), (E'l-ilmü'n-nebeviyyü's-şerif); **Türkçe Nüsha:** (Türkiye ve Hindistan. Hintli Ebu Said Arabi), (Halas Muhârebesi ve Mısır), (Medine-i münevvere de muazzam bir ihtifâl); **Urduca Nüsha:** (Bismillahirrahmanirrahim. On Hindistan İslam aliminin cihat ile ilgili beyannâmesi.), (Cihâd-ı mukaddes ki eser), (Len tedün per güle ?), (Mevlevi Zafer Ali Han), (Şabaş Müslümani İskanam hey ?).

Yirmi beşinci sayının dış kapağı, derginin tespit edebildiğimiz nüshasında bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu sayının hangi tarihte yayımlandığını bilemiyoruz. Dergi, haftalık olması nedeniyle 24 Aralık 1914 tarihinde yayımlanmış olabilir.⁸⁰ Bu sayıda yayımlanan haber ve makalelerin başlıkları dipnotta verilmiştir.⁸¹

Derginin yirmi altıncı sayısından ellinci sayısına olan nüshalarına ulaşamadık. Nüshasını bulamadığımız yirmi dört sayının yayın aralığına baktığımız zaman (Ocak 1915-Eylül 1915) Çanakkale Savaşları'nın hazırlık ve bitiş dönemine rastlamaktadır. Derginin sonraki sayılarına baktığımızda bu sayıların yayımlanmış olabileceğini tahmin ediyoruz. Bu sayılardan sonraki tespit ettiğimiz ilk nüshası ellinci sayıdır.

Ellinci sayı 23 Eylül 1915 (R. 10 Eylül 1331, H. 14 Zi'l-ka'de 1333) tarihinde yayımlanmıştır.⁸² Derginin bu sayısı eski formatından çok farklıdır. Satış ücretinin arttığı ve ilaveten yayın diline Farsçanın da eklendiğini görmekteyiz. Bununla ilgili bu nüshanın iç kapağında "ihtar" başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır. "Elsine-i asliye-i İslâmiyeden olan Fârisi ile de ceridemize bir kısm-ı mahsus ilâvesi takarrur etmiş olduğundan ba'de ezin gazetemiz Türkçe, Arapça, Farisice ve Urduca dört kısım olarak intişâr edecektir." Bu ifadeden anlaşılacağı gibi bu sayıdan itibaren Cihan-ı İslam dergi olarak değil, ceride (gazete) olarak adlandırılacaktır. Ancak format yine dergi olarak devam ettirilmiştir.

Bir senelik abone bedeli, posta parası dâhil edilerek yurt içinde altmış beş kuruş olmuştur. Yine daha önce haftalık yayımlanan dergi, on günde bir yayımlanmaya başlamıştır. Aynı zamanda baskı kalitesi iyileştirilmiştir. Derginin daha önceki sayılarında açık adres bulunmamaktaydı. Bu sayıda adres, açık olarak yazılmıştır. (İdarehanesi: Cağaloğlunda Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye Merkez-i umûmiyesi da-

⁸⁰ *CİD*, 25, (24 Aralık 1914).

⁸¹ **Türkçe Nüsha:** (Halas Muhârebisi ve Mısır), (Cihâd-ı İslam ve Harb-ı umûmi), (Hindistan), (Afganistan), (Meclis-i Meb'usânın küşâdı), (Tebliğât-ı resmîye), (Saraya duhûl), Muvaffakiyetimiz Tevâli ediyor), (Ukbada); **Arapça Nüsha:** (Mısır ve Harb-ı Halas), (Hatm-ı sahih-ı Buhâri), (Hutbetü'l-arş), (E'l-Sunusiyyûn Ala Hudûd-ı Mısır), (Desâis-i İngiliz Fi İrân); **Urduca Nüsha:** (Cihâd ki hakikat), (Cihâd fi sebilüllah ki garzı ve gayet ?), (İngirizin ki za ge- ki keyfiyet Hindistan meyın ?), (Sevdan min eser-i cihad), (Petesburg min be gavet ?), (İngirizini Çor ?), (Hükümet ki mevta).

⁸² *CİD*, 50, (10 Eylül 1331)-(23 Eylül 1915).

hilinde Daire-i Mahsusadır.). Adresin yanında telgraf adresi de verilmiştir. (Dersa'âdet Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye).

Bu değişimden sonra Cihan-ı İslam'ın yayın amacı da değiştirilmiştir. Yayın amacı, derginin kapağında şu şekilde ifade edilmektedir: "Hilafet-i Kübrâya, İttihâd-ı İslâma, Te'âruf-i umûmiyeye hâdim ceridedir." Ayrıca ceride ile ilgili işler için cemiyete müracaat olunacağı ifadesi not düşülmüştür. Sayfa sayısında artış görülmektedir.

Ellinci sayıdan itibaren şekilsel olarak da bir değişim söz konusudur. Kapak kısmına resim konulmamıştır. Bunun yerine "ay yıldız" konulmuştur. Bu görünümü ile dergiye resmi bir özellik kazandırılmıştır. Derginin şekilsel değişimle ilgili Vahdet Keleşilmaz'ın "Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)" adlı kitabında bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, bu sayıdan itibaren Enver Paşa'nın emriyle Harbiye Nezareti'nin dergiyi devraldığı belirtilir.⁸³ İçerik açısından bakıldığında ellinci sayıdan itibaren dört dilde de aynı makale ve haberler yayımlanmıştır. Derginin el değiştirmesi ile ilgili son bölümde bilgiler verilmiştir. Bu sayıda yayımlanan haber ve makalelerin başlıkları dipnotta verilmiştir.⁸⁴

Elli birinci sayı 3 Ekim 1915 (R. 20 Eylül 1331, H. 24 Zi'l-ka'de 1333) tarihinde yayımlanmıştır.⁸⁵ Kapak bir önceki sayıdaki gibi standarttır. Bu sayıda yayımlanan haber ve makalelerin başlıkları dipnotta verilmiştir.⁸⁶

Elli ikinci sayı 13 Ekim 1915 (R. 30 Eylül 1331, H. 4 Zi'l-hicce 1333) tarihinde yayımlanmıştır.⁸⁷ Kapak standart olarak basılmıştır. Bu sayıdaki haber ve makalelerin başlıkları dipnotta verilmiştir.⁸⁸

⁸³ Keleşilmaz, 1999: 118.

⁸⁴ **Türkçe Nüsha:** (İttihâd-ı İslâm), (Hâl-ı harb İrade-i seniyyesi-Kısm-ı şer'i- fetevâ-yı şerif), (Havâdis-İtalyanın Trablus-garb ve Bingazi'deki Hal ve Mevki'i), (Mücâhidin-i Arabânın Bir Telgrafnâmesi), (Tebliğât-ı resmi. Savaşın genel durumu hakkında); **Arapça Nüsha:** (Vücübü'l-ittihâdü ale'l-müslimîn), (E'l-intibâh-ı Fi'l-İslâm), (E'l-irâdetü's-seniyyetü's-sâdira Fi hâl-ı harb), (E'l-havâdis. Telgraf-ı mücâhidinü'l-urban), (Hâl-i İtalyan Fi Trablusü'l-garb ve mevki'uhâ), (Almanya), (Muhâbetü'l-Osmâni Ve'l-İtilâfü'l-mürebbi'u't-teblig-ı resmi); **Urduca Nüsha:** (İslami birâderi ki ittihâd), (İngirizun ki bitre gark ?), (Lü müslümanu temgü mübarek hu ?), (Arab mücâhidin ki telgraf).

⁸⁵ CID, 51, (20 Eylül 1331)-(3 Ekim 1915).

⁸⁶ **Türkçe Nüsha:** (Cihâd Farz-ı ayn Olmuş idi), (Fetevâ-yı şerif), (Hülâsa-ı vuku'ât-ı harbiye); **Arapça Nüsha:** (İsbâhu'l-cihâd farz-ı ayn), (İhtikârü'd-dinü'l-İslâmi Fi sufûfü'l-Fransevi), (E'l-fetevâ-yı şerife), (Hülâsetü'l-vuku'âtü'l-harbiye); **Farsça Nüsha:** (Cihâd-ı farz-ı ayn şüdde büd ?), (Seyf-ı mübarek); **Urduca Nüsha:** (Cihâd ki hükm-ı Ur eski fazilet), (Şer-i fetvâ), (Cengin ki hülâsa), (Cihad ki cuş ?).

⁸⁷ CID, 52, (20 Eylül 1331)-(13 Ekim 1915).

⁸⁸ **Türkçe Nüsha:** (Şer'-i şerifin Nazarında Şehâdetin Şerefi-Başyazı- M. Mahir.), (Hakâyık-ı ahvâl-ı hazıra-Enver Paşa'nın Meclis'te yaptığı Konuşma.), (Kısm-ı şer'i-Fetevâ-yı şerif. Nikah ile ilgili.), (Havâdis-Çanakkale Savaşı günlük cephe du-

Cihan-ı İslam'ın elli üçüncü sayısı, eski Sovyetler Birliği Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmekte ise de⁸⁹ nüshasına ulaşamadık. Elli üçüncü sayısı tahminen İstanbul merkezli yayımlanan son sayıdır. Derginin imtiyaz sahibi ile Teşkilat-ı Mahsusa arasında fikir ayrılıkları ortaya çıktığından Ebu Said Bağdat'a gönderilecek ve dergiyi burada yayımlayacaktır.⁹⁰

1.4. Cihan-ı İslam'da Yayımlanan Makale ve Haber Konularının İçerik Değerlendirmesi

Cihan-ı İslam dergisinde yayımlanan haber ve makalelerin hedef kitlesi, İslam coğrafyasındaki Müslüman halktır. Yayınlarda kullanılan dil, özellikle Türkçe kısmı çok sadedir. Yazılan yazılar, herkesin anlayacağı şekilde kaleme alınmış propaganda amaçlı siyasî yazılardır. Haberlerin doğruluğu ya da kaynaklarının güvenilirliği açısından bakıldığında büyük oranda sorunludur. Haberlerin kaynağı olarak ya toplumun ileri gelen kanaat önderleri gösterilmiş ya da "bölgedeki önemli kişilerden aldığımız bilgiye göre" şeklinde ifade edilmiştir. Yine dergide, yurt dışında yayımlanmış gazete ve dergilerin isimleri verilerek kaynaklarının güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Kaynak olarak gösterilen gazete ve dergilerin sayı ve tarihi verilmemiştir.

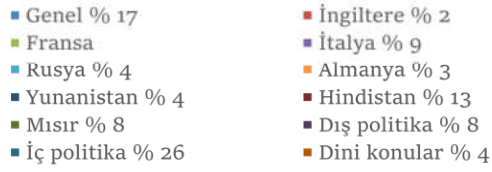
Yayın amacı, savaş süresince İslam coğrafyasındaki Müslümanları Osmanlı Devleti'nin ya da dönemin İttihatçı Hükûmeti'nin politikaları çerçevesinde aydınlatmak olan dergide yayınlanan haber ve yorumların istatistiksel dökümü, aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

rumları.); **Arapça Nüsha:** (Şerefü's-şehâde fi nazarü's-şer'-i şerîf), (Hakâyıku'l-ahvâlü'l-hâzıra), (Hülâsatü'l-vuku'âtü'l-harbiye); **Farsça Nüsha:** (Şehâdet der nazar-ı şer'-i şerîf), (Nutm-ı mühim ve belend-i Enver Paşa), (Kısm-ı şer'i); **Urduca Nüsha:** (Cihad ki farziyet), (Tahrîr-i dilbezir Enver Paşa), (Şer'i kısım.Şer'i fetevâ).

⁸⁹ Ebuzziya, 1993: 535.

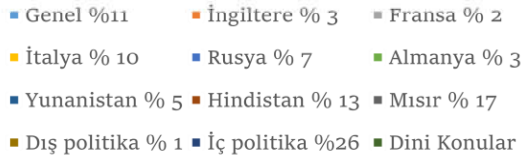
⁹⁰ Bu konu ile ilgili çalışmamızın (e) bölümünde bilgiler bulunmaktadır.

Türkçe Nüsha

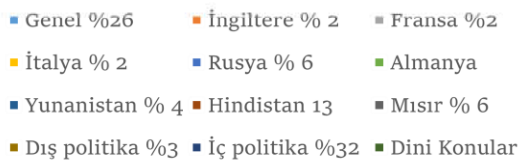
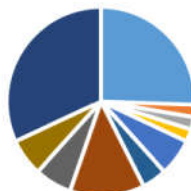
Tablo 1: 1-16 sayılarında yayımlanan haber ve makalelerin istatistiksel dökümü

Arapça Nüsha

Tablo 2: 1-16 sayılarında yayımlanan haber ve makalelerin istatistiksel dökümü

Urduca Nüsha

Tablo 3: 1-16 sayılarında yayımlanan haber ve makalelerin istatistiksel dökümü

Tablo 4: 19, 20, 22, 23, 24, 25, 50, 51, 52. sayılarında yayımlanan haber ve makalelerin istatistiksel dökümü

Türkçe Nüsha

■ Genel % 19	■ İngiltere % 17	■ Fransa % 2
■ İtalya % 2	■ Rusya % 4	■ Almanya % 2
■ Yunanistan	■ Hindistan % 15	■ Mısır % 13
■ Dış politika % 7	■ İç politika %15	■ Dini konular % 6

Tablo 5: 19, 20, 22, 23, 24, 25, 50, 51, 52 sayılarında yayımlanan haber ve makalelerin istatistiksel dökümü

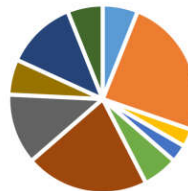
Arapça Nüsha

■ Genel % 20	■ İngiltere % 13
■ Fransa % 3	■ İtalya % 3
■ Rusya % 2	■ Almanya % 5
■ Yunanistan	■ Hindistan % 17
■ Mısır % 8	■ Dış politika % 7
■ İç politika % 15	■ Dini konular % 3
■ İran %3	

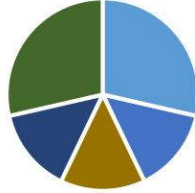
Tablo 6: 19, 20, 22, 23, 24, 25, 50, 51, 52 sayılarında yayımlanan haber ve makalelerin istatistiksel dökümü

Urduca Nüsha

■ Genel % 6	■ İngiltere % 24	■ Fransa
■ İtalya % 3	■ Rusya % 3	■ Almanya % 6
■ Yunanistan	■ Hindistan % 21	■ Mısır % 12
■ Dış politika % 6	■ İçpolitika %12	■ Dini konular % 6

Farsça Nüsha

- Genel % 29
- Fransa
- Rusya % 14
- Yunanistan
- Mısır
- İç politika % 14
- İngiltere
- İtalya
- Almanya
- Hindistan
- Dış politika % 14
- Dini konular % 29

Tablo 7: 50, 51, 52. sayılarında yayımlanan haber ve makalelerin istatistiksel dökümü

Türkiye kütüphane ve arşivlerinde tespit edebildiğimiz derginin yirmi beş sayısında çıkan haber ve makalelere göre, yukarıdaki tabloları oluşturduk. Tablolardan elde ettiğimiz bu sonuçlar, her ne kadar derginin geneli hakkında doyurucu bilgiler vermese de en azından dergi hakkında genel bilgilere ulaşabilmemizi sağlamaktadır. Bu da derginin tanıtımı açısından önemli bir adım olmaktadır.

Dergide çıkan haber ve makaleleri genel olarak ikiye ayırdık. Birinci kısmı, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na resmî olarak girmesine kadar olan dönemde çıkan nüshalardır. (1-16 sayıları). İkinci kısmı ise savaş döneminde çıkan nüshalardır. Yine dergide yayımlanan haber ve makaleleri, 13 başlık altında topladık. Bunlardan biri genel konular başlığı altında topladığımız başlıktır. Bu başlıkta İslam'da birliğin önemi, halifelik, cihat, şehitlik, İslam büyükleri ve kahramanları, eğitim gibi konular yer almaktadır.

Genel başlığı altında topladığımız kısımda, derginin ilk sayılarında yani savaş öncesinde çıkan nüshalarındaki haber ve makalelerde farklılık görülmektedir. Örneğin Türkçe nüshasında bu tür genel konularda %17'lik haber ve makale yayımlanırken Arapça nüshasında %11; Urduca kısmında ise %26'lık yayın bulunmaktadır.

Savaş döneminde çıkan nüshalardaki genel başlık adı altında topladığımız haber ve makalelerin dökümüne baktığımızda ise Türkçe nüshasında %19;

Arapça nüshasında %20; Urduca nüshasında %6 ve Farsça nüshasında ise %29 haber ve makale yayımlanmıştır. Bu başlıkların büyük bir kısmı, başyazı ya da makale şeklinde yayımlanmıştır. Makale ve başyazı yazan kişilerden iki isim öne çıkmaktadır. Birincisi dergini imtiyaz sahibi Ebu Saidü'l-Arabi, ikincisi de Mısır Hizbü'l-vatan Fırkası Başkanı Sadullah Mehmet Ferit Bey'dir.

Bu kişilerden Ebu Saidü'l-Arabi'nin yazmış olduğu makalelerden bazıları şunlardır. "Ticâret-i bahriye", "Londra Bombardımanı", "Türkiye Ve'l-Hind", "Ağa Han" dır. "Ticâret-i bahriye" adlı makalesinde Ebu Saidü'l-Arabi, deniz ticaretinin öneminden bahsederek Müslümanların deniz ticaretine mutlaka önem vermesini istemektedir. Bununla İngilizlerin deniz ticaretine zarar verilmesi gerektiğinden söz etmektedir.⁹¹

"Londra Bombardımanı", başlıklı yazısında ise I. Dünya Savaşı esnasında Londra'nın Almanlar tarafından bombalanmasını ele almıştır. Makalede, bundan duyulan sevinç dile getirilirken Almanlar övülmüş ve İngilizler yerilmiştir.⁹²

Diğer bir makalesi de "Türkiye ve'l-Hind" başlıklı yazıdır. Makalede, Hindistan Müslümanlarının Osmanlı'ya bağlılığından söz edilerek halifeliğin gücünden bahsedilmiştir.⁹³

"Ağa Han" adlı makalesinde Ebu Sai'dü'l-Arabi, Ağa Han'ın İsmaili Mezhebinden olduğunu ve İngilizlerle işbirliği yaptığından söz ederek bu kişinin etkisi altında kalınmaması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁴

Sadullah Mehmet Ferit Bey'in yazılarından bazıları ise şunlardır: "İnne sa'atü'l-âtiye Bi-kalem-i E'l-Mücâhidü'l-İslâmiyü'l-gayûr ve'l-âlemü'l-kebîr Sâhibü's-sa'âde"⁹⁵ ve "Vakı'atü'l-vâki'a Bi kalemü'l-allâmetü'l-kebîr ve's-siyâsiyyü'l-hatır."⁹⁶dır.

İngiltere başlığı altında ele aldığımız konularda, genel olarak İngilizler ve İngiltere hakkında bilgiler

⁹¹ *CİD*, 15, (R. 10 Temmuz 1330)-(23 Temmuz 1914): 1-3.

⁹² *CİD*, 23, (27 Teşrîn-i sâni 1330)-(10 Aralık 1914): 1.

⁹³ *CİD*, 24, (4 Kanun-ı evvel 1330)-(7 Aralık 1914): 1.

⁹⁴ *CİD*, 23, (27 Teşrîn-i sâni 1330)-(10 Aralık 1914): 1-2.

⁹⁵ *CİD*, 20, (2 Teşrîn-i evvel 1330)-(25 Ekim 1914): 1.

⁹⁶ *CİD*, 22, (R. 20 Teşrîn-i Evvel 1330)-(2 Aralık 1914): 1.

değerlendirmeye alınmıştır. Bunun yanında İngiltere'nin iç politikası, sömürgeleri ile ilgili çıkan haberler bu başlık altında değerlendirilmiştir.

İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan başlığı altında ele alınan konularda içinde Hindistan ve diğer İngiliz sömürgesi olan Afganistan ve Cava gibi bölgeler hakkında çıkan haberleri de değerlendirdik. Aynı zamanda bu bölgelerdeki Müslümanların sorunları ve hilafete bağlılıkları hakkında çıkan haber ve makaleleri bu başlığın içinde değerlendirdik.

Yine Mısır başlığında adı altında da aynı uygulamayı yaptık. Arap coğrafyasındaki Müslümanlarla ilgili çıkan haber ve makaleleri bu başlıkta topladık.

Fransa başlığı altında fazla bir haber ve makaleye rastlamadık. Mevcut haber ve makaleler, genel bilgilerin yanında Fransa'nın Kuzey Afrika sömürgeleri olan Tunus ve Fas hakkındaki bilgilerden oluşmaktadır.

Rusya hakkında fazla bir haber ve makale bulunmamaktadır. Yayınlarda Rusya sömürgesi altında yaşayan Türk ve Müslümanların sorunları dile getirilmiştir. Bunun yanında İsmail Gaspıralı ile ilgili bazı haberleri görmekteyiz.

İtalya başlığında İtalya hakkında genel bilgilerin yanında Trablusgarp ve Arnavutluk Müslümanları hakkında haber ve makaleler değerlendirilmiştir.

Almanya hakkında fazla bir haber ve makale yoktur. Mevcut olanların içeriğinde Almanların büyük devlet ve millet olduğu vurgulanarak müttefik olduğumuzdan söz edilmektedir. Almanların savaşın galibi olacağından söz edilmektedir.

İç politika başlığı altında topladığımız haber ve makalelerde, Meşrutiyet'in ilanı, meclisin açılması ve Müslüman halkın yönetime katıldığı gibi haberler sık sık kaleme alınmıştır. Bunun yanında dönemin hükümetinin bütün faaliyetleri hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Yine bu dönemde Harbiye Nezareti'nin haftalık veya aylık cephe durumları hakkında bilgilendirmeleri dergide yer almıştır.

Dış politika başlığında Avrupa ve dünya politikaları hakkında genel bilgilerin yanında, Osmanlı devletinin bunlarla olan ilişkileri yer almaktadır.

Dinî konular başlığı, misyonerlik ve bu dönemde güncel ve savaş konuları hakkında fetvalardan oluşmaktadır. Son sayılarda ise Farsça kısmında Şia veya Alevi vatandaşlara yönelik olarak İslam kardeşliği ve ehl-i beyt hakkında bilgiler verilmiştir.

1.5. Cihan-ı İslam'ın Akıbeti

Çanakkale Savaşları'ndan sonra Cihan-ı İslam'ın imtiyaz sahibi Ebu Saidü'l-Arabi, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Umur-ı Şarkiye Müdürü Ali Bey Başhamba ve dönemin bazı İttihatçıları ile Hindistan Müslümanları ve politikaları hakkında fikir ayrılığına düşmüştür. Bundan dolayı 1915 yılının Ekim ayında Enver Paşa'nın veya Harbiye Nezareti'nin emriyle derginin yönetimi, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'ye iade edilmiştir. Dolayısıyla Harbiye Nezareti'nin emrine verilmiştir. Nitekim dergi, ellinci sayıdan itibaren Harbiye Nezareti'nin denetiminde yayımlanmıştır.

Derginin 50, 51 ve 52. sayılarının içeriğine bakıldığında yayın politikasının değiştiği açıkça görülmektedir. Örneğin, derginin dört dildeki nüshaları aynı içerikle yayımlanmıştır. Yine bu sayılara Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye azalarından ve eski mutasarrıflardan M. Mahir Efendi damgasını vurmuştur. M. Mahir Efendi, derginin başyazılarını yazmıştır. Yazılarında genel olarak İslam'ın birleştiriciliğinden, cihattan ve şehitlikten bahsetmiştir. Bu sayılarda haber mahiyetinde herhangi bir yayın bulunmazken dinî konularda fetvalar göze çarpmaktadır. Bunun yanında Harbiye Nezareti'nin bu dönemdeki cephe durumları hakkındaki resmi açıklamaları yayımlanmıştır.

Derginin Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'ye terkedilmesinden sonra Ebu Saidü'l-Arabi, Cihan-ı İslam'ın kendi düşüncelerine ters yayın yapması üzerine imtiyaz sahipliğinden ayrılacağını bildirmiştir. Nitekim bu gergin ortamda dergi, sadece üç veya dört sayı çıkarılabilmektedir. Ali Bey Başhamba, Ebu Saidü'l-Arabi'den İngilizlere karşı Müslümanların Hindularla işbirliği yapmasını isteyecektir. Bu teklif, kabul edilmeyecektir. Ebu Saidü'l-Arabi'ye göre, dergi İslami çizgiden ayrılmıştır. Aynı zamanda Müslüman-Hindu çatışmasının dergide yapılan propagandalara taşınmasının doğru olamayacağını dile getirmiştir. O, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye ve diğer

devlet erkânı ile giriştiği mücadele sonucunda Cihan-ı İslam'ı tekrar geri alacaktır. Ancak daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'dan aldığı maddi yardımlar kesilecektir.

Bu mücadele sonunda Ali Bey Başhamba, Ebu Saidü'l-Arabi'den Bağdat'a gitmesini ve dergisini orada çıkarmasını isteyecektir. Ebu Saidü'l-Arabi, buna karşı çıkmıştır. Dergi Bağdat'ta çıkarılırsa etkili olamayacağını dile getirdiyse de başarılı olamamıştır. Konu ile ilgili Enver Paşa'ya mektup yazarak yardımlarını isteyecektir. Ancak olumlu bir cevap alamayacaktır. Verilen cevapta kendisinden, Bağdat'a gitmesi ve orada faaliyet göstermesi istenecektir. Bu durum, Irak Havalisi Komutanı'na 10 Kanun-ı Sani 1331 (23 Ocak 1916) tarihli bir telgrafla bildirilmiştir. Telgrafta, Ebu Said'e yardımcı olunması, gazete çıkarması için gerekli kolaylıkların gösterilmesi istenmiştir. Bunun için de iki bin kuruş görev tahsisatı verilmiştir. Nitekim Ebu Said, verilen talimat üzerine Bağdat'a gitmiştir.⁹⁷ Ekim 1916 tarihinde Bağdat'tadır. Saraya gönderdiği bir kutlama tebriğinde Cihan-ı İslam'ın sahibi unvanını kullanmaktadır. Buradan hareketle Ebu Said'in, gazetesini burada çıkarmaya devam ettiğini görmekteyiz.⁹⁸

İstanbul'da yayın hayatına başlayan Cihan-ı İslam dergisinin erişebildiğimiz son sayısı 52. sayıdır. 53. sayı basılmış ise de mevcudu bulunmamaktadır. Bu sayının 1915 yılı Ekim ayının son günlerinde yayımlanmış olması muhtemeldir. Cihan-ı İslam'ın Bağdat'ta yayımlanan nüshaları konumuz dışındadır. Yazışmalardan anlaşıldığına göre, bu baskıların yayın dili Urduca'dır. Cihan-ı İslam'ın yerine aynı işlevi yerine getirmek amacıyla Teşkilat-ı Mahsusa'nın maddi yardımı ile 1915'in Kasım ayı başlarından itibaren Uhuvvet gazetesi yayın hayatına başlayacaktır.

Sonuç

I. Dünya Savaşı öncesinde İslam toplumlarını savaşa hazırlama konusunda birçok cemiyet kurulmuştur. Bunlardan biri de Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'dir. Kuruluş amacı, Müslümanları her konuda bilgilendirmek ve özellikle Batıya karşı birlik olunduğu tak-

⁹⁷ Keleşyılmaz, 1999: 116-123.

⁹⁸ BOA, DH-KMS. 1334.Z.23 (00042-00002-01-04)

dirde, başarı kazanılabileceğine inanmalarını sağlamaktır. Başka bir ifade ile bu dönemde Müslümanların içerisinde buldukları ümitsizlik ve karamsarlıkları bertaraf ederek onlara yeni bir heyecan vermek ve onları harekete geçirmektir. Bu cemiyetler, siyaset ve toplum hayatında birçok faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda İslam toplumlarının içinde bulunduğu durumu, sahip oldukları yayın organları ile bütün dünyaya duyurmaya çalışmışlardır. Cemiyet-i İslamiye'nin yayın organlarından biri de Cihan-ı İslam dergisidir.

Dergi, savaş öncesi 9 Nisan 1914 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Kapağında kendisini her ne kadar gazete şeklinde ifade etmiş ise de dergi formatında yayımlanmıştır. Bundan dolayı biz de gazete yerine dergi şeklinde isimlendirme yaptık. Yayın Amacı, resmi olarak İslam menfaatlerine hizmet eden edebî, siyasî, içtimaî dergi olarak belirtilmiştir. Ancak gayriresmî olarak İttihat-Terakki Hükûmeti'nin kararıyla ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın denetiminde, bu dönemde İngiliz işgali altında bulunan Hindistan, Mısır, Kuzey Afrika ve İran'daki Müslüman halkı, İngilizlere karşı uyandırmak, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne ve hilafet aleyhine giriştiği propagandaları önlemek amacıyla yayımlanmıştır.

İmtiyaz sahibi Hindistan Müslümanlarının ileri gelenlerinden ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebu Saidü'l-Arabi'dir. Sorumlu müdürü de yine eski bir milletvekili ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli kişilerinden Yusuf Şetvan'dır. Bu kişiler, kendilerini teşkilata adanmış kişilerdir. Özellikle Ebu Saidü'l-Arabi, İngilizlere karşı her yönden mücadele etmiştir. Bu durum dergide yazmış olduğu yazılarında açıkça görülmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi dergi, propaganda amacıyla Hindistan, Mısır, Kuzey Afrika ve İran'daki Müslüman halkı, İngilizlere karşı uyandırmak ve hatta ayaklandırmaktır. İngiltere'nin müttefikleri Fransa, İtalya ve Rusya'ya karşı fazla bir faaliyet içerisine girilmemiştir. Bununla ilgili dergide çıkan haberlerin dökümüne baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir. Bu şekilde olmasının birçok nedenleri olsa da en

önemli nedeni, Ebu Said'in İngilizlerle olan mücadelesidir.

Derginin yayımlanan nüshalarını Türk kütüphane ve arşivlerinde tam olarak bulamadık. Amerika, İngiltere, Avrupa, Pakistan, Mısır ve bulabileceğimiz bütün arşiv ve kütüphanelere internet ortamında erişmeye çalıştık. Ancak bulamadık ya da ulaşamadık. Türkiye'de bulabildiğimiz yirmi beş nüshayı değerlendirerek bu çalışmayı oluşturduk. Dergiyi, işlediği konu itibarıyla savaş öncesi ve sonrası diye iki ana başlık altında değerlendirdik. Savaş öncesinde İslam toplumlarını savaşa hazırlama şeklinde İslam'ın birleştiriciliği ve halifelik hakkındaki konular yoğun bir şekilde işlenmiştir. Savaş döneminde ise İngiltere ve sömürgelerindeki İslam toplumlarının uyanışı hakkında her türlü konu işlenmiştir.

Dergi, yayın amacına uygun olarak etkili bir faaliyet göstermiştir. Kısa sürede tanınmış, birçok bölgede tesirini göstererek başarılı olmuştur. Öncelikle dergi, İstanbul'da basılmaktadır. Kurye ile kısa sürede ilgili her yere gönderilmiştir. Nitekim 1914 yılı Ekim ayında yayımlanan derginin on dokuzuncu sayısı, çok kısa bir sürede Karacı'ya ulaşmıştır. Buradaki İngiliz temsilciliği, dergiden haberdar olarak dergi hakkında rahatsızlıklarını Londra'ya bildirmiştir. Dönemin İngiliz hükümetinin, Osmanlı Hükümeti'ne baskısı üzerine ilerleyen sayılarda derginin kapatılma ihtimalinin olduğundan bahsedilmektedir.

Savaşın ilerleyen dönemlerinde Osmanlı Hükümeti'nin değişen Hindistan politikaları sonucunda derginin kurucusu ve imtiyaz sahibi Ebu Said, Teşkilat-ı Mahsusa veya bazı ittihatçılar ile fikir ayrılığına düşmüştür. Bundan dolayı dergi, Ebu Said'in elinden alınarak Harbiye Nezareti'nin emrine verilmiştir. Bu tür kısa süre devam edecektir. Bu tür fikir ayrılıklarından dolayı Ebu Said, Bağdat'a gönderilecektir. Dergi de 1916 yılı Ocak ayından itibaren Bağdat'ta yayın hayatına devam edecektir. Derginin işlevini 1915 yılının Kasım ayından itibaren İstanbul'da Uhuvvet gazetesi yerine getirmeye başlayacaktır.

KAYNAKÇA**1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

DH-KMS. 1334.Z.23 (00042-00002-01-04)

2. İngiliz Arşivi (PRO)

FO, 800/240

3. Cihan-ı İslam Gazetesi

Sayı: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 50, 51, 52.

4. Kitap

Baykal, Hülya (1990), *Türk Basın Tarihi 1831-1923*, İstanbul: Afa Matbaacılık.

Karpat, Kemal (2005), *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

Kocabaşoğlu, Kocabaşoğlu (2010), *Hürriyeti Bekleyen İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özdiş, Hamdi (2010), *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870- 1877)*, İstanbul: Libra Yayıncılık.

Sevil, Hülya Küçük (2005), *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şapolyo, Enver (1971), *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*, Ankara: Güven Matbaası.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2012), *On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 20. baskı.

Topuz, Hıfzı (2003), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

5. Makale

Akyıldız, Ali (2013), "Yusuf İzzeddin Efendi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 44.

Altıntaş, Ayten (2001), "Basılı Tıp Yayınları Alanının Öncülerinden Biri: 'Tuhfetü'l Tıp'", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10, İstanbul.

Birinci, Ali (2010), “Şerif Paşa, Mehmed”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 39.

Ebuzziya, Ziyad (1993), “Cihân-ı İslam”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.

Göneç, Özgür (2005), “Türk Basınında Fransız Modeli ve Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 20, İstanbul.

Gündoğdu, Cihangir (2009), “Diyoben Dergisi ve Dizini”, *Müteferrika Dergisi*, 35, İstanbul.

Güneş, İhsan (1997), *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No:15.

Koloğlu, Orhan (2010), *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Oktay, Orhan (1998), “Mümeyyiz”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Şen, Nur (2005), “Tanzimat Devri Periyodikleri ve Dergicilik”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, 5, Ankara.

Pehlivanlı, Hamit (2000), “Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika’da (1914-1918)”, *ATAM Dergisi*, XVI/47.

Toprak, Zafer (1984), “Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı”, *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849- 1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları.

Tunalı, Ayten (2005), “Ceride-i Askeriyenin Tarih Araştırmalarındaki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23/36, Ankara.

Varlık, Bülent (1985), “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yazıcı, Nesimi (1997), “Hadika”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

I. DÜNYA SAVAŞINDA PROPAGANDA AMAÇLI YAYINLANAN DERGİ: CİHAN-I İSLAM

Öz: Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'nin yayın organı olarak basın yayın hayatına başlayan Cihan-ı İslam dergisi, I. Dünya Savaşı öncesinde propaganda amaçlı çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin istihbarat teşkilatı olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın maddi olarak desteklediği ve yönlendirdiği dergi, teşkilatın ve aynı zamanda İttihatçıların denetimindedir.

Yayın amacı; İngiliz işgali altında bulunan Hindistan, Mısır ve İran'daki Müslüman halkı, İngilizlere karşı uyandırmak ve İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne ve hilafet aleyhine giriştiği propagandaları önlemek olan derginin imtiyaz sahibi, Hindistan Müslümanlarının ileri gelenlerinden ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebu Saidü'l-Arabi'dir. Dergi, İstanbul merkez olmak üzere 9 Nisan 1914'te başlayıp 1915 yılının Ekim ayı sonlarına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Daha sonra Bağdat'ta yayımlanmıştır. Bu çalışmada, derginin İstanbul merkezli yayımlanan nüshaları incelenmiştir.

Başlangıçta düzenli olarak haftalık yayımlanan dergi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla düzensiz olarak yayın hayatına devam etmiştir. Derginin Türkiye'deki arşiv ve kütüphanelerden yirmi beş sayısına ulaşabildik. Mevcut nüshalar çerçevesinde dergiyi, şekilsel ve içerik açısından detaylı bir şekilde incelemeye çalıştık. Dergide yayımlanan haber ve makalelerin başlıklarını dipnot olarak verirken bu haber ve makalelerin konu itibarıyla istatistiksel dökümünü ve bazı haber ve makalelerinin değerlendirmesini yaptık.

Savaşın ilerleyen döneminde değişen politikalar sonucunda derginin kurucusu ve imtiyaz sahibi Ebu Said ile Teşkilat-ı Mahsusa veya bazı İttihatçılar fikir ayrılığına düşmüştür. Bundan dolayı dergi, Ebu Said'in elinden alınmaya çalışılmış ise de bu konuda başarılı olunamamıştır. Bu tür fikir ayrılıklarından dolayı dergi, Ocak 1916'dan itibaren Bağdat'ta yayın hayatına devam edecektir. Derginin işlevini Kasım 1915'ten itibaren İstanbul'da Uhuvvet gazetesi yerine getirmeye başlayacaktır.

CİHAN-I İSLAM: A JOURNAL PUBLISHED as PROPAGANDA DURING the FIRST WORLD WAR

Abstract: The Cihan-Islam Journal which started its publication life as part of Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye (Hayriye-i İslamiye Community) was published for propaganda reasons in the pre-First World War period. The Teşkilat-ı Mahsusa which was the intelligence organization of the

Anahtar Kelimeler: Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye, Cihan-ı İslam dergisi, Ebu Saidü'l-Arabi, Teşkilat-ı Mahsusa, Propaganda

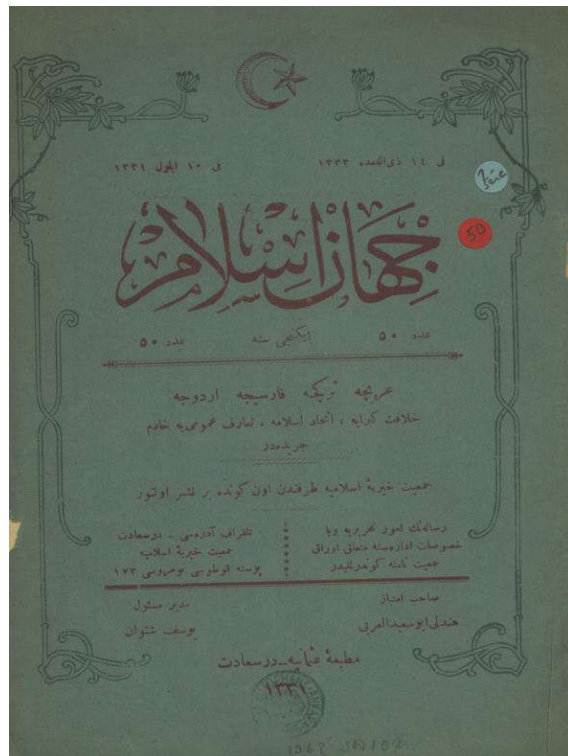
Ottoman Empire financially supported and directed this journal and was also under the audition of the Ittihadists.

The aim of publishing this journal was to raise awareness of the Muslim public living in India, Egypt and Iran which was under the occupation of the British Empire and to prevent the propaganda made against the Ottoman Empire by the British. The owner of this journal was Ebu Saidü'l-Arabi who was a leading figure among the Indian Muslims and an important person of the Teşkilat- Mahsusa. The journal was published in Istanbul from 9 April 1914 to October 1915. It continued to be published in Bağdat after this period. In this study the copies of the journal published in Istanbul have been examined and evaluated.

The journal was published once a week starting in April, but as World War 1 broke out it was not published regularly. Only twenty-five copies could be obtained from the archives and libraries in Türkiye. The 25 copies of this journal was examined and evaluated in form and content. The headings of the news and articles in the journals have been given in the footnotes and the statistical quantity and evaluation of some of the news and articles have also been done.

As a result of the changing policies in the course of the war, the founder and owner of the journal Ebu Said and The Teşkilat-Mahsusa or some Ittihadists had some conflicts of ideas. For this reason, the journal was attempted to be taken out of the hands of Ebu Said but this attempt failed. The journal began to be published in Bağdat starting from January 1916 because of these conflicts. The Uhuvvet Newspaper was published in Istanbul dating from November 1915 to function as this journal.

Keywords: Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye, Cihan-ı İslam Journal, Ebu Saidü'l-Arabi, Teşkilat-ı Mahsusa, Propaganda

MİLLÎ MÜCADELE’NİN BAŞLARINDA İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİNİN TRABZON’DAKİ FAALİYETLERİ *

Resul YAVUZ**

** Dr, Milli Eğitim Bakanlığı, E-
Posta: resulyavuz@hotmail.com

ORCID

Giriş

Trabzon, tarih boyunca gerek stratejik konumu, gerekse sosyo-ekonomik pozisyonu itibariyle her dönem artan bir ivme ile önemini ve canlılığını korurken tarihte kırılma noktası yaratacak olan birçok önemli olaydan da doğrudan etkilenmiş ve acılarını uzun yıllar bağrında yaşatmış şehirlerimizden biridir. Bu nedenle Trabzon’da meydana gelen bir gelişme, sadece o şehrin kültürüne, ekonomisine, sosyal yapısına etkiden ziyade; bölgenin dengelerini değiştirecek gelişmelere de sebep olmuştur. Bunun canlı ve en yakın örneği Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Trabzon’da yaşanan olayların bölgenin dinamik yapısına olan etkileridir. Şüphesiz savaş yıllarında yaşanan olaylar, çekilen acılar, boşaltılan ve göç ettirilen köy, kasaba ve mahallelerdeki yaşanmışlıklar, özlemler dilden dile günümüze kadar anlatıla gelmiştir.

20. yüzyılın başında, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girdiğinde Trabzon, nüfusu ve Osmanlı ekonomisine katkısı itibariyle önemini korur bir vaziyetteydi. Özellikle Karadeniz’e komşu bir konumda olmasının yanında, İran ile gerçekleştirilen transit ticaret, bu şehre ayrı bir jeopolitik önem kazandırmıştır. İran ve Doğu Anadolu hattının Karadeniz’e

* Gönderim Tarihi: 02.11.2017
Kabul Tarihi: 12.12.2017

ulaşması açısından şehrin kilit bir mevkide olması,¹ bölgeye hâkim olmak isteyen devletlerin iştahını kabartmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı ordusunun Sarıkamış Harekâtı'nda başarısız olmasından kısa bir süre sonra Çarlık Rusya'sı bir koldan Erzurum üzerine doğru ilerlerken diğer taraftan da Doğu Karadeniz sahili boyunca bir ilerleme harekâtı başlatmıştı. Bu ilerleme neticesinde, içerisinde Trabzon şehri de dâhil olmak üzere birçok kıyı şehrini topa tutarak kıyıya asker çıkarma girişimlerinde bulunmuştu. Öyle ki daha savaşın başladığı günlerde Rusya, Türk kuvvetlerinin Doğu Cephesi'ne ikmal yapmasına engel olmak amacıyla Zonguldak ve Kozlu kömür tesislerini topa tutarken 17 Kasım 1914'te de 19 parçadan oluşan bir donanma ile Trabzon'u bombalamıştır. Rusya'nın Trabzon ve çevresindeki Karadeniz şehirlerine yönelik askeri harekâtının temelinde, Karadeniz'deki Türk nakliyatını kesmek bulunuyordu. Trabzon, Doğu Karadeniz kıyısındaki birçok eksikliğine rağmen Osmanlı'nın tek modern limanı olma özelliği taşıdığından Ruslar Trabzon'u bir an evvel ele geçirerek Erzurum'daki Türk ordusunun ikmal yolunu kesmek suretiyle, Rus donanmasının serbest hareket etmesini sağlayacak bir limana sahip olma gayreti içerisine girmişlerdi.² Dolayısıyla Rus donanması, 1915 yılı içinde de artan bir hızla Hopa'dan Şile'ye kadar, hemen bütün iskele ve limanları bombalamış, rastladığı deniz araçlarını batırmıştı.³ Bu arada Rus kuvvetlerinin Sarıkamış Harekâtı'ndan sonra, Erzurum'a doğru başlattıkları taarruz girişimi, çok kısa bir sürede Trabzon'da da hissedilmeye başlanmıştı. Erzurum'un düşmesi üzerine, işgal altında kalan topraklardan Trabzon'a doğru büyük bir göç başlamıştı. Bu durum karşısında Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey bir bildiri yayımlamıştı. Bildiride, Rus işgali altına girme tehlikesi bulunan bölgelerdeki meskûn halkın, daha emniyetli olan, şehrin batısındaki topraklara göç etmelerini istemişti.⁴ Özellikle yoğun bir şekilde gerçekleştirilen bombardıman, halkın maneviyatını son derece etkilemişti. Panik içerisindeki ahali, ziraat faaliyetlerini

¹ Çapa, 1993: 1.

² Karnap, 2006: 15.

³ Ruslar bu bombardımanlarında 15 Şubat 1915'te Trabzon önlerinde konuşlandırdıkları bir uçak gemisinden kaldırdıkları uçaklarla Trabzon'u havadan da bombalamışlardı. Özel, 1991:3.

⁴ Bilgin, 2008: 32.

⁵ Beyoğlu, 1999: 482.

terk ederek göçe başlamıştı. Şehirde büyük bir telaşla herkes, mallarını ve yiyecek maddelerini yok pahasına satmaya çalışıyordu. Evlerini bırakarak batıya göç etmeye hazırlanan ahali, devlet memurları tarafından sakin olmaya davet ediliyorsa da pek bir netice alınamıyordu. Paniğe kapılmış göçmenlerin bir kısmı, vilayetin işgal edilmemiş kısımlarına iskân edilmeye çalışılıyordu.⁵ Dolayısıyla gerek sahil üzerinden ve gerekse Erzurum üzerinden gelen Rus baskısı, Trabzon'da sosyal hayatı da alt üst etmeye başlamıştı. Osmanlı ordusu, Trabzon'un üzerinde artan bu baskıyı durdurmak amacıyla, bölgenin coğrafi konumundan da yararlanarak gönüllü birliklerin de yer aldığı küçük çaplı kuvvetlerle şehri savunmaya çalışıyordu. Ayrıca ordu, Trabzon üzerinden sevk edilen diğer kuvvetleri süratle Erzurum'a getirerek buradaki Rus ilerleyişini durdurma gayreti içerisine girmişti. Ancak Karadeniz'deki Rus Donanması'nın yarattığı tehlike, sahildeki küçük birliklerin Rize ve Trabzon sahil hattını savunmaya imkân vermiyordu. Öyle ki denizden yapılan bombardıman karşısında, açık mevzideki Türk Birlikleri'nin ağır zayıatlar vererek tutunamaz bir halde geri çekilmesine neden oluyordu. Rus Birlikleri de denizden yaptıkları çıkarmalar ile ele geçirdikleri yerleri işgal ediyorlardı.⁶ Nitekim Ocak 1915 başında Hopa'nın düşmesinin hemen ardından, sırayla Artvin, Pazar, Çayeli ve 8 Mart'ta savunma tertibatı alınmadan Rize'nin düşmesi ile Rus Kuvvetleri mart ayı sonunda Of'a kadar yaklaşmışlardı.⁷ Rus Birlikleri denizden yaptıkları çıkarmalarla Of'a güçlü bir taarruz girişiminde bulduktan sonra 27 Mart'ta Of düşmüş, buradaki ağırlıkla gönüllü birliklerden oluşan Türk Kuvvetleri, Sürmene hattına çekilerek özellikle Karadere Vadisi'nde Rus Kuvvetleri'ni durdurmayı başarmışlardı. Ruslar, bu hatta getirdikleri ek birliklerle güçlü bir şekilde saldırılarına rağmen, Türk Kuvvetleri Tonya, Akçaabat başta olmak üzere, Trabzon'un her tarafından gelen gönüllü kuvvetlerini bu cephe hattında toplayarak Rus ilerleyişini durdurma gayreti içerisine girmişti. Ancak denizden de destek alan Ruslar, 31 Mart'ta sahil kesiminde Sürmene de-

⁶ Bilgin, 2008: 33: Özellikle sahillerde derelerin denize dik inmesi sebebiyle Türk Birlikleri bir taraftan karadan ilerleyen üstün düşman gücü ile mücadele ederken diğer taraftan Rus donanmasına açık bir hedef teşkil etmekteydi. Özel, 1991: 5; Savaş yıllarında Türk ve Rus donanmalarının Karadeniz'deki manevra ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Atabey, 2006: 27-50.

⁷ Karnap, 2006: 15; Rize'nin işgali ve kurtuluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Topaloğlu, 2003: 15-103.

resini geçerek Küçükdere'ye doğru ilerlediler. 1 Nisan'da Küçükdere'yi ele geçirmek isteyen Ruslar, sahil kısmında karşı taarruzla geri atılırken iç kesimlerde Köprübaşı istikametinde ilerleyen diğer Rus Birlikleri, Küçükdere nahiyesine ulaştılar. Bir gün sonra da Rus Kuvvetleri Karadere'nin doğu sahiline kadar ilerlemeyi başardılar. Ancak uzun bir süre Karadere hattını aşamayınca donanmanın tekrar desteği ile bu sırtlardaki Türk Kuvvetleri'ni topa tuttular.⁸ Aslında Rus Kuvvetleri, Türk Gönüllü Birlikleri'nin gayretleri ve bölgenin savunmaya elverişli yapısı nedeniyle bu hatta ciddi bir direniş ile karşılaşmışlardı.⁹

Karadere savunmasının ilk günlerinde Türk Kuvvetleri, sahil kesiminde, Karadere'nin batı yakasında mevzilenerek Rusları oyalamaya çabalarken Ruslar, Trabzon için büyük stratejik önemi olan Akçaabat-Tonya-Maçka hattı üzerinde şehri kuşatmak amacıyla Akçaabat'a asker çıkarmaya başladılar. Ruslar böylelikle Trabzon'u her iki taraftan kuşatmayı planlayarak bir yandan Sürmene'deki Karadere savunmasını kırmaya, diğer taraftan da batıdan ve Bayburt üzerinden gelebilecek olan Türk Destek Kuvvetleri'ni durdurmayı planlıyorlardı. Neticede artan Rus baskısı karşısında daha fazla direnemeyen Sürmene 14 Nisan'da düştü. Akçaabat'a çıkarılan Rusların etkisi ile Türk kuvvetleri, Ruslar Trabzon'a girmeden şehri boşlattılar. Böylece, 18 Nisan akşamı Ruslar herhangi bir direniş ile karşılaşmadan Trabzon'u işgal ettiler. İki gün sonra da Rus Kuvvetleri, Akçaabat-Tonya hattını tutarak batıdan gelebilecek Türk ani saldırılarına karşı da bölgeyi güvenlik altına aldılar.¹⁰ Trabzon'un düşmesi ile Ruslar, hızlı

⁸ Bilgin, 2008: 39.

⁹ Savaşın sonra İngiliz istihbaratı Maçka, Tonya ve Akçaabat hattı ile şehrin kolaylıkla iç kesimlerle bağlantısına imkân veren Sürmene-Karadere hattının önemini bildiklerinden krokilerle bu bölgeler üzerinde detaylı çalışmalarda bulunarak İstanbul'daki yüksek komiserlerine birtakım istihbarat bilgileri ulaştırmışlardı. Şüphesiz İngilizlerin bu şekilde davranarak bölgeyi detaylı bir şekilde raporlamaları, Anadolu'daki direnişe Karadeniz üzerinden silah sevkiyatına imkân sağlayacak noktaları ve olası bir işgalde uygun çıkarma ve sevk noktalarını tespit etmek istemelerinden kaynaklanıyordu. Bu konuda detaylı bilgi için: WO. 106-64, No: 1522, p. 323., 1919.

¹⁰ Özel, 1991: 6; Ruslar, Akçaabat'a çıkarma yaptıktan sonra bu hattı elde tutmak amacıyla Tonya'ya doğru ilerlerken Tonyalı milis kuvvetlerinin direnişi ile karşılaşmışlardı. Öyle ki bu hat üzerinde dağa çekilen Türk kuvvetleri burada bir direniş hattı oluşturarak özellikle Karadağ civarındaki Soğuksu, Eşek meydanı ile Beypınarı ve Karaabdal yaylalarında yaklaşık üç ay kadar direnmişlerdi. Teşkilat-ı Mahsusa yönetiminde bir tür gerilla savaşı yürüten bu kuvvetler, içerisinde Vakfikebir, Tonya, Sediksa ve Mula köylerinden olan Milis Kuvvetler, önemli başarılar sağlamışlardı. Vakfikebir'den Koluoğlu Ahmet Çavuş, Hacıfettaoğlu Halihağa, Garbetoğlu Ahmet Çavuş, Hekimoğlu Mustafa, Tonya'dan Lermioğlu Halim ve Keleş Ağalar, Tekauddin Salih Ağa, Mollabektaşoğlu Porosot Mehmet Çavuş ve Hacısalihioğlu Pirağa gibi kişiler oluşturulan gönüllü milis kuvvetlerinin başında gelmekteydi. Tonyalı Milis Kuvvetler özellikle İpsil ve Macura

bir şekilde denizden takviye yaparak şehrin müstahkem mevkillerini güçlendirirken şehrin yüksek kesimlerine ve yaylalarına sevk ettikleri kuvvetlerle, Bayburt üzerinden gelebilecek Türk saldırılarına karşı mevzi alma telaşına girmişlerdi. Bu tarihten sonra Türk-Rus Savaşı, Sultan Murat Yaylası başta olmak üzere, yüksek kesimlerde devam edecek ve Ruslar 1916 yılı sonuna doğru, Bayburt ve Erzincan'ı gele geçirmek suretiyle Trabzon'un iç kesimlerinden gelebilecek olası bir saldırının da önünü alacaklardı.¹¹ Böylece Trabzon, aylar süren bir direnişten sonra 15 Nisan 1916'dan, 24 Şubat 1917 tarihine kadar sürecek olan Rus işgal günlerini yaşamaya başlayacaktı. Yörenin birçok halkı, işgalden uzak, civar şehir ve kasabalara göç etmek suretiyle, muhacir durumuna düşecekti. Bu işgal sonucunda, 45 bin kadar olduğu tahmin edilen şehir nüfusu yarı yarıya azalacak, Müslüman-Türk eşrafı, bu işgalden büyük zarar görecek.¹² Ruslar, Trabzon Metropolitisi Hrisantos ile işbirliği yaparak şehrin yönetimini Vali Cemal Azmi Bey'den devralmakla birlikte, Hrisantos, Rusların da desteği ile belediye meclisini dağıtarak Rumların hâkim olduğu bir meclis kuracaktı.¹³

İşgal yıllarında Trabzon'daki Rum çeteleri, Türklere karşı her türlü mezalimde bulunurken şehirdeki Rum ileri gelenleri, bütün bu olanlara seyirci kalmak suretiyle, adeta onları desteklemişlerdi. Rus ve Ermenilerin desteğiyle çevreden Trabzon'a gelen Rumlar, özellikle Maçka Rumları, mahalle ve sokak aralarında rastladıkları Türk çocukları dövmek, köprüden geçerken aşağı itmek, deniz kenarında gördüklerini boğmak gibi kötülüklerden başka, çarşı ve pazarda rastladıkları Türklere ağır hakaretlerde bulunuyorlardı.¹⁴

köylerindeki Rus karakollarına ani baskınlar yaparak silah ve cephane elde etmek suretiyle Rus kuvvetlerinin ilerlemesini engelliyorlardı. Ne var ki bu direniş, Bayburt'un düşmesi ve cephenin daha batıya kaydırılması üzerine 1916 yılı sonlarında durdurulmuştur. *Atmaca*, 2005: 72.

¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. *Bilgin*, 2008: 55-100.

¹² *Erdeha*, 1975: 176.

¹³ *Çapa*, 1993: 6; Rumların işgal yıllarında bölge halkına yaptıkları zulümlerle ilgili olarak bölge halkından bazı eşrafın tuttuğu birkaç hatıra kayda değerdir. Bu anılarda, Türk mahallerinin olabildiğince tenhalaştığı, göç etmeyip evlerinde kalan halka ise Rum ve Ermenilerin baskı yaptıkları ifade edilmekteydi. Bu yıllarda Trabzon'da yaşanan acılar için bk. *Selçuk*, 1995: 50-52; *Altınay*, 1919: 7-10; *Günday*, 1960: 5-8; Ayrıca Akçaabat ve Tonya bölgesinde işgal yıllarındaki Rumların Türk muhacirlere yönelik tavırları da anılmaya değerdir. *Lermioğlu'nun aktardıklarına göre Karaağaç ve Biçinlik yörelerinde göç halinde bulunan Trabzon ve Akçaabathlı muhacirlere yönelik Rumların gerçekleştirdikleri bir baskında 300'den fazla sivil, kadın, çocuğu öldürmüşlerdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Lermioğlu, 1949: 240-250.*

¹⁴ *Lermioğlu*, 1949: 6; Ayrıca savaş yıllarında Trabzon'da Sosyal ve ekonomik hayat için bk. *Beyoğlu*, 1999: 479-488.

Trabzon'un işgal altında kaldığı süre boyunca Ruslar, şehri Doğu Anadolu'ya ve batıya doğru genişlemede bir üs olarak kullanarak limandan azami ölçüde yararlanmışlardı. Ayrıca iç kesimlerle bağlantıların sağlandığı bazı geçitlerle birlikte, şehrin savunulmasında stratejik öneme sahip olan, doğuda Sümene-Karadere hattına, batıda ise Akçaabat-Tonya (Kahadrak Platosu) hattına yığınak yapmak suretiyle konumlarını güçlendirmişlerdi.¹⁵

1917 yılı Mart ayından itibaren Rusya'da meydana gelen gelişmeler, Rus ordularının, Trabzon başta olmak üzere, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki varlıklarını da derinden etkilemişti. Kasım 1917'de, Lenin önderliğinde gelişen Bolşevik İhtilal, kısa sürede bütün ülkeyi etkisi altına almış, ordu ve donanmadaki erler savaşmayı reddederek cephelerden ayrılmaya başlamışlardı. Bu durum bütün ülkede savaş karşıtı gösterilerle kendisini daha da belli edip Bolşevikler yönetime hâkim olunca Çarlık Rusya yıkılmış, yeni yönetim ilk olarak savaştan çekilmek suretiyle, komşu ülkelerle barış görüşmeleri yapmaya başlamıştır.¹⁶ Bu maksatla 18 Aralık 1918'de Osmanlı Devleti ve Bolşevik Rusya arasında yapılan Erzincan Mütarekesi ile Rus Orduları, Anadolu ve Karadeniz'de işgal ettikleri yerleri boşaltmaya başlamışlardı. Ancak Şubat 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu İttifak Devletleri ile Rusya arasında çeşitli nedenlerle hala bir barış antlaşmasının imzalanamamış olması, Erzincan Mütarekesi'nin geçerliliğini de tehlikeye düşürmüştü.¹⁷ Nitekim Ruslar, bir yandan Trabzon Limanı'ndan tahliyeye devam ederken kendilerinin işgal ettikleri yerleri tam olarak boşaltmamaları üzerine, Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, işgal altında tutulan yerlerin askeri kuvvetle alınabilmesi için III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'yı görevlendirmişti. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 12 Şubat'ta başlamak üzere, Doğu Karadeniz sahil, şehir ve kasabalarını tek tek

¹⁵ FO. 371/4451, NO: 561, "İngiliz İstihbarat Raporu", 9 Aralık 1918.

¹⁶ Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Carr, 2004: 17; Palmer, 2015: 231-237; Bolşevik İhtilali kısa sürede Trabzon'daki Rus askerleri arasında da etkisini göstererek askerin disiplinden yoksun bir şekilde yağmacılık faaliyetlerine yönelmelerine neden olmuştu. Ahmet Refik Bey, o günleri şu şekilde hatıratında aktaracaktı: "...Bolşeviklik zuhur edince iş değişmiş, Rus neferleri zabitlerini dinlememeye başlamışlar. İşte o zaman Ermeniler serbest kalmışlar. Bolşevikliğe sülük eden Rus neferleri ile birlikte yağmagerliğe ve bilhassa Türklere zulüm etmeye, ortalığı tahrip eylemeye koyulmuşlar, Osmanlı Ordusu yetişinceye kadar her tarafı yakmışlar, yıkmışlar; ordunun yaklaştığını hisseder etmez, ellerine geçen İslamları feci bir surette öldürmüşler, en güzel beldeleri harabelere çevirmişler..." Altınay, 1919: 12; Ayrıca Brest-Litovsk görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bk. Yavuz, 2016: 6-32.

¹⁷ Özel, 1991: 12; Bilgin, 2008: 103-105.

Rus işgalinden kurtarmıştı. 14 Şubat'ta Görele, 15 Şubat'ta Vakfıkebir, 17 Şubat'ta Tonya, 18 Şubat'ta Akçaabat¹⁸ ve 24 Şubat'ta Trabzon'un kurtarılması ile Rus işgali, mart ayı sonuna kadar, tüm Karadeniz sahillerinden kaldırılmış oldu.¹⁹ Osmanlı ordusunun, mütareke hattını aşarak savaştan önceki sınırı geçip Kafkaslara doğru ilerlemesi, başta Bolşevik Ruslar olmak üzere, İngilizleri, hatta Almanları bile rahatsız etmişti. Osmanlı Ordusu, Bakü'ye girmiş ve bölgede dengeleri yeniden değiştirecek birtakım hamlelere girişmişti.²⁰ Ancak Kafkas Ordusu bir taraftan bu ilerlemeyi gerçekleştirirken diğer taraftan Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile İstanbul'un Müttefiklerce işgaline açık hale gelmesi, Suriye-Filistin Cephesi'nin çökmesi üzerine Osmanlı Hükûmeti, Müttefiklerle ateşkes görüşmeleri için girişimlerde bulunacak ve neticede 30 Ekim 1918'de imzalayacağı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılacaktı.²¹

1. İngiltere'nin Bölgedeki Amaçları

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması İngiltere'ye Karadeniz coğrafyasına açılma ve buradaki çeşitli unsurları kullanarak bölgeyi kontrol etme fırsatı vermişti.²² Şüphesiz İngilizler, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirebilmek için de, Rusların savaş yıllarında yaptıkları gibi, ilk etapta Trabzon'u denetim altına almak isteyeceklerdi. İngiltere, Karadeniz'den başlayarak Kafkaslar, Hazar Denizi, İran, Afganistan ve Ortadoğu'yu kontrol altına alacak şekilde bir güvenlik ağı oluşturarak bölge üzerinde egemenlik kurmak amacındaydı. İngiltere, bu amaca ulaşmak için Karadeniz'de hem Bolşeviklere karşı, hem de Türk Milli Hareketi'ne karşı yoğun bir faaliyet yürütecekti. Öyle ki İngiliz Hükûmeti, başta Bolşevikliğin yayılmasına engel olmak üzere, Çar Kuvvetlerine destek olmak isteyecekti. Ayrıca İngiltere, Büyük Ermenistan'ın Karadeniz'e açılmasını da gözetecekti. Karadeniz'deki Pontus Rum unsurlarına da yardımcı olmak ve Anadolu'daki direnişi her yönü ile sekteye uğratmak

¹⁸ Özel, 1991: 12.

¹⁹ Atmaca, 2005: 74; Sarıkaya, 2004: 41.

²⁰ Osmanlı Ordusu'nun Kafkaslar'da ileri hareketi, Brest-Litovsk görüşmeleri ve Kafkas Hükûmetlerle ilişkileri hakkında geniş bilgi için bk. Erdaş, 1994: 10-46.

²¹ Yavuz, 2016: 207.

²² Okur, 2011a: 32.

amacıyla da İngiltere, bölgenin, Anadolu'nun iç kısımları ile bağlantısını kontrol etmek için yoğun bir çaba verecek ve bu çabasında da yerel imkânlar da dâhil olmak üzere, tüm olanaklarını seferber etme yoluna gidecekti.²³

Esasında hemen belirtmekte fayda vardır ki Rusya'daki devrim, Batı dünyasında ve İngiltere'de öfke ve şok yaratmıştı. Bunun ilk etkisi de İttifak Devletleri ile yapılan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Rusların savaştan çekilmesiyle kendisini göstermişti.²⁴ İngiltere Başbakanı Lloyd George, 20 Aralık 1917'de İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada Rusların savaştan çekilmelerinin ümitlerini kırdığını ifade ederek: *"...büyük bir devletin savaştan çekilmiş ve başka bir büyük devletin tam olarak savaşa katılmamış olması dolayısıyla önümüzdeki ayları tehlikeli saymak gerekir... Rusya ayrı barış görüşmelerine girişmiş olduğuna göre artık kendi topraklarını kendisi savunmak zorunluluğundadır. Böylelikle İstanbul sorunu da çözümlenmiş oluyor..."* diyerek yeni Rus yönetimine karşı duyulan tepkiyi açıkça dile getiriyordu.²⁵ Aynı zamanda Lloyd George bu ifadesiyle savaş sırasında imza edilen paylaşım antlaşmalarında, Rusya'nın artık taraf olmadığını ima ediyordu. Ancak bu bir zorunlu politika değişikliği anlamına da geliyordu ki bu tarihten sonra İngiltere, Fransa, ABD, Japonya, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Güney Rusya'ya asker çıkarmak suretiyle Bolşevik Kuvvetlere karşı, Çar Rejimini yeniden diriltmek isteyen kuvvetlere de her türlü desteği vermeye çalışacaklardı. Dolayısıyla Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin mütareke antlaşması ile savaştan çekilmesi, Güney Rusya'da Bolşeviklere karşı yoğun bir mücadele veren İngiltere'nin bölgeye bakışını değişmesine ve Bolşeviklerle devam eden mücadelenin farklı bir boyuta dönüşmesine neden olmuştu. İngiltere, bu tarihten sonra mütareke gereği Çanakkale ve İstanbul boğazlarını kullanarak Bolşevikleri Karadeniz kıyılarından vuracaktı. Zaten İngiliz Hükûmeti, zaman bile kaybetmeden kasım başında İstanbul'a donanmasını gönderdiğinde derhal Karadeniz'e açılarak Rus şehirlerini kuşatma altına alacaktı.²⁶

²³ Okur, 2011a: 33.

²⁴ Yavuz, 2016: 25.

²⁵ Bayur, 1983: 617-618.

²⁶ Okur, 2011a: 35.

İngiltere; daha Mondros Ateşkes Antlaşması imza edilmeden önce, Bolşevik Ruslara karşı verilecek olan mücadelede, Doğu Karadeniz'in, özellikle de transit geçiş imkânı, konumu ve Batum gibi diğer şehirlerle olan bağlantısı gibi nedenlerle Trabzon'a ayrı bir önem vermekteydi. Çünkü kuzeydoğuda Bolşeviklere karşı yapılan operasyonlarda üs olarak kullanma niyetlerinin yanında, Trabzon'u kurmak istedikleri büyük Ermenistan sınırlarına katarak bu devletin Karadeniz'e komşu olması gibi bir amaç güdeceklerdi.²⁷ Bu amaçla, özellikle 1920 yılı içerisinde, Londra, Paris ve San Remo'da devam eden Müttefikler arası görüşmelerde Ermeni meselesi ile paralel olarak Trabzon'un durumu da masaya yatırılacaktı.²⁸

2. Mondros Ateşkes Antlaşması'nı Trabzon'da Uygulama Çalışmaları

Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması maddelerini vilayetlere tebliğ etmesinden hemen sonra Müttefikler, antlaşma hükümlerinin bir an evvel uygulanması için harekete geçtiler.²⁹ 7 Kasım'dan itibaren de İtilaf askerlerinin temsilcileri İstanbul'a ayak basmaya başladılar. İlk olarak İngiliz Albay Murph'in önderliğinde Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoylet ve Teğmen Dweyk'ten oluşan bir grup İstanbul'a ayak bastı. Ardından Fransız Heyeti başkente geldi. Heyetin İstanbul'a ulaştığı gün, Çanakkale'ye gelen İngiliz Heyeti'nden General Fuller ile müstahkem mevki komutanı Albay Selahattin Adil Paşa arasında istihkâmların boşaltılmasına dair bir protokol hazırlandı. Bu protokol çerçevesinde İtilaf mayın tarama ve toplama gemileri Çanakkale boğazlarında görülmeye başladı.³⁰

Mütareke hükümlerini uygulama çerçevesinde, 9 Aralık 1918'de bir İngiliz torpidosu ordunun terhis ve silahlarının teslim işleri için Trabzon limanına

²⁷ Okur, 2011: 39.

²⁸ Özellikle Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo kentinde Osmanlı Devleti ile imza edilecek barış antlaşmasına son şekli vermek amacıyla toplanan konferansta Ermenistan'ın durumu da görüşüldü. Trabzon'un da kurulacak olan Ermenistan'ın sınırları içerisine dâhil edilmesi için birtakım görüş ve öneriler, özellikle İngiliz diplomatlar tarafından dillendirilecek, Lord George ve Lord Curzon da bu önerileri destekleyecekti. Ancak Amerikan yönetiminin Ermenistan konusunda net tavır takınamaması sebebiyle büyük Ermenistan sınırının çizilmesi sonraya bırakılacak, bu kez de Millî Mücadele'nin Anadolu'da iyice filizlenmesi, ete kemiğe bürünmesi, Trabzon'un Ermenistan'a bırakılması projesinin hayalden öteye gidememesine neden olacaktı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Helmreich, 1996: 231; Dilek- Küçük, 2012: 959-971.

²⁹ Sertoğlu, 1972: 16: "Ordunun Terhisi Hakkında Talimat", İkdâm, 8 Kasım 1918., No: 7809.

³⁰ Okur-Küçükkuşurlu, 2006: 22.

gelerek Holhins adında bir teğmeni şehre bırakarak kuzeye doğru hareket etti. Aynı ay içerisinde iki Rus mühendisi ile 20 İngiliz süvarisi Batum'dan Rize yolu ile Trabzon'a gelerek kara yolu ulaşımının elverişli olup olmadığını kontrol ettiler.³¹ İngilizlerin bu faaliyetleri çok yakın bir zamanda bölgeyi ciddi bir abluka altına almak için yaptıkları ilk yoklamalardı. Çünkü hemen aynı tarihlerde İngilizler, Batum ile birlikte Kars, Ardahan'ın derhal tahliye edilmesi için Osmanlı Hükûmetine yoğun baskı yapmaya başlamışlardı. Bilindiği gibi Osmanlı Ordusu Brest-Litovsk görüşmelerinden sonra antlaşma sınırını aşarak Batum ve Bakü'ye girmişti. Mütareke ile birlikte İngilizler, Trabzon'a mütarekeyi uygulamayı denetlemek amacıyla kontrol subaylarını gönderdiklerinde, özellikle 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın Bakü, Batum, Kars, Ardahan'dan geri çekilerek mütareke hattı dâhilinde olması için Osmanlı Hükûmetine ve Harbiye Nezaretine yoğun baskı yapmaktaydılar. Öyle ki Amiral Calthorpe, bizzat Yakup Şevki Paşa'nın Batum'dan ve Kars'tan çekilmesi için General Volker'i 7 Ocak'ta Kars'a gönderecek ve ona, tahliyenin zaman geçirilmeden ve herhangi bir oyalamaya mahal vermeden gerçekleştirilmesi için baskı yapacaktı.³² İngilizler ateşkes antlaşmasının kendilerine vermiş oldukları yetkilere dayanarak Türk subaylara bu şekilde baskı yaparken diğer taraftan da ordunun terhis işlemlerinin sağlanması, silah ve cephanenin toplanıp güvenli bir şekilde Müttefik kuvvetlerin gözetimi altında bulundurulması ve asayişin sağlanması noktasında Trabzon'u bir üs olarak kullanmaya başlayacaklardı. İngilizler, mütareke antlaşmasında kendisine yer bulan, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarının açılması ve istihkâmlarının işgal edilmesi, Karadeniz'deki torpillere ait bütün bilgilerin Müttefiklere verilmesi, bütün liman ve tersanelerin Müttefik işgal ve denetiminde olması, silah, cephane teçhizat ve taşıtların Müttefik kuvvetlerin denetiminde toplanması, depolanması ve Müttefiklerin güvenliklerini tehdit olarak gördükleri herhangi bir yeri işgal edebilmeleri gibi hükümler kapsamında mütarekeyi yorumlayıp hareket ediyor-

³¹ Özel, 1991: 26.

³² Yakup Şevki Paşa komutasındaki Türk ordusunun geri çekilmesi, Batum'un tahliyesi ve Yakup Şevki Paşa'nın mütareke hükümlerine aykırı davrandığı gerekçesiyle tutuklanıp Malta'ya sürülmesi ile ilgili geniş bilgi için bk. Yel, 2011: 49-62.

lardı.³³ Şüphesiz Trabzon'a gönderilen irtibat subayları da bu hükümler kapsamında kendilerine hareket alanı bularak hem Doğu Karadeniz'deki ordunun terhis işlemlerinin hızlandırılması, hem de Batum-Trabzon deniz yolu ve Trabzon-Erzurum kara yolu hattının kontrol altında tutulması gibi zor ve ağır bir görevi de üstlenmişlerdi. Ancak mütarekenin daha uygulanmaya başladığı ilk günden itibaren İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine, Trabzon merkez olmak üzere bölgedeki birçok noktadan, özellikle Türk askeri unsurların mütarekeyi uygulamak istemedikleri, bu kapsamda silah ve cephaneleri teslim etmedikleri, Müttefiklerle bilgi paylaşımında bulunmadıklarına dair şikâyetler yağıyordu. Bunun üzerine yüksek komiserlik Osmanlı Hükûmetine baskı yaparak yerel unsurların Müttefiklerle daha çok işbirliği yapmaları ve sahada kendilerini zora sokabilecek herhangi bir girişimde bulunmamaları noktasında bir takım talepler sıralanacaktı.³⁴

1919 yılı başından itibaren Trabzon'a yönelik faaliyetlerine hız veren İngilizler, 27 Şubat 1919'da iki zabıtini daha mütareke hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetlemek amacıyla Giresun'a gönderdiler. Bu iki zabıt, daha önceden Trabzon'a gönderilen ve oradan da Giresun'a geçen teğmen Hutchison ile beraber, Ahz-ı Asker Şubesi riyasetiyle askeri ambarlara uğradıktan sonra kaymakamlık makamına gelerek askeri ambarlardaki silah ve cephanenin İstanbul'a sevk edilmeme sebeplerini araştırmaya başlamışlardı. Ayrıca yetkililer hapishanelerde Hristiyan mahkûm bulunup bulunmadığını ve Rumların Türkler tarafından bir tecavüze uğrayıp uğramadıklarını sordular. Hutchison ve beraberindeki zabıtlar, şimdilik yalnızca bu gibi nedenleri araştırmak amacıyla şehre geldiklerini, güvenlik sağlanmaz ise yeniden gelerek şehirde daha çok asker bulunduracaklarını, söyleyerek Kaymakamı tehdit ettiler.³⁵

Trabzon'da silah ve cephanenin teslim edilmesi meselesi İngilizleri oldukça tedirgin etmekteydi. Çünkü sadece Türk Ordusunun terhis olurken bıraktığı silah ve cephane değil, bazı yerlerde gelişi güzel olarak Rus Ordusunun çekilirken bıraktığı ve yığınlar

³³ Mondros Ateşkes Görüşmeleri ve hükümleri hakkında detaylı bilgi için bk. Türkgeldi, 1948: 33-73; Başak, 2013.

³⁴ FO. 371/4157, No: 88757, 21 Mayıs 1919.

³⁵ Okur, 2011a: 40.

halini alan savaş araç-gereçlerinin ne olacağı sorunu da ortadaydı. İngilizler, bunların Türk çetelerinin eline geçerek Anadolu'ya sevk edilmesinden büyük kaygı duyuyorlardı. Neticede Trabzon, mütarekenin uygulamaya girdiği ilk aylardan başlamak üzere, liman ve şehrin birçok noktasında savaş araç ve gereçlerinin depolandığı ve bu depoların güvenliğinin sağlanması amacıyla bazı denetim subaylarının yer yer ziyaretlerde bulunduğu yer haline gelmişti. İngilizler, bu malzemeleri güvenli bir şekilde İstanbul'a nakletmek için büyük bir çoğunluğunu limanda bekletiyorlardı. Sovyet olağanüstü elçisi olarak sadece dört günlüğüne Trabzon'a gelen Frunze, şehirde gördüklerinden etkilenerek bu durumu anılarında şu şekilde ifade etmekteydi:

“Dikkatimizi en çok çeken şey, kentlerde ve köylerde, bizim ordumuzun çekilirken geride bıraktığı muazzam askeri malzemenin varlığı... Hemen hemen attığımız her adımda bunlarla karşılaşırız. Bize tahsis edilen araba eski Rus malı, arabaya koşulu at, kente köylüleri getiren yük arabalarının çoğu bizim eski katarlardan kalma, evlerdeki telefonlar bizden arta kalanlar... Bunun gibi pek çok şey... Bütün bunların savaşta yedek olarak kullanılacağını düşünerek memnun olduk. Ancak limana rastgele yığılmaları hiç hoş değil. Hemen hemen yüz kadar dekovil lokomotif, pek çok vagon, binlerce travers, sayısız dağınık ray gibi pek çok değerli mal atılmış. Ve bütün bu malzeme beş yıldan beri burada çürüyor, paslanıyor ve hiçbir işe yaramadan yağmalanıp gidiyor...”³⁶

İngilizler, bu malzemelerin Bolşevik Ordulara karşı savaşan Çar kuvvetlerine aktarılması için el koymuşlardı. Bu nedenlerle Trabzon'un her yeri adeta bir savaş araç-gereç yığını gibiydi.³⁷ Ancak bu durum 1920 başlarından itibaren değişmeye başlamış ve pek çok malzeme Türk çetelerinin gayretleri ile Akçaabat-Tonya-Maçka ve Sürmene-Karadere hattı üzerinden oluşturulan gizli dağ yolları ile Anadolu'da Kuvva-i Milliye Birliklerine aktarılmaya başlanmıştı.³⁸ Trabzonlu kayıkçılar, limandaki depolara bir şekilde sızarak cephaneye ve malzemeleri gizli geçitlerden Erzurum'a nakletmek üzere iç kesimlere taşımışlardı. Şehirdeki İngiliz Konsolosluğu sık sık tekrarlanan depo baskınlarının önünü almak için

³⁶ Frunze, 1996: 21.

³⁷ Frunze, 1996: 21.

³⁸ WO. 106-64, No: 1522, p. 396., 1920.

Trabzon Valiliği ve İstanbul Hükûmeti nezdinden sürekli şikâyetlerde bulunsalar da baskınların önü alınamadı.³⁹

Trabzon'da mütareke hükümlerinin uygulanmasında bu derece endişeli bir durum ortaya çıkınca İngiliz Hükûmeti çok geniş yetkilerle Albay Rawlinson başkanlığındaki bir heyetin Batum'dan Trabzon'a, oradan Zigana Geçidi üzerinden Bayburt ve Erzurum'a gidip gelişmeleri bizzat yerinde görüp raporlaması için yetki verdi. İngiliz heyetinin yapacağı her türlü denetlemede, yerel makamların onlara sorun çıkarmaması için de İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği, Padişah Vahdettin imzalı bir yetki belgesini Albay Rawlinson'a ulaştırmıştı. Ayrıca İngilizler, Trabzon'daki askerî makamların, her ihtimale karşı Rawlinson'u itibar almamalarının önüne geçmek için de Harbiye Nazırlığı tarafından, heyetin görevinin ne olduğunu Türk komutanlara açıklamak üzere hazırlanan resmi bir tebliği de almayı başarmıştı. Bu belgeler Rawlinson ve heyetinin, çetelerin cirit attığı Karedeniz sahil kasabalarından Bayburt'a, Erzurum ve Kars'a oradan da yeniden Batum'a güven içinde dönmelerine imkân sağlayacaktı.⁴⁰

Rawlinson, Trabzon'a vardığında şehirde bulunan İngiliz istihbarat subayı Yüzbaşı Crawford ile görüşerek genel durum hakkında bilgi aldı. Crawford, Trabzon'da mütareke sonrası genel durum ve Türk yetkilileri ile temasları sonrasında edindiği izlenimler açısından şehirdeki en yetkin Müttefik subaylardan biriydi. Ayrıca kendisi Giresun ve Samsun'da bulunan diğer İngiliz istihbarat subayları ile sürekli temastaydı. Trabzon'un iç kesimlerle bağlantısının sağlanmasında, şehirdeki Rum ve Ermeni çetelerin faaliyetleri ile Rum Metropolitin çalışmalarından haberdar bir vaziyetteydi. Crawford, Rawlinson ile olan görüşmesinde kendisine bu tür detayları aktarırken Topal Osman olmak üzere bölgede faal haldeki Türk çetelerinin konumlandığı yerler hakkında da bilgiler aktarmıştı.⁴¹ Rawlinson, Trabzon'da kaldığı süre boyunca yapılacak çalışmalar hakkında da heyet üyelerine her gün eğitimler veriyordu.⁴²

³⁹ Tarakçıoğlu, 1986: 53.

⁴⁰ Rawlinson, 2013: 205.

⁴¹ FO.371/4158, No: 96979, 12 Haziran 1919.

⁴² Rawlinson, 2013: 206; Rawlinson, Aralık 1919'de Trabzon'a bir kez daha gelerek şehirdeki maden ocakları, şimendüfer hatları, mühim ulaşım araçları hakkında incelemelerde bulunacağından söz ederek yerel

Rawlinson, Trabzon'da çalışmalarını tamamlayıp istihbarat subayı Crawford'u, ne yapması gerektiği konusunda, sıkı sıkı tembihledikten sonra Bayburt'a geçmek üzere, ilk gün kolay aşabileceklerini düşündükleri, Zigana'ya doğru yöneldiler. Hedeflerinde, iç kesimlerle bağlantının sağlandığı dağ yollarını yerinde görebilmek ve Bayburt'taki Türk askeri birliklerini denetlemek vardı.⁴³

Albay Rawlinson'un Trabzon'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra, 12 Nisan 1919'da, Kâzım Karabekir Paşa, Gülcemal Vapuru ile Trabzon üzerinden Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Karabekir Paşa, 19 Nisan'da Trabzon'da karaya çıktığında Rawlinson şehirden ayrılmıştı.⁴⁴ Karabekir Paşa, Trabzon'a ulaşır ulaşmaz, ilk iş olarak 12 Şubat 1919'da, şehir eşrafı tarafından kurulan ve temel amacı şehrin ve bölgenin haklı mücadelesini tüm dünyaya ve Müttelik Devletlere duyurmayı amaçlayan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni⁴⁵ ve Belediye Reisi Barutçu Ahmet Efendi'yi ziyaret etti. Karabekir bu ziyaretlerinde, cemiyet üyeleri ile birlikte Belediye reisinin, ülkenin ve bölgenin vaziyetinin dehşetinden yılmış ve müteessir olduklarını gözlemleyerek "...Ahvali olduğu gibi değil müthiş ve giderilmesi imkânsız felaketli..." bir halde gördüklerini fark etti. Bölge halkı Birinci Dünya Harbinde Rus istilası ile ezilmiş, şimdi ise İngiliz donanmasının varlığı ile şehirde kol gezen Pontus ve Ermeni çetelerinin faaliyetlerinden yılmış durumdaydı.⁴⁶

makamlardan kendisine kolaylık gösterilmesini istemişti. Okur, 2011b: 581.

⁴³ Rawlinson, Zigana Geçidi'nden anılarında şu şekilde bahsetmekteydi: "200 mil boyunca bu dağlardan geçebilmek için tek yol, Trabzon'dan dağlara doğru yükselip 50 mil iç tarafta denizden 6500 fit yüksekliğe ulaşan Zigana Geçidi'ydi. Saflığımızdan ötürü o geçidi ilk gün kolayca geçebileceğimizi düşündük. Çünkü karlar çok ermişti. Ve arabalarımız iyi durumdaydı. Hiçbir zorluk beklemiyorduk. Hamsiköy isminde ve zirveden 15 mil uzakta ve 2500 fit aşağıdaki bir Rum köyüne ulaştığımızda hava kararıyordu. Karla kaplı dağların arasında olduğumuz için hemen oracıkta o vahşi topraklarda daha sonra defalarca kuracağımız çadırlarımızdan birini kurup kamp yaptık. Buradaki gecikmemiz araçlarımızın arızalanmasından değil, ama eğimin çok dik olması ve yüklerimizin ağır olmasındandı." Rawlinson, 2013: 207.

⁴⁴ Karabekir, 1995: 112.

⁴⁵ Mahmut Goloğlu'nun tespitlerine göre Cemiyet, şu amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermiştir: "1-Memleketin tanınmış kimselerinden mürekkep bir heyetin Türkiye lehinde ve bölgenin hakları üzerinde propagandalar yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmesi, 2- Avrupa'ya gönderilecek heyeti temin etmek üzere beş üyenin İstanbul'a yollanması, 3- Bu uğurdaki harcamaların cemiyet için toplanacak para ile karşılanması." Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kuruluş tüzüğü, çalışmaları ve cemiyette bulunan üyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Goloğlu, 2011: 17-23; Ayrıca, Cemiyetin çalışmalarına yön verecek olan ve iki kez toplanacak olan Trabzon'daki kongreler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çapa, 1998.

⁴⁶ Karabekir, 1995: 112.

30 Nisan'a kadar Trabzon'da kalan Karabekir Paşa, şehirde İngilizlerin hemen her şeyi kontrol altına aldıklarını fark ederek şehirde bulunan Fransız irtibat subaylarının da Türk aleyhtarı olduklarını görmüştü. Karabekir Paşa, şehirde bulunduğu süre zarfında iskele ambarlarında bulunan top kamaları ve savaş malzemelerinden işe yarar olanları ayırarak bunların bir şekilde İngilizlerin ulaşamayacakları iç kesimlere transfer edilmesi için gerekli yerlere nakledilmesi konusunda bölge halkından gönüllü birlikler kurdu. Ayrıca Rawlinson'un Trabzon'da bulunduğu sıralarda, Trabzon kumandanlığına, mütareke gereğince uyulması gereken emirlerin geçersiz olduğunu duyurdu.⁴⁷ Karabekir Paşa, ayrıca İngilizlerin İstanbul Hükûmetine yaptığı baskı sonucunda görevinde uzaklaştırılan Yarbey Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) Torul'a geçerek 3. Tümen'i gizlice buradan idare etmesine olanak sağladı.⁴⁸ Karabekir Paşa'nın bu çalışmaları, İngiliz İstihbarat Subayı Carwford'un dikkatini çekse de Paşa, şehirde bulunan birlikleri, mektep ve ambarları bütünüyle gözden geçirdi. Samsun'da asayişin tehlikeli bir vaziyet almasından dolayı üçüncü kolorduya bağlı bir müfrezeyi Samsun'a gönderdi. Ayrıca şehir dâhilinde bulunan jandarma birliklerini denetmekle vazifeli olan Fransız konsolosluğunu ziyaret ederek Müttefiklerin şehirdeki çalışmaları hakkında bilgiler aldı.⁴⁹ Karabekir Paşa, şehirden ayrılıp Erzurum'a geçtikten sonra bile 15. Kolordunun görev sahası alanında olduğundan Trabzon ile olan irtibatı devam ettirdi.⁵⁰

Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İngilizlerin varlığından cesaret alan Rum ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri ile uğraşırken şehir 15 Mayıs'ta İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edildiği haberi ile çalkalandı. İşgal haberi, şehirde büyük bir infial yaratarak Müttefiklere karşı tepkiye dönüştü. 16 Mayıs'ta Trabzon'un ileri gelenleri, belediye dairesinde bir toplantı yaparak İzmir'in işgalini protesto etmeye karar verdiler. Ardından 19 Mayıs'ta çıkan İstikbal gazetesinin, işgali haber vermesi üzerine,

⁴⁷ Karabekir, 1995: 114.

⁴⁸ Erdeha, 1975: 182.

⁴⁹ Karabekir, 1995: 114-115.

⁵⁰ Karabekir, Erzurum'a geçtikten sonra Rawlinson ile mütareke hükümleri, barış koşulları ile alakalı olarak bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmenin detaylarını Mustafa Kemal'e aktarmıştı. Görüşmenin detayları ve Mustafa Kemal'in bu görüşmeye karşı reaksiyonları hakkında bilgi için bk. Karabekir, 1995: 894-906.

Trabzon derin bir üzüntüye boğuldu. Bölge halkı gerek münferit ve gerekse toplu olarak Müttefik devletlerin temsilcilerine ve İstanbul Hükûmetine, telgraflar göndermek suretiyle, tepkileri dile getirmeye başladılar.⁵¹ Maçka, Tonya, başta olmak üzere birçok yerden işgal kuvvetleri komutanlıklarına protesto telgrafları yağmaya başlandı.⁵² Şehirde işgale tepki büyük bir hal alınca 28 Mayıs'ta halk Yunanlıların İzmir'den çıkarılmaması halinde şehirdeki Rumların tamamını kesmekle tehdit ettiler. Bu tehdit, şehirdeki İngiliz ve Fransız temsilcilerinin hemen harekete geçmelerine neden oldu. Hatta İngilizler, bu gibi tehditlerin önünü alabilmek için bir ara Trabzon'un işgal edebileceklerini dillendirmeye bile başladılar.⁵³ Dâhiliye Nezareti de halkın bu şekilde galeyana gelerek herhangi bir çılgınlık yapmasının önüne geçilmesi amacıyla, Trabzon Valiliğine gönderdiği telgrafta, bu tür olaylara mahal verilmemesi için şehir genelinde önlem alınmasını istiyordu.⁵⁴

3. Trabzon'un İşgaline Dair Endişeler ve İngiliz İstihbarat Servisinin Çalışmaları

İzmir'in işgalinin Trabzon ve tüm ülkede yarattığı tepkilerin gölgesinde, İstanbul'dan hareketle 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında ilk iş olarak görev sahasındaki şehir ve kasabaların asayiş durumunu öğrenmek istedi. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı gün içerisinde, aralarında Trabzon'un da bulunduğu Anadolu'daki 11 şehrin mutasarrıf ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği telgrafta, görev dâhilindeki şehirlerde vukua gelen eşkıyalığın sebep, etken ve dereceleri hakkında kendisine acele malumat verilmesi noktasında bilgi rica ediyordu.⁵⁵ 29 Mayıs'ta da Sivas, Erzurum ve Ankara'da bulunan komutanlıklarına gönderdiği telgrafta da İzmir'in işgalinden sonra İngilizlerin Samsun ve Trabzon'u da işgale hazırlanmalarına

⁵¹ Özel, 1991: 70.

⁵² Atamer, 1968: 7.

⁵³ Trabzon ve yöresindeki halkın, İzmir'in işgaline mitingler düzenlemek ve protesto telgrafları çekmek suretiyle gösterdikleri tepkiye bölgedeki Müdaafa-i Hukuk dernekleri de katılmışlardı. Cemiyet adına 22 Mayıs'ta İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'ye gönderilen telgrafta, İtilaf Devletlerinin ilan ettiği esaslarla çelişen İzmir'in işgali haberinin Trabzon ahalisinde yarattığı üzüntü; barış konferansının kararı ile İzmir'in işgalinin, daha sonra Yunanlıların ülke üzerinde haklar iddia etmesine izin verilmesinin, insanlığın ve adaletin merkezi olarak kabul ettiği konferanstan hiç ümit edilmediği ifade edilmişti. Özel, 1991: 72.

⁵⁴ Çapa-Usta, 1995: 4; İzmir'in işgalinin Trabzon'da neden olduğu tepki hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Üçüncü, 2012: 72-78.

⁵⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 309.

dair alınan istihbarat bilgilerini paylaşarak sahil şehirlerinde olabilecek bir işgal durumuna karşı alınabilecek önlemleri şu şekilde sıralıyordu:

“Doğu vilayetlerinde yabancı işgalini iki şekilde düşünmekteyim. Ya Karadeniz sahilindeki Rum ahalisi isyan ederek cumhuriyet ilan edecek ve bir taraftan da kuvvetli iç ve bilhassa dış çeteleri vilayetlerimizi yağmalayacaktır. Buna karşı koyma; jandarma ve asker müfrezeleriyle ve tam bir şiddetle takibat yapacağız. Ve İslam köyleri de ellerindeki silahlarıyla köylerini bizzat savunacaktır. Veyahut böyle bir isyanla gerek birlikte olsun ve gerekse olmasın, sahile ufak veya büyük yabancı kuvvetleri çıkarken sahilde yerleşecek ve belki de içeriye de sarkacaktır. Çıkan yalnız Yunan kuvveti olursa ahali ve askeri kuvvetlerimiz ile püskürtülmesi çaresine başvurulabilir. Diğer İtilaf Devletlerinin birlikleri olursa, sahilde yerleşmelerini geciktirmek ve içerde karşı koymanın da aşağıdaki şekilde mitingler ve çeşitli gösterilerle milli protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin içeriye sarkmasına yani memleketimizi bilfiil istila etmelerine karşı tabii ki de halk ve asker tek vücut olarak fiilen silahla bağımsızlığımızı savunmaya uğraşacaktır.”⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın çok seri bir şekilde ülkenin genel durumu hakkında kolordu komutanlıklarından, vilayetler ve bağımsız sancaklardan aldığı bilgiler neticesinde elde ettiği izlenimlerde, İstanbul Hükûmetine ve gerektiğinde işgal yüksek komiserliklerine cüretli çıkışlarda bulunması, kısa sürede İngilizlerin dikkatini çekmişti. Zaten Samsun'da bulunduğu sıralarda yaptığı faaliyetler, İngiliz yüzbaşı tarafından yakinen takip altına alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çalışmaları, Samsun'dan İngiliz Yüksek Komiserliğine şikâyet olarak iletilince komiserlik, Mustafa Kemal'in Samsun'a gönderiliş amacının ne olduğunu sorgulamak, gerektiğinde onu geri çağırarak amacıyla İstanbul Hükûmeti ile irtibata geçmişti.⁵⁷

İngilizler bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini takip etmeye çalışırken Trabzon'da irtibat subayları vasıtasıyla özellikle İzmir'in işgalinden sonra oluşan genel durum hakkında bilgi almaya çalışıyordu. Bu amaçla İstanbul'dan gönderilen Iron Duke isimli gemi ile 7-8 Ekimde Samsun ve Trabzon'a yaptığı ziyaret ile ilgili notlar İngiliz Hariciye Bakanlığına aktarılıyordu. İlk olarak 7 Ekimde, Sam-

⁵⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 337; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006: 30.

⁵⁷ FO. 371/4158, No. 94640, 8 Haziran 1919.

sun'a yapılan ziyaretin ayrıntılarına yer verilen raporda, şehirde bulunan Rum ve Ermeni ahalinin endişeli bir hâlde olduklarına değinerek başpiskoposların, ulusalcıların son günlerindeki faaliyetlerinden şikâyetlerine değiniliyordu.⁵⁸ 8 Ekimde Trabzon Valiliğini ziyaret eden İngilizler, şehrin sakin bir hâlde olduğunu rapor ediyordu. Ayrıca İngiliz yetkililer Binbaşı Ali Rıza Bey ile yaptığı görüşmeye değinerek limanda Ruslara ait olan malzemeleri korumakla görevli olan İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Crawford'a engel çıkarmaması konusunda da uyarılarda bulundu.⁵⁹

Amiral De Robeck, Karadeniz sahillerine yapılan bu ziyaretin detayları hakkında raporunu Lord Curzon'a iletirken şehrin idaresi ve asayiş durumu ile ilgili olarak istihbarat kaynaklarından aldığı bilgilere dayanarak Trabzon'da durumun giderek kötüleşmekte olduğuna dikkat çekmekteydi. Ayrıca De Robeck, Giresun'un yerel otoritelere emirler yağdıran bir eşkıya tarafından yönetildiğini (Topal Osman Ağa kastediliyor), Trabzon Valisinin bu durum karşısında güçsüz kalarak durumu kontrol altına almakta etkili olamadığını ifade ediyordu. Türk çetelerinin varlığına da değinilen raporda, kıyıda korsan

⁵⁸ İlgili notta Samsun'da hükümet makamlarına yapılan ziyaretten sonra Ermeni ve Rum piskoposlar ile yapılan görüşmenin detayları şu şekilde aktarılıyordu: "...Öğleden sonra Bafra Piskoposunun ve Ermeni başpiskoposunun başkanlık ettiği Rum ve Ermeni bir heyete uğradım. Rum piskopos, Türklerin kendi toplumları üzerinde neden olduğu sıkıntıları abartılı bir şekilde anlatırken Ermeni meslektaşları gerçekten endişeliydi, bunun sebebi kaderi Mustafa Kemal'i izleyenlerin ellerinde olan toplulukların, Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Anadolu'nun herhangi bir bölgesinden uzaklaştırarak barış antlaşması beklentileriydi." F.o 406/41, No.160/1, "Amirallikten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na", 20 Kasım 1919.

⁵⁹ Trabzon ziyareti hakkında rapor şu ifadelerle yer veriyordu:

"8 Ekim 1919 tarihinde, -Iron Duke- ile Trabzon'a doğru ilerledim. Vali Galip Bey, Erzurum'da olması sebebiyle on sekiz gündür makamında değildi, Mustafa Kemal tarafından çağrılmıştı. Temsilcisi II. Defterdarı ki kendisi ulusalcı yetkililerin bir kuklası gibiydi, ilk ziyaretin benim tarafımdan kendisine yapılması gerektiğini belirterek beni ziyaret etmeyi reddetti. Bunun üzerine, kendisini "Iron Duke"ün güvertesine davet ederek mütareke ve barış durumu arasındaki farkı açıkladım ve valinin uzun bir süre kendi bölgesinde olmamasına şaşırıldığını belirterek Müttefiklerin Türklerden kamusal güvenliği sürdürmesini beklediği konusunda uyardım.

Kıyı boyunca Yunan ve Ermeni heyetlerle görüştim. Trabzon'daki sonuncu koloni, 60,000'e 400 gibi bir sayıyla savaş öncesi güçler tarafından ayrılmaya zorlanmış ya da katledilmişti. Kasabanın genelde sakin olduğunu (Hristiyanlar son dönemde kendi sınırları içinde öldürülmüştü) ancak köylerde Hristiyanların güvenliğinin istikrarsız olduğunu ifade ettiler. Bana göre, burada Türklerin öfkesine maruz kalan Hristiyanların da suçu bulunmaktadır; aynı zamanda endişelerinin yersiz olduğunu düşünüyorum.

Ayrıca, yerel birliklerin kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey ile de görüştim, kendisi Erzurum'da bulunan askeri ve ulusalcı otoritelerin temsilcisidir ve yetkililerin politikalarını kontrol etmektedir. Kendine de daha önce Vali temsilcisine yaptığım uyarıyı yineledim ve buna ek olarak Trabzon'da hala Türklerin elinde bulunan Ruslara ait askeri malzemeleri kurtarmakla görevli İngiliz Askeri Kontrol Subayı, Kaptan Crawford'u engellemelerine karşı uyardım." F.o 406/41, No.160/1, "Amirallikten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na", 20 Kasım 1919; Ayrıca İngilizler Temmuz ayı içerisinde de bölgeye istihbarat subaylarını göndererek Trabzon başta olmak üzere bölgenin sosyo-ekonomik, demografik ve asayiş durumu ile ilgili bir rapor hazırlamışlardı. Rapor hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Okur, 2008: 68-75.

faaliyetlerin belirgin bir şekilde artış gösterdiği bildirilerek bu rahatsızlığın Trabzon'a Rize'den gelen Lazlar tarafından verildiği ifade ediliyordu.⁶⁰

Türk resmi yetkili ve otoritelerinin Müttefiklere karşı tutumları hakkında da De Robeck, Giresun, Trabzon ve Rize'de resmi makamların çoğunun Mustafa Kemal'e ve onun amaçlarına olan bağlılıklarını gizlemediklerine değinerek bu makamların Müttefiklere karşı yer yer düşmanca bir tutum sergileye-bildiklerini ifade ediyordu. Özellikle Trabzon'daki durum hakkında detaylı bilgi veren De Robeck, Mehmet Galip Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile görevden alınmasından sonra yerine atanan yeni Vali Haydar Bey⁶¹ ile yapılan görüşmeye değinerek onun Mustafa Kemal Paşa'ya tam bir bağlılık içerisinde olduğunun altını çiziyordu. Valinin şehirde jandarma ve askerî gücün yeterli olmamasından dolayı, vilayette güvenliği garanti edemeyeceklerine değinerek İzmir'de veya Türkiye'nin herhangi bir yerinde işgallerin devam ettiği sürece barışın sağlanamayacağına olan inancını belirtti.⁶²

İngilizler, bu raporlarda ifade edilen hususlarla birlikte, İzmir'in işgalinin Karadeniz sahillerindeki etkileri, bütün engellemelere rağmen Erzurum Kongresi'nin toplanma hazırlıkları ve Trabzon'daki yöneticilerin mütareke hükümlerine aykırı davranışları, 1919 yılının ortalarında millî direnişe iyi bir gözdağı vermek isteyen İngilizlerin, Trabzon'u işgal altına alma temayülünü ortaya çıkarmıştı. Bu yönde ilk girişim Yarbay Smith tarafından yapılarak yukarıda ayrıntıları verilen gezi raporundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon kıyılarına gelmesinin önlenmesi ve jandarmanın Müttefiklerin denetimi altına sokulmasını istemişti. Bu hususta ikinci önemli adım ise General Milne tarafından gerçekleştirilecekti. Milne, Mustafa Kemal'in Erzurum'da bir ordu teşkilatlandırıldığı ve Müttefiklerin şimdilik buna askerî güçle karşı koyabilecek durumda olmadıklarını belirterek Trabzon'un bir an evvel işgal altına alınmasını Amiral Calthorpe'ye önerdi. Ancak Calthorpe, bunun büyük bir iş olduğunu, içerideki Hristiyanların kıyılara çekilerek korunmasının mümkün olamayacağını, belirterek işgal girişimine olumsuz cevap

⁶⁰ F.O 406/41, No: 2203, "Amiral J.D. Robeck'ten Lord Curzon'a", 24 Kasım 1919.

⁶¹ Haydar Bey'in göreve atanması Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulmasından sonra Ekim 1919'da gerçekleşmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Erdeha, 1975: 189-190.

⁶² F.O 406/41, No: 2203, "Amiral J.D. Robeck'ten Lord Curzon'a", 24 Kasım 1919.

verdi.⁶³ Ancak Trabzon'un işgal altına alınması fikri şimdilik rafa kaldırılmışsa da bölge halkı başta olmak üzere, şehrin ileri gelenleri bu tarihten sonra İngilizlerin her bir teşebbüsünden iyice kuşkulandırmaya başlamışlardı. 9 Aralık 1919'da içerisinde üç bin civarında İngiliz askerinin bulunduğu nakliye vapurunu Trabzon Limanı'na göndermeleri⁶⁴ bu kuşku ve korkuları daha da alevlendirmişti.

Trabzon, böyle bir atmosfer içerisinde 1920 yılını karşılarken 17 Şubat 1920 tarihinde yeni Vali Hamit Bey göreve başladı. Yeni vali ilk iş olarak şehirde asayişin temin edilmesi için kolları sıvayacak ve bunun için İngilizlerin de istekleri doğrultusunda Giresun, Ordu, Rize ve Sürmene'de iyice ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetlerine karşı tedbir almak zorunda kalacaktı. Sürmene adeta yirmiye yakın eşkıyanın cirit attığı bir yer hâline gelmişti. Özellikle kasabada Bazoğulları ile Gugudahlılar'la arasında devam eden çarpışmalar iki tarafın tamamen silahlanmasına neden olmuş ve bu durum Sürmene'de olağanüstü bir durumun yaşanmasına yol açmıştı. Maçka'da etkili olan Yetimoğlu Çetesi de faaliyetleri ile bölge halkını rahatsız etmekteydi. Bütün bunların yanında Rum ve Ermeni çetelerinin yaptıkları da şehirde güvenliği sekteye uğratiyordu. Ayrıca İngilizlerin de mustarip olduğu Giresun'daki Topal Osman Ağa'nın faaliyetleri de valiyi rahatsız etmekteydi.⁶⁵ Hamit Bey, bu tarz asayişsizliklerin şehrin işgaline neden olacağına inanıyordu. Aslında tüm Doğu Karadeniz düşünüldüğünde çeteler bir yandan Millî Mücadele'ye destek olmak amacıyla silahlı direnişe hazırlık yaparlarken diğer taraftan da ciddi derecede İngiliz ve Fransızları rahatsız etmekteydiler. Nitekim Rize-Hopa bölgesinde Mataracıoğulları ile Tuzcuoğulları; Of yöresinde Sarıalioğulları ile Çakıroğulları; Akçaabat yöresinde Sedaroğulları hazır bir vaziyette bekliyordular.⁶⁶

Hamit Bey'in göreve başlaması ile birlikte Trabzon üzerinde İngiliz baskısının arttığı günlerde her türlü ihtimale karşı sahilde bulunan cephanenin Maçka'ya nakledilmesi kararlaştırılmış ve bunun için de sevkiate başlanmıştı. Ancak İngiliz istihbarat subayı

⁶³ Okur, 2011a: 43.

⁶⁴ Okur, 2011a: 43.

⁶⁵ Eken 2008: 107-108.

⁶⁶ Albayrak, 1981: 124.

Crawford'un bunu fark etmesi ile sevkiyat durdurulmuş ve İngilizler sahilde ve şehirde devriye sayısını arttırarak bu tür girişimlerin önünü almaya çalışmışlardı. Özellikle Vali Hamit Bey sevkiyat işine "şehrin işgaline gerekçe olur" diye karşı çıkıyordu. Ancak valinin bütün itirazlarına rağmen Heyet-i Temsiliye'nin kararı ve Karabekir Paşa'nın da bilgisi dâhilinde gizlice sevkiyat işine yeniden başlanmış, önemli bir miktar Trabzon- Erzurum yolu ile iç kısımlara aktarılmıştı. Ancak bir süre sonra İngilizler bu girişimden de haberdar olmuşlar ve yirmi sandık civarındaki cephaneye el koymuşlardı.⁶⁷

Aslında tam da bu günlerde Trabzon'da, hummalı bir çalışma ile vadi yollarından iç kesimlere sürekli silah sevk ediliyordu. Albay Rawlinson, Erzurum üzerinden yeniden Trabzon'a geldiğinde bu duruma dikkat çekerek şehirde sanki bir şeylerin sürekli olarak kendilerinden saklandığı zannına kapılmıştı. Kendisine verilen silah listesinden başka, şehirde çok daha fazla silah olduğunu düşünerek şehrin birçok noktasında İngiliz askerlerinin aramalar yapmasını istemiş; ancak kendi deyimi ile "...Böylesine dik bir sahilde silahların götürülebileceği pek fazla bir yer yoktur." diye düşünerek silah aramalarını sadece birkaç noktada sınırlı tutmuştu.⁶⁸

16 Mart 1920 tarihinde gerçekleşen İstanbul'un işgali Trabzon için de heyecanlı günlerin yaşanmasına

⁶⁷ Eken 2008: 117; Silah sevkiyatı yerel makamların derin bir korkusu ile birlikte yürütülürken mevki komutanı da dahil olmak üzere bunun bir işgale gerekçe olacağı zannıyla sevkiyatın durdurulması için 15. Kolordu komutanlığına şu şekilde yazı yazılmıştı: "Trabzon cephaneliğimizde mevcut mühimmatımızın nakli hakkında, dün de, 19 Mart'ta Vali Bey'in mütalaası soruldu. Cephanenin nakli Trabzon'u işgale vesile olacağı ihtimaline ve tarafımızdan nabe-mevsim böyle bir vesilenin ihdası Trabzon halkında da işgal felaketlerine tarafımızdan sebebiyet verilmiş gibi bir fikir hâsıl edeceği ve binnetice Trabzon'daki hububatın da elden çıkacağı cihetle işgalin bir emr-i vaki şekline gireceği hissedilir hissedilmez nakil etmek üzere şimdilik cephaneliğe dokunulmaması vali bey ile birlikte muvafık görülmüştür. Emir ve İrade-i Devletleri maruzdur." Karabekir, 1995: 1047; Vali Hamit Bey, İngilizlerin işgale kuvvetli bir gerekçe olur diye 1920'de Mustafa Kemal'in bütün baskılarına rağmen Trabzon'da seçimlerin ertelenmesini sağlamıştı. Bu durumun gerekçelerini anlarında şu şekilde izah etmekteydi: "İngiliz donanmasından bir kısmı Trabzon kıyılarında bir deniz gösterisi yapıyordu. Hatta karaya silahlı asker ve bando çıkararak gözdağı vermek istemişti. Bunu bertaraf etmek için her tehlikeyi göze alarak tek başıma amiral gemisine kadar gitmiştim. Tutuklanmak ve Malta'ya sürülmek bir mesele değildi. İşte böyle bir hengâmede Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin seçimleri yapılmasını istemesi ilk önce halk tarafından tereddütle karşılandı. Fetvahanede toplanan eşraf yanına gelerek İngilizlerin yeni bir müdahalesini çabuklaştırması ihtimaline karşı seçimin ertelenmesi lüzumunu ileri sürdüler. Heyecanlı idiler. Bunlara karşı ısrar eylemek psikolojik bakış açısından uygun düşmezdi. Düşünmeye ve o saatte duruma benim kadar vakıf ve hâkim olmayanlardan sormaya lüzum görmeksizin, eşrafın görüşlerine katıldım. Heyet memnunlukla ayrıldı. ... iki gün sonra nezdime toplandığım aynı zevata tehlikenin ortadan kalktığını temas ettiğim İngilizlerden dahilinde bir karışıklık vuku bulmadıkça müdahale edilmeyeceğine dair söz aldığımı ve böyle seçim yapılmasında zaruret olduğunu ısrar eyledim. Bana gidecek mebus heyetinin başına geçtiğim takdirde seçime razı olacaklarını bildirdiler. Tabii olarak muvafakat ettim ve mesele böylece hallolundu." Erdeha, 1975: 193.

⁶⁸ Rawlinson, 2013: 223.

neden olmuştu. Öyle ki işgalin gerçekleştiği gün Trabzon Limanı'nda bulunan İngiliz torpidosundan iki subay karaya çıkararak rıhtım ve kale yüksekliğini ölçtüler. Geceleri ise sahilleri ışıltak ile aydınlatmaya başladılar. Bütün bu gelişmeler şüphesiz, askeri ve mülk-i erkân ile halk arasında İtilaf Devletleri'nin Trabzon'u işgal edeceklerine dair kuşkuları iyice artırmıştı.⁶⁹

İngilizler, yaşanan bütün bu gelişmelere rağmen Trabzon'daki hadiselerle kayıtsız kalamamışlardı. 18 Nisan sabahı iki direknot ve bir kruvazörden oluşan İngiliz donanması Trabzon Limanı'na gelerek Vali Hamit Bey'den:

- Boztepe'de bulunan iki büyük topun İngilizler tarafından tahrip edilmesi,
- 18 Nisan günü İngiliz askerlerinin şehri gezmelerine ve 19 Nisan günü de şehirde geçit resmi yapmalarına müsaade edilmesi,
- Ruslara ait terk edilmiş emlakların geri verilmesi noktasında taleplerini dile getirdiler.

Hamit Bey, bu talepleri reddederek geçit resmi de olsa İngiliz askerlerinin şehre çıkmalarına izin verilmeyeceğini, aksi halde silahla karşı konulacağını bildirdiyse de⁷⁰ 18 Nisan günü silahsız bir kısım İngiliz askerinin karaya çıkıp şehri dolaşmalarına engel olunamadı. Şehre çıkan İngiliz askerleri alış veriş yaptıkları yerlere para vermemiş, sokakta kadın ve çocuklara sarkıntılık ederek halk arasında kavgalara neden olmuşlardı. İngilizlerin bu tür hareketleri, Trabzon ahalisinin nefretini artırmış ve 18 Nisan gecesi bir kısım ahalinin kıta muhafızlığı önüne gelebilecek olayı protesto etmelerine neden olmuştu.⁷¹

1920 yılında Karadeniz, İtilaf Devletleri savaş gemilerinin sıkı gözetimi altında bulunuyordu. Trabzon - İnebolu bölgesi yalnızca İngilizlerin kontrolü altında idi. İngiliz savaş gemilerinin bazıları bu amaçla adı geçen bölge boyunca sürekli olarak gözetleme yaparken Trabzon Limanı veya açıklarda bekleme yapmaktaydılar. İngilizler, bu bölge üzerindeki kontrollerini o derece sıkı tutmuşlardı ki kendi müttefikleri

⁶⁹ Karabekir, 1995: 117.

⁷⁰ Okur, 2011b: 44.

⁷¹ Okur, İngilizlerin ısrarlarına dayanamayan Vali Hamit Bey, halka bir kötülük ve saldırganlık yapılmaması koşuluyla buna şehre çıkmalarına izin vermek durumunda kaldıklarını ve askerlerin posta posta şehri ziyaret ettiklerini belirtir. Mehmet Okur, 2011a: 585.

olan Fransız vapurlarının yolcu taşımalarına dahi engel olmuşlardı.⁷²

İstanbul'un işgali sonrasında Trabzon'da yaşanan bu gelişmeler, İngiliz subayların Karadeniz ve Anadolu'daki varlıklarını da derinden etkilemişti. İşgalin gerçekleşmesi ile birlikte bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile başta Rawlinson olmak üzere yirmi dokuz İngiliz subay tutuklanmış ve bunların her türlü haberleşmeleri kontrol altına alınmıştı. Bu, Anadolu'da Millî Mücadele'yi yürütenlerle İngilizler arasında yakında başlayacak olan tutuklu pazarlığına da yeni bir merhalesi olacaktı.⁷³ Bununla birlikte, Trabzon'da bulunan İngiliz konsolosluk ve irtibat subaylarına ise sahillerin hususi durumu nedeniyle müdahalede bulunulmayacak; fakat her türlü haberleşmelerine engel olunacaktı. İşgalden sonra Trabzon Limanı'nda devamlı surette bir İngiliz torpidosunun beklediği günlerde bile yabancı temsilciler şehirde artık güvenliklerini tehlikede görmeye başlamışlardı. Muhtemelen tutuklamalardan kurtulmak için İngiliz istihbarat subayı Crawford 25 Mart'ta bir Rus vapuru ile İstanbul'a gitmişti.⁷⁴

Yine de İngiliz istihbaratı İstanbul'un işgal günlerine kadar Doğu Karadeniz'de birçok önemli bilgiyi edinmiş; Bolşevikler ile Milliyetçi Türkler arasında olan irtibatın düzeyini araştırarak bunun rapor edilmesini sağlamış ve hatta Rawlinson, özellikle üzerinde durduğu, Trabzon'un iç kesimleriyle bağlantısını sağlayan gizli dağ ve vadilerin krokilerini elde etmeyi başarmıştı. Özellikle Trabzon'a yapılabilecek işgal amaçlı, muhtemel bir çıkarmada uygun olan yerler ve bu yerlerin iç kesimlerle mesafeleri detaylı bir şekilde raporlanmıştı.

Dolayısıyla denilebilir ki 1919 yılından beri İngiliz istihbaratı, Anadolu'nun birçok yerinden sağladığı kroki destekli bilgilerle kıyılardan iç kesimlere, iç kesimlerdeki yerleşim yerlerinin birbirleri ile bağlantı noktaları, stratejik yerleri ve demiryolu ulaşım ağları hakkında bilgiler edinmişti. Bunlar içerisinde ayrıntıya varacak derecede olmak üzere Doğu Karadeniz'deki sahil yerleşim birimlerinin iç kesimlerle bağlantı pozisyonları, elverişli ulaşım noktaları, çıkarma, kamp yerleri ve demir yolu ağının şehir ve

⁷² Okur, 2011a: 587.

⁷³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Şimşir, 1976.

⁷⁴ Okur, 2011b: 118.

kasabalarla olan bağlantı hatları kayıt altına alınmıştı. Hatta “*Ermenistan’a operasyon için muhtemel çıkarma yapılabilecek yerler*” başlığı altında tutulan bir raporda Doğu Karadeniz Bölgesi için kıyılarda kapalı limanların bulunmadığı ifade edilirken Samsun’a yapılabilecek bir çıkarma ile Sivas’a ulaşımın mümkün olabileceği; ancak bu şehrin Erzurum’a oranla çok fazla batıda kalmasından dolayı tercih edilemeyeceğine değiniliyordu. Rize ve Tirebolu’nun küçük olduğu ve kolayca ilerleyebilme imkânına sahip yerler olmadığı vurgulanırken bu yerlerin iç kesimlerle bağlantısının çok kötü olduğunun altı çiziliyordu. Batum’daki demiryolu ağının Erzurum ile bağlantısının değerlendirildiği belgede⁷⁵ uygunluğu açısından muhtemel çıkarma yapılabilecek yer olarak Trabzon ve ona bağlı yerleşim birimleri sıralanarak bu yerlerin iç kesimlerle kolay ulaşılabilirliği, uzaklık mesafeleri ve kıyı ile olan irtibatları üzerinde özellikle duruluyordu. Buna göre, Trabzon’un olası en yakın liman olduğu vurgulanarak iç kesimlerle ilgili şu bilgilere yer veriliyordu:

- a) Ardasa (Torul) üzerinden Erzurum’a giden bir yol var, mesafesi 200 mil.
- b) Bayburt’ta birleşen Kovata’dan (Şana) Karadere’ye giden başka bir yol olasılığı da var. Erzurum’a toplam uzaklık 140 mil. 1915 yılında Ruslar tarafından yapılmış ve geliştirilmiştir. Bu yolu hafif raylı sistemle kullanma teklifi yapmışlardır.
- c) Cevizlik (Maçka) ve Kahadrak (Tonya’da bulunan Kadiralak Yaylası), Patika bir yol var.
- d) Taşköprü üzerinden patika bir yol.⁷⁶

Şehrin diğer yerlerinde dik vadilerin olduğunun ifade edildiği raporda, şehrin dik yamaçlarda kurulduğu; ancak batı yakasında 400x150 metre karelik boş bir alanın olduğuna dikkat çekiliyordu. Ayrıca ıslahı zor olarak belirtilen küçük bir iskelenin varlığından bahsedilmekle birlikte, yine bu iskeleyle gemilerin yaklaşmasına limanın darlığı sebebiyle elverişli olmadığı ifade ediliyordu. Trabzon’un 8 km doğusunda “Kovata” olarak isimlendirilen Şana’da iyi

⁷⁵ İstihbarat raporunda Batum ile ilgili olarak Batum’dan Sarıkamış’a giden 400 millik bir tren yolu mesafesinin olduğu, aynı zamanda Erzurum’a giden iyi yapılmış 250 millik bir yolun bulunduğu belirtiliyordu. Her iki mesafenin de Erzurum’a ulaşmak için uzun bir güzergâh olduğuna dikkat çekilerek ana savunma alanlarına doğrudan saldırı yapmak gerekliliğinin zaruri olduğu belirtiliyordu. WO. 106/64, p. 519, 1919.

⁷⁶ WO.106/64, p. 519, 1919.

bir kamp alanının varlığından bahsedilerek Erzurum-Kovata yolunun iyi bir yanaşma alanı olabileceği tespiti yapılmıştı.⁷⁷ Şehrin doğu yakasında açık plajlar olarak Yumra ve Kovata (Şana) belirtilirken kuzey-batıdan korunaklı olarak ifade edilen Batı Burnu'nda kıyıya yakın derin su varlığından dolayı uygun çıkarma yeri olabilirliği üzerinde duruluyordu.⁷⁸

“Platana” olarak bahsedilen Akçaabat için ayrı bir bölüm açılan raporda, bu yörenin Trabzon'un 5 km batısında olduğu yalnızca personel ya da küçük miktarda kolay taşınabilir mallar için iyi döşenmiş bir yol ağına sahip olduğuna değiniliyordu. Dağların denize dik uzanması ve karaya yakın yerlerde su derinliğinin fazla olması sebebiyle Trabzon'a oranla daha korunaklı olduğu vurgulanırken yörenin karaya asker çıkarma faaliyetleri için uygun olmadığı hususu da ayrıca dile getiriliyordu.⁷⁹

Bir başka İngiliz istihbarat raporunda ise Trabzon'un ideal olmasa da ordu büyüklüğündeki bir gücün kullanabileceği tek olası yer olduğuna dikkat çekilerek şehrin bazı noktalardan içeriye doğru yürüyüş yapılabilecek bir konumda olduğuna değiniliyordu. Erzurum, Bayburt veya Erzincan üzerinden gelebilecek Türk saldırılarına karşı konuşlanabileceğini, batıdan doğuya doğru merdiven gibi uzanan vadilere sahip olmasından dolayı savunmaya elverişli bir konumda olduğu, hususunun da altı çiziliyordu.⁸⁰

Bir işgal hâlinde Trabzon'un iç kesimlerle bağlantısının en kolay şekilde Sürmene-Karadere hattı üzerinden sağlanabileceğine değinilerek buradan Bayburt Ovası'na bir geçişin olabileceğine imkân bulunduğu tespiti de yapılıyordu. İstihbarat raporunda bir diğer geçiş güzergâhı olarak Trabzon-Erzurum yolu üzerindeki Cevizlik'ten (Maçka) bahsedilerek buradan Bayburt'a çıkışın Kadahrak'a yakın (Tonya'daki Kadiralak yaylası) bir anayola bağlanmakta olduğuna değiniliyordu. Kazıklıbel-Taşköprü güzergâhının ise en zorlu geçiş güzergâhı olduğuna dikkat çekilerek buradan Bayburt'a inmenin çok zor olduğu ifade edilmekteydi. Dolayısıyla raporda olası bir çıkarma durumunda iç kesimlere doğru yönelecek en

⁷⁷ WO.106/64, p. 519, 1919.

⁷⁸ WO.106/64, p. 519, 1919.

⁷⁹ WO.106/64, p. 520, 1919.

⁸⁰ WO.106/64, p. 392, 1919.

elverişli hattın Sürmene-Karadere hattı üzerinden olabileceği, zaten savaş sırasında da bu güzergâhın Ruslar tarafından da kullanıldığına değinilmekteydi.⁸¹

Bütün bu bilgilerden hareketle İngilizler, Millî Mücadele yıllarında mütareke hükümlerinin uygulanabilirliğini denetlemek amacıyla Trabzon'a ve bölgeye gönderdikleri irtibat ve istihbarat subayları vasıtasıyla bölgeyi denetim tutmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla başta Trabzon olmak üzere çeşitli unsurlar vasıtasıyla Erzurum'a veya Doğu Anadolu'ya yapılacak bir askeri harekâta Trabzon'un olası bir işgaline kolaylık sağlamak amacıyla şehrin coğrafi yapısı detaylı olarak incelenmiş, raporlanmış ve krokilendirilmişti.⁸²

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın, sancılı yıllarının her türlü acısını yaşamış olan Trabzon, savaştan sonra bölgede değişen dinamiklerin getirmiş olduğu siyasî ve askerî sonuçtan da doğrudan etkilenmişti. Rusya'da Bolşeviklerin yönetime hâkim olması, Millî Mücadele'nin Anadolu'da filizlenmeye başlaması ile Trabzon, gerek Kafkaslara yakınlığı ve gerekse Anadolu'nun iç kesimleriyle hatta İran ile bağlantısını sağlayabilecek konumda olması, İngilizlerin bu şehre olan ilgilerinin daha da artmasına neden olmuştu. Daha Erzurum Kongresi toplanmadan Albay Rawlinson'un, mütareke hükümlerinin uygulanabilirliğini denetlemek vasıtasıyla Batum'dan Trabzon'a birkaç ziyaret gerçekleştirmesi, İngiliz yetkililerinin bu şehre verdikleri önemi gözler önüne sermekteydi. Ayrıca şehirde gerek Ruslardan ve gerekse savaş yıllarından kalan silah ve mühimmatın varlığı ve bunun güvenli bir şekilde şehirden nasıl çıkarılacağı meselesi, İngiliz ve Türk makamlarını da meşgul etmişti. Özellikle şehirde güvenliğin zaafa uğraması durumunda bu silahların Türk çeteleri vasıtasıyla Anadolu'ya sevk edilme işlemi, İngiliz irtibat subaylarının sürekli olarak Trabzon'da teyakkuzda olmalarına ve yer yer de yöre yöneticilerine baskılar uygulamalarına neden olmuştu.

⁸¹ Raporda, 1916 yılındaki Trabzon işgalinde Ruslarla birlikte olan İngiliz Askeri Ataşesi Col Napier'in ifadelerine de yer verilerek bu hattın elverişliliğinin Ruslar tarafından çok iyi etüt edildiği belirtilmekteydi. WO.106/64, p. 402, 1919.

⁸² Bk. Ekler kısmı.

İzmir'in işgali ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi ile Trabzon, Türk Millî Mücadelesi için de önemli bir şehir hüviyetine kavuşmuştur. Kısmen de olsa limanından yararlanılması, Kafkasya ve Batum'daki gelişmeleri yakından takip etmek isteyen Millî Mücadele liderlerinin şehri zaman zaman denetim altına almalarına yol açmıştı. Özellikle Trabzon'da görev yapacak bir valinin, bağımsızlık mücadelesini sadece sözleriyle değil, uygulamalarıyla da desteklemesi, mücadelenin seyri açısından önemli bir etkiye sahip olmuştu. Mustafa Kemal'in, bunun bilincinde olarak şehre atanan valilerle doğrudan irtibata geçmesi, hatta onların Ankara'ya davet edilmesi, Trabzon'daki gelişmelere kayıtsız kalmamaya çağını göstermesi bakımından büyük önem arz etmekteydi.

16 Mart 1920'de İstanbul'un Müttefik devletlerce işgal edilmesi, Millî Mücadele için olduğu kadar Trabzon ve Trabzon'da yaşayan halk açısından da dönüm noktasıydı. Olası bir işgalin Trabzon'da da yaşanabileceğine dikkat çeken yetkililer, bunun için son derece ihtiyatlı davranmak durumunda kalmışlardır. Gerçi İstanbul'un işgalinden sonra General Milne başta olmak üzere bazı İngiliz subaylarının Anadolu'daki Kemalist kuvvetlere iyi bir gözdağı vermek ve Batum-Trabzon hattını tamamen güvence altında tutmak amacıyla şehrin işgalini önermeleri uzun bir süre şehir halkını tedirgin etmişti.

Her ne kadar İngilizler devam eden sonraki süreçte Trabzon'un işgalinden çeşitli nedenlerle vazgeçmek durumunda kalsalar da elde edilen belgelerden İngiliz istihbaratı 1919 yılında Trabzon'da olası bir işgalde nerelere çıkarma yapılabileceği, nerelerin savunma için uygun olduğu, kıyılarda gemilerin uygun olarak nerelere yanaşabileceği noktasında birtakım krokilerle desteklenmiş ayrıntılı bir rapor hazırlamışlardı. Hatta bu raporlarda muhtemel çıkarma yerlerinin dışında, Trabzon'u iç kesimlere bağlayan doğuda Sürmene-Karadere hattı ve batıda Akçaabat-Tonya-Maçka hattından ne şekilde yararlanabileceği üzerinde de geniş çaplı değerlendirmelerde bulunmuşlardı.

Bu değerlendirmeler Millî Mücadele başlarında Anadolu'da başlayan direnişin olabilecek muhtemel boyutları da hesaba katıldığında Londra'da Yakınoğu ve Anadolu üzerinde politika geliştiren İngiliz

Hükûmet çevreleri tarafından ne derece önemli olduğu ortadadır. Dahası İstanbul'da bulunan İngiliz yüksek komiserlerinin de bu bilgileri derleyerek Anadolu üzerinde Türk direnişini bloke etmeye çalıştıkları bir süreçte, elde edilen bu bilgilerin onlar için de önemi ortaya çıkmaktadır.

1920 yılının baharında yaşanan gelişmeler Trabzon'un müttefikler için stratejik önemini daha da arttırmıştı. Özellikle Ankara'nın Millî Mücadele'nin merkezi olması ile birlikte Karadeniz'de ve Doğu Anadolu'da yaşanan birçok gelişmelerin doğrudan Trabzon üzerinden gerçekleşmesi, şehri İngilizler nazarında daha da önemli kılmıştır. Aynı yılın sonbaharında Kâzım Karabekir komutasında Türk ordusunun Ermenilere yönelik harekâtı sırasında gerek lojistik ve gerekse stratejik desteğin sağlanması noktasında Trabzon'a ayrı bir mesuliyet yüklenmiştir.

1921 yılından itibaren, batı cephesindeki Türk ordusunun başarılı faaliyetleri ve bununla birlikte TBMM- Bolşevik ilişkilerinin iyi durumda seyretmesi, Trabzon'un bir uğrak noktası olmasında önemini daha da artırırken Trabzon, zaman zaman İttihatçı unsurlardan kaynaklı bazı gerginliklerin de yaşandığı bir şehir olmuştu. Ancak yine de Trabzon gerek Birinci Dünya Savaşı'nda ve gerekse Millî Mücadele yıllarında stratejik konumu, üstlendiği görev ve yaşadığı acılarla kuzeyden Anadolu'nun kapısı olma özelliğini ve bunun vermiş olduğu sorumluluğu her zaman bağrında taşımıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Public Record Office (İngiltere Milli Arşivi)

Foreign Office

War Office

2. Süreli Yayınlar

İkdam, 8 Kasım 1918. No: 7809.

B. Hatıralar

Altınay, Ahmet Refik, (1919) *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul.

Frunze, Mihail Vasiyeviç,(1996) *Frunze'nin Türkiye Anıları*, Çev. Ahmet Ekeş, Düşün Yay., İstanbul.

Günday, Faik Hurşit,(1960) *Hayat ve Hatıralarım*, C.I, İstanbul.

Karabekir, Kâzım,(1995) *İstiklal Harbimiz*, C. I, Emre Yay., İstanbul.

Ralwinson, Alfred,(2013) *Yakın Doğu Maceraları (1918-1922)*, TBBD Yay., İstanbul.

C. Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

Yavuz, Resul,(2016) *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

D. Kitaplar ve Makaleler

1. Kitaplar

Albayrak, Hüseyin,(1981) *Kurtuluş Savaşında Trabzon*, Trabzon'dan Atatürk'e adlı kitaptan ayrı baskı, Trabzon.

Atabey, Figen, (2006) *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, AAM Yay., Ankara.

Atmaca, Muhammet,(2005) *Tarih İçinde Tonya*, Tonya Belediyesi Yay., Trabzon.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,(2006) AAM Yay., Ankara.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (2003) C. III, 3. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul.

Başak, Tolga,(2013) *İngiliz ve Türk Kaynakları ile Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, IQ, Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Bayur, Yusuf, Hikmet,(1983) *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım 4, TTK Basımevi Ankara.

Bilgin, Mehmet,(2008) *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Serender Yay., Trabzon.

Carr, Edward Hallett,(2004) *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C.III, çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul.

Çapa, Mesut,(1998) *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Trabzon.

Çapa, Mesut, (1993) *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara

Çapa-Usta, Mesut-Veyssel,(1995) *Milli Mücadele'de Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon.

Eken Halit,(2008) *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızade Hamit Bey*, Yeditepe Yay., İstanbul.

Erdaş, Nilgün Akgül,(1994) *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Erdaha, Kamil, (1975) *Milli Mücadelede Valiler ve Vilayetler*, Remzi Yay., İstanbul.

Goloğlu, Mahmut, (2011) *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Yay., 2. Baskı, İstanbul.

Helmreich, Paul C.,(1996) *Sevr Entrikaları*, Çev. Şerif Erol, Sabah Yay., İstanbul.

Karnap, Huriye,(2006) *Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Trabzon I-II Dönem TBMM Milletvekilleri*, MK Yay., Ankara.

Lermioğlu, Muzaffer,(1949) *Akçaabat Tarihi*, İstanbul.

Okur- Küçükuşurlu, Mehmet-Murat,(2006) *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918-1920)*, Serander Yay., Trabzon.

Özel, Sabahattin,(1991) *Milli Mücadele'de Trabzon*, TTK Yay., Ankara.

Palmer, Alan,(2015) *Savaş Biterken 1918*, Alfa Yay., İstanbul.

Sarıkaya, Makbule,(2004) *Milli Mücadele Döneminde Rize*, AAM Yay., Ankara.

Selçuk, Sadi,(1995) *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Fırkasının Trabzon'u Düşman'dan İstirdadı*, Konya.

Şimşir, Bilal,(1976) *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yay., İstanbul, 1976.

Tarakçıoğlu,(1986) Mustafa Reşit, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Karadeniz Üniversitesi Yay., Trabzon.

Topaloğlu, İhsan, (2003) *Rize'nin Kurtuluşu*, Trabzon Haber Gazetesi Yay., Trabzon.

Türkgeldi, Ali,(1948) *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara.

Üçüncü, Uğur,(2012) *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri (1919-1926)*, Altınpost Yay., Ankara.

Yel, Sema,(2002) *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, AAM Yay., Ankara.

2. Makaleler

Atamer, Hamit, (1968) "Milli Direnme", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 8, Mayıs, İstanbul.

Dilek- Küçük, Mehmet Sait, Evren, (2012)"San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Politikası (18-26 Nisan 1920)", *Turkish Studies*, Vol.7/3, Yaz.

Okur, Mehmet, (2011) "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Karadeniz Politikaları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 11, Güz, Trabzon.

Sertoğlu, Mithat,(1972) "Mondros Mütarekesini Türk Milletine Bildiren Genelge", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 63, Aralık, İstanbul, 1972.

3. Tebliğler

Beyoğlu, Süleyman, "Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1918)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu* , 6-8 Kasım 1998, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Trabzon.

Okur, Mehmet, (2011)"Mondros Mütarekesi Döneminde İngiliz Askeri Temsilcilerinin Trabzon'daki Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil- Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon Valiliği Kültür Yay., Trabzon.

Okur, Mehmet,(2008) "İngiliz Kontrol Subayı Heaton-Smith'in Doğu Karadeniz'in Sosyo- Ekonomik, Demografik ve Asayiş Durumu ile İlgili Raporu", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Kasım*, Giresun.

MİLLÎ MÜCADELE’NİN BAŞLARINDA İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİNİN TRABZON’DAKİ FAALİYETLERİ

Öz: Trabzon ve çevresi konumu itibarıyla tarihin hemen her devrinde Anadolu’ya kuzeyden girerek İç kesimlere doğru genişlemek isteyen devletlerin kontrol altına tutmak istedikleri yerlerden biri olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik en yakın girişimler ise şüphesiz Birinci Dünya Savaşı’nda Ruslar, savaş sonrasında başlayan Türk İstiklal Savaşı’nda ise İngilizler tarafından gerçekleştirilmek istenmiştir.

Stratejik konumu, bölgesine oranla sosyo-ekonomik yapısının gelişmiş düzeyde olması ve coğrafi olarak Bolşevik Rusya’ya yakınlığı nedeniyle özellikle Millî Mücadele yıllarında yabancı istihbarat birimlerinin ilgi odağında olmuştur. Bu yıllarda İngiliz istihbarat servisi, Trabzon’un iç kesimlerle bağlantısını sağlayan gizli geçitleri ve patika yolları ile olası bir işgal durumunda Doğu Anadolu’ya asker sevk etmek amacıyla şehrin muhtemel çıkarma ve bağlantı yerlerini, krokilerle raporlayıp merkezlerine bildirmişlerdir.

Ayrıca İngilizler Millî Mücadele’nin Anadolu’da budaklanmaya başladığı yıllarda Trabzon üzerindeki baskılarını daha da artırarak mütareke hükümlerini uygulamak başlığı altında silah sevkiyatını kontrol etmek başta olmak üzere, şehrin her türlü faaliyetini denetlemek için çaba sarf etmişlerdir.

THE FACILITIES OF BRITISH INTELLIGENCE SERVICE IN TRABZON AT THE BEGINNING OF NATIONAL STRUGGLE

Abstract: Trabzon and its surrounding has always been one of the places where the states want to expand to inner parts through North want to control in almost every period of the history. The closest attempts to realize this aim were undoubtedly to be carried out by Russians in the First World War and by the British in the Turkish Independence War which began after the war.

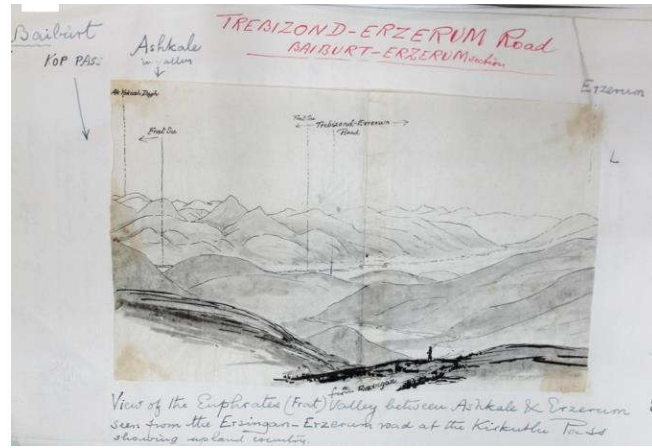
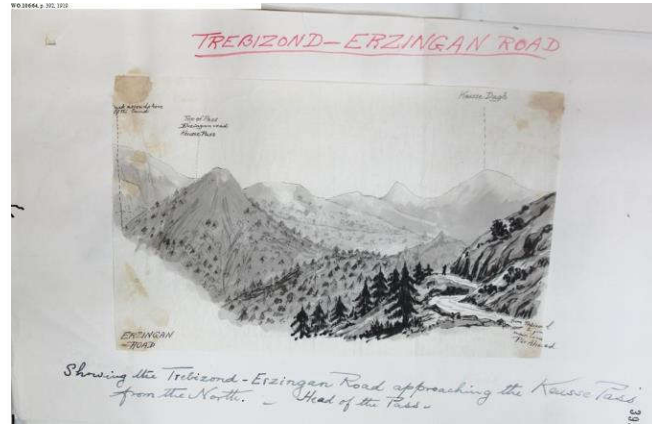
The strategic position of it was in the interest of foreign intelligence services, especially in the national struggle years, due to its sophisticated socio-economic structure compared to the region and its geographical closeness to Bolshevik Russia. During these years, the British intelligence service reported to the centers about the connection and hidden points of the city and the sketches of possible landing and pathways in order to send troops to eastern Anatolia in the event of a possible occupation.

Besides, the British attempted to control all activities of the city, especially the control of arm delivery under the name of implementing the conditions of the armistice by increasing the pressure on Trabzon during the years of national struggle that started in Anatolia.

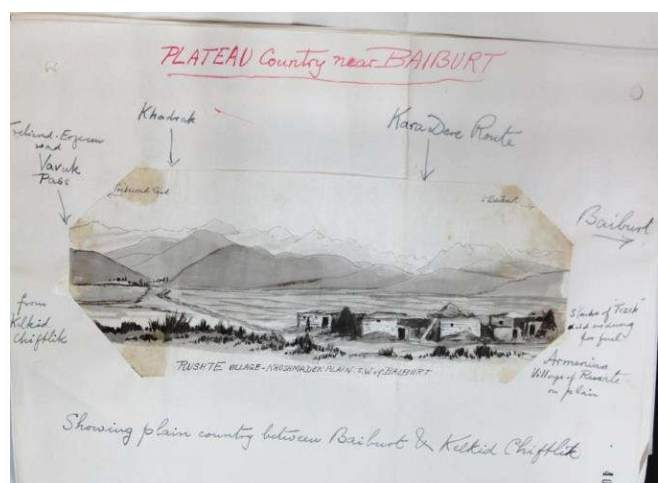
Anahtar Kelimeler: Trabzon, İstihbarat, Rawlinson, İngiltere, Millî Mücadele

Keywords: Trabzon, Intelligence, Rawlinson, Britain, National struggle

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İNGİLİZ İSTİHBAATININ TRABZON İÇİN TUTTUĞU NOTLAR VE ÇİZİMLER

402

It becomes necessary therefore to find ~~the~~ routes cutting off the Ardasa head & shortening the defile from the coast to the Baihurst plain

(B) The best of these is the KARA DERE route which makes a direct ascent ~~of~~ from the coast at SURMENE, crosses the PAHALI DUZU Pass at the head of the valley and descends ~~down~~ into the Baihurst plain at once (5385 ft)

The distance from Surmene to the head of the pass & therefore of the defile is 47 miles & to Baihurst 66 miles

Another cross route takes off from JEVIZLIK on the TREBIZOND-ERZERUM road crosses a very high pass (8710 ft) often not clear of snow until late in May and descends to rejoin the main road near Khadrak in the Baihurst plain

Another similar route, rather rougher & more difficult goes by the KAZIKLI BEL & TASHKEUPRI & so into the Baihurst plain

None of these cross routes is at present passable for wheels

The Kara Dere ~~is~~ route was used during the war and the track & probably thus been improved

Col Napier who was British Military Attaché with the Russians when in occupation of Trebizond told me that the Russians had the idea of making a light railway up the Kara Dere

392
 fairly good roads lead to KARS by ARZANUCH
 but the place is situated rather too far East
 for a movement on ERZERUM, and even
 if it were made it would entail attacking
 the DEVEBOYUN defences which cover
 ERZERUM on the East & constitute its strongest
 front

TREBIZOND, although not ideal, therefore
 remains the only possible landing place
 for a force of any size, designed to march
 into the interior and deal with hostile
 Turkish forces about ERZERUM or SAIBURT
 or possibly coming up from ERZINBAN

TREBIZOND is an ancient town built on
 steep slopes, and although there is one good
 broad street through it from East to West
 the rest of the streets are stair-like alleys

The pier is small with cramped approaches
 & was found insufficient for the trade of
 the place even before the war, so that for
 the landing of considerable quantities of
 military stores, other landing places must
 be sought in the vicinity to relieve the
 strain, while utilizing the town landing
 to its utmost capacity

The main ERZERUM road turns sharply
 away from the coast about a mile East of
 the town & ascends the narrow valley of
 the DEGHIRMEN (DEIRMEN) DERE stream

Beyond the mouth of this stream is a
 very important feature in the shape of a plateau
 or shelf between the foot of the steep hills
 & the coast known as the CAMPOS

THE LAST FRENCH DIPLOMATIC AGENT IN SAMSUN: RAMIRE VADALA AND HIS CONSULATE (1925-1934)*

Özgür YILMAZ**

** Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-Posta:
ozguryilmaz@gumushane.edu.tr

ORCID

Introduction

From the point of French consulate system in the Southern Black Sea region, it can be said that the French have started to show their interest in Samsun since the early years of the 19th century. The French consulate or commercial commissariat which was established in Sinop in 1803 included his consular region Samsun and its vicinity. As the first French consul in Sinop, Fourcade whose primary task was to use the commercial potential of the region for French interests pointed to the importance of the region in his reports and made major plans for the commercial future of France. However, the forced departure of Fourcade from Sinop in 1809 nullified these expectations of France.¹ Of course, the unsuccessful Sinop experience did not come to an end in terms of French interest in the region and after the 1830s when the ports of the South Black Sea were more intensely engaged with international trade, the French consuls in Trabzon began to speak about opening a French representative in Samsun which was commercially rising port of the Black Sea. The establishment of the British consulate in Trabzon in 1830 and the opening of a British representative in Samsun in 1841 as the branch of this consulate also

* An early version of this paper was presented at the “International Symposium on the Economic and Social History of the Republic of Turkey” in İzmir, 26-28 November 2015.

Gönderim Tarihi: 27.10.2017

Kabul Tarihi: 12.12.2017

¹ For the establishment of early French consulates in the Southern Black Sea and consular activities see Yılmaz: 2014d; 223-268; Yılmaz: 2016: 87-120.

brought the French attention on this port again. Of course, the most important support of this attention was the trade potential of Samsun and the interests of the French traders.²

Although Austria, Sicily, Russia and Iran followed Britain in Samsun, French initiative for opening of a consulate could take place in the second half of the century. In this process, the launch of the French steamships in the Black Sea was an important milestone.³ In 1857, the Messageries Maritimes Company's steamships started to voyage between Istanbul and Trabzon. This new French investment accelerated the process of establishment of a French consulate in Samsun. Two important developments that ultimately affected the process were the death of M. Kühn, the Swedish and Norwegian vice-consul and the Messageries Maritimes Company's agent in Samsun, and the leaving of Eduvard Barker from Samsun because of abolition of the British consulate which was also responsible for French interest in the city. In the end, the French authorities, in accordance with the demands of the French Consuls in Trabzon, decided that a consular officer was required in Samsun and appointed Numa Doulcet to Samsun as a consular agent in September 1863.⁴ Doulcet, depending on the Consulate in Trabzon, continued his duty in Samsun until 1890. As successor of Doulcet, Sparado from 1890 to 1894, Henri de Cortanze from 1894 to 1907 served both as a French consular officer and as an agency of the Messageries Maritimes Company in the city. After Cortanze, Coulomb from 1907 to 1910 and final between 1910 and 1914 Edouard Bertrand, who retired from the First Class consulate, carried out this task. The agency was sometimes directly administered by the French embassy or the consulate of Trabzon before 1914.

For the French investments, the first quarter of the 20th century was very lucrative that railroads, ports, roads and other investments intensified in the Ottoman Empire. But the beginning of the World War I suspended this fruitful process for the French. Because the Ottoman Empire entered into the World

² Yılmaz, 2014c: 64.

³ For the establishment and activities of the French Messageries Maritime Company in the Black Sea ports see Uygun, 2015: 194-260.

⁴ Yılmaz, 2014c: 63-76.

War I by the side of Central Powers, the French consular agent in Samsun was closed. Most of the French families had to return to France after the declaration of war. During the war, the rights of the French who retained the inner parts of the Anatolia cared by Swiss citizen Peter; and in the city, the French interests were carried out by the Iranian consulate. In 1918-1919 Favereau and De Laage de Meux, as representatives of the Occupation forces, took over the French interests there. In this period, De Meux also represented the Messageries Maritimes Company in Samsun. But in the period of the National Struggle, Meux moved to Istanbul together with the archives of the consulate in 1920.⁵ However, for the French, this interruption period did not last long and a positive picture emerged for the future with the rapprochement of French and the Ankara government.

As it is known, the collapse of the Ottoman Empire and the establishment of a new Turkish state started a new era in terms of Turkish-French relations.⁶ Although the French occupied Syria, Lebanon and Cilicia after the Armistice of Mondros, and also occupied Istanbul with the British, they could not resist Cilicia and had some conflicts with Britain. The French government had also worried about the relations that Soviet Russia developed with the Ankara government. More importantly, the achievements of the Turkish Army in the National Struggle and especially after the great battle of Sakarya, France needed to approach the government of Ankara.⁷ By this rapprochement, the Ankara Agreement, which was signed between the Ankara government and France on October 20, 1921, ended the war between two countries. The treaty opened a new era in Turkish-French diplomatic relations.⁸ The terms of this treaty have also been included in the Treaty of Lausanne. However, after the Treaty of Lausanne, there were many issues to be resolved in terms of Turkish-French relations as French cultural institutions, the Ottoman debts, the Ottoman Bank and the French companies.⁹ Anyway, the relations between two

⁵ "Notice historique sur le poste de Samsoun", AMAE, CADC, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

⁶ For the beginning of the French-Turkish relations in the Republican Era see Soysal, 1985.

⁷ Soysal, 1990: 464.

⁸ Histoire de la République Turque, 1935: 104-105.

⁹ On this subject, see Thobie, 1981: 109-159.

countries began to recover gradually. As an indication of this normalization, with a decree of 6 March 1925, the French government appointed Albert Sarraut to Ankara as the first ambassador to the new Turkish state.¹⁰ In this context, Tevfik Rüştü Aras, the Minister of Foreign Affairs, and Sarraut signed the Ankara Treaty on May 26, 1926, which brought about a resolution to the Syrian conflict to large extent.¹¹ Another topic of the negotiation was the future of Turkish-French relations. The good relations that started in this process were not limited only to the appointment of Sarraut in Ankara. To understand of this softening process, it is enough to look at the reopening of the French representatives in the Southern Black Sea ports. In 1925 the consulates of Zonguldak, Samsun and Trabzon were re-established with the decision of the French government. Ramire Vadala came to Samsun in July, Charles Lecouteur to Trabzon in October and Alfred Graulle to Zonguldak in November 1925.¹²

After this brief introduction, it will be appropriate to make some determinations about the subject of this study. As it is known, the most important reflection of the history of diplomacy on the local scale is the studies examining consulates and activities of consuls. Studies especially based on consular correspondences on this area appear to be another new area of research in our country. Moreover, this area is mostly concentrated on studies related to the Ottoman period. However, it can be said that because of unchanging mission of the consulates, these studies, based mainly on foreign resources could be continued in the republican period as a new research field. This study aims at revealing this claim by the correspondences of Vadala from Samsun. In this context, to understand Vadala's consulate, the study aims to look at the city from different sources in the early periods of the Republic.

For the nine-years consulate of Vadala, the French Ministry of Foreign Affairs Archives have some classifications in Paris and Nantes. The classification of *Correspondance Politique et Commerciale Série E Levant 1918-1940* in the centre of Paris (La Courneuve) include the correspondences of Vadala, between

¹⁰ Bacqué-Grammont-Kuneralp-Hitzel, 1991: 80.

¹¹ Soysal, 1983: 977.

¹² Annuaire Diplomatique: 1926: 77-78 ; Sources de l'histoire du Proche-Orient, 1996: 1219.

1925 and 1929 in the file number 21. Therefore, this file lacks the remaining five-year documents until 1934. To fulfil this gap, another important classification is Samsun 73, located in *Postes consulaires en Turquie* in the *Ankara Embassy Archives* located in the archive centre of Nantes.¹³ Compared to the first file number 21, the latter contains more documents. Besides these archival documents, it is also seen that the consul prepared a work related to Samsun. It is known that apart from their correspondences, French consuls published their impressions on their posts as memoirs or specific research.¹⁴ As an example of this tradition, Vadala has also prepared on Samsun entitled “*Samsoun: passé, présent, avenir*” with some historical information about his city by his own personal efforts.¹⁵ By this important book which was prepared from some selected reports of Vadala and published in 1934, the author reveals the situation of Samsun in the first year of the Republic. In fact, this work was translated and published by The Republican People’s Party’s Gaziantep Organization in 1944.¹⁶ The work contains some chapters on the historical, current status, economic resources of Samsun, the relations between Samsun and France and the sections for the future of the city. Besides Vadala’s official correspondences, this work is an important source to be used in this study.

1. Ramire Vadala and Beginning of the Consulate

Vadala was born in Benghazi in 1879 as the son of a diplomat of Italian origin, Joseph Vadala. His father was dealing with trade, maritime transport and finance in Benghazi, Tripoli and Malta, and was serving as the consul of Belgium in Tripoli and Malta and as vice consul of France in Benghazi. Ramire Vadala received his first education from the French missionaries in these three locations. Then, he went to Paris where he studied law. At the same time, he learned Turkish, Persian and Arabic at the *École des langues orientales vivantes*, one of the most important oriental schools in France. In 1901, he acquired French nationality and two years later, he started his diplomatic career as “*élève consul*” and his first

¹³ AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹⁴ As an example of this tradition, see Fontanier, 2015.

¹⁵ Vadala, 1934.

¹⁶ Vadala, 1944.

post was Tripoli.¹⁷ Prior to his appointment to Samsun, Vadala served for the French Foreign Ministry in various places such as Casablanca, Tabriz, Mosul, Rabat, Istanbul, Bombay and Muscat.¹⁸

Vadala worked as an interpreter in the French Embassy in Istanbul between 1905 and 1910, and later served as acting consul in Tabriz between 1910 and 1912. In the same year, after he served for a while in Rabat, returned to Istanbul and continued to work there. During the World War I (1914-1918), Vadala was consul in Buşehr and later between January 1921 and April 1922 in Bombay.¹⁹ A new adventure of Turkey began in 1925 for Vadala, who spent three years of rest in Paris due to health problems. As seen in the example of the Samsun Consulate, Vadala prepared some works about previous duty places.²⁰ It appears that Vadala concerned with the strengthening of the economic situation of France in the Persian Gulf and the commercial and intellectual expansion of the country.²¹

When Vadala was appointed to obtain a suitable environment for opening the French consulate in Samsun, he was residing in Paris. At the end of June 1925, he departed from Marseille and arrived in Istanbul where Cilie acting in the French Embassy told him that by the instruction of Sarraut, French Ambassador to Ankara, he had to stay and attend for arrival of the ambassador Sarraut to İstanbul. In this way, Sarraut wanted to negotiate with Vadala and to give him verbal instructions on the way that he would follow in Samsun. For this reason, Vadala had to wait in Istanbul about ten days, and after Sarraut came to Istanbul and delivered the instructions to the consul, he could move to Samsun with the next steamship of the Paquet Company. He reached to Samsun on July, 25.²²

In the first reports from Samsun, Vadala stressed that France had already realized Samsun's current and future significance and preferred to appoint a

¹⁷ Pouillon, 2008 : 1005.

¹⁸ *Annuaire Diplomatique*, 1934 : 371; « Etats de Service de M. Vadala », AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹⁹ *Annuaire Diplomatique*, 1926: 336.

²⁰ For these works, see Ramir Vadala, 1919: 177-288; Vadala, 1922; Vadala, 1911; Vadala, 1920.

²¹ Pouillon, 2008: 1005.

²² Vadala to the French Consulate in İstanbul, 1 January 1927, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

consul there. According to the consul, political, intellectual, commercial and financial relations between the Ottoman Empire and France were also indicators of the future relations between Turkey and France under the new regime. His mission and opening of the French consulate in Samsun was the clear reflections of these expectations.²³ As far as we understand from the consul's first reports, he had collected some information on Samsun when he was in Paris to prepare his book on the city. He mentioned in his reports the publication of this work which allows the consul to make some comparison between past and future of his consular region. With some annexes, he could publish this draft book in 1934. When we try to draw a picture on Samsun in the first years of the republic, Vadala's correspondences and his book were consistent with each other. However, he did not mention the political life in Samsun and the French-Italian competition and other important events in his book; but added some commercial statistics to show Samsun's economical life. It is necessary to say that besides this work, the consul mentioned in his last reports that he was preparing another book on Turkey bearing the name "*La Turquie Actuelle vu par un orientaliste sous tous les aspects réels*". However, it is understood that the consul could not complete this work.²⁴

The main topics of the first correspondences of each consul often consist of first impressions on the new place of duty. It is difficult to say that Vadala, as his predecessor who appointed as consuls in the Black Sea coasts before, was met a very good environment in Samsun. We can understand from his reports that Vadala faced with major problems in his early years in Samsun. Of course, one of the most important of these problems was the cold attitudes of the local authorities of the city towards the French consul. According to Vadala, although the people of Samsun welcomed the arrival of a French consul, local authorities had a very cold attitude towards him despite the orders of the Ankara government. Not only they did not congratulate him with this new mission,

²³ Vadala to the French Embassy, 9 January 1927, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

²⁴ This project book was consisted of these chapters as: the history of Turks, Atatürk and his struggles, the republic and its reforms, statistics about Turkey, the economic situation and resources of the country, military and other national institutions, history and language congress, religion-related sections. Vadala to Kammerer, 18 October 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

but at every opportunity they raised difficulties in his task in Samsun. As an example of the difficulties, he wrote to French embassy that his luggage was seized by local police and the French flag was removed from consulate's balcony.²⁵

Another issue of Vadala was to find a suitable building for the consulate. Beside this, he also had difficulty in finding a place to stay and had to reside in the pension of missionaries of *Collège des frères maristes* which run by the Swiss in Samsun. As to the consulate building, Vadala had to settle in a French residence in Samsun for seven months and finally found a building in one of the city's main streets in March 1926.²⁶

It is understood that the features seen in the first reports of each consulate were also seen in Vadala's first correspondence that the consul explained the current state of the city as follows:²⁷

"I had seen Samsun in 1910, and I found here a great deal of progress: beautiful houses, clean streets, lots of cars, wharfs, electricity, railways, banks, commercial activities, etc. Only the Christian, Greek and Armenian elements were completely missing and it represented about 15.000 people who occupied with trade. They have been replaced by Muslim emigrants from Europe who occupy their beautiful houses. The present population of the city must be 40 and 50.000 souls, all Muslims, with the exception of Israelites and Christians from America, Europe and Turkey".

According to Vadala, the population of Samsun was nearly changed that only %5 per cent of the previous population of the city was rested.²⁸ As he stated in the example of Samsun, the population exchange had caused a serious change in the urban population.²⁹ However, the presence of many strangers as French, Italians, Germans and Swiss in Samsun was a source of hope for him. Insisting on the riches of the city and its environment in different reports, Vadala was trying to attract the attention of the French investors and inviting them to become once again an important market owner in this region where they

²⁵ Vadala to Chambrun, 31 July 1928, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

²⁶ Vadala to Chambrun, 31 July 1928, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

²⁷ Vadala to Foreign Affairs, 20 August 1925, AMAE, CADN, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

²⁸ According to the census of 1927, the population of the city was 30.333. Vadala, 1934: 41-42.

²⁹ İpek, 2000: 161-162.

were formerly very active. In Samsun, lucrative investments were possible; but the country was lacked the necessary capital which created a good opportunity of French investments. As for these lucrative investments area, Vadala mentioned the Samsun-Sivas and Samsun coastal railway, port construction, power plant, telephone, tramway, sewerage and hotels. In addition, the German merchants were benefiting a great portion of the Samsun's trade.³⁰

According to Vadala, if the French investors interested in this market, they would be able to sell French goods cheaper than their competitors on the market. In fact, the French had a necessary infrastructure for this profitable trade. The Paquet Company had regular voyages between Samsun and Marseille every fifteen days. This could be the most important means of purchasing goods from Samsun and establishing commercial relations. The Turkish merchants also wanted to develop the Franco-Turkish relations on the economic and intellectual ground. As stated by Vadala, Samsun had an important place in the eyes of the Ankara government too, which frequently hosts important officials like president of the republic, Atatürk, parliament speaker and ministers. In other words, Samsun was seen in the eyes of the government as "*national port*". In this respect, Vadala stated that based on this political support, Samsun became the most important port of the Black Sea. He also stressed that the Turkish government did not wish to disperse its efforts towards Trabzon, which had lost much from the economic point of view. Therefore, the French effort must be focused on Samsun.³¹

In terms of the institutions of French in Samsun, Vadala draws a dark picture that *L'Ecole des Sœurs de Saint-Joseph de l'Apparition de Marseille* was closed and the school building was destroyed. Although the Catholic Church in the city did not suffer any destruction, the walls of the Catholic graveyard were destroyed and turned into a dump site.³² The consul also negotiated with the governor, Fahrettin Bey (Fahrettin Kiper) on this condition of the cemetery. Later, he gave the governor 6.500 livre Turk for the

³⁰ Vadala to Foreign Affairs, 20 August 1925, AMAE, CADC, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

³¹ Vadala to Foreign Affairs, 20 August 1925, AMAE, CADC, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

³² Vadala to Foreign Affairs, 20 August 1925, AMAE, CADC, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

necessary repairs in the cemetery, but he still continued to complain about the bad conditions of the cemetery.³³ As the French schools were closed in Samsun, French education was only made by Turkish teachers in Turkish schools. Therefore, Vadala demanded French teachers to teach children of the French and Turkish families in Samsun, and materials such as books, newspapers, magazines, cinemas to keep French culture alive. He also requested that brochures of the relevant products sent in order to promote French products. In this context, Vadala who mentioned about the French in Samsun, states that only five French families remained in the city, as Vighier, Saint-Paul, Mille, Pench and Summa. Vadala demanded the help of the embassy in order to support the French colony in every respect in an environment of increasing number of Americans, Germans, Italians and Swiss.³⁴

When Vadala was appointed to Samsun as a consul, consular officers represented Italy and Belgium, and the British consul was in Trabzon. As for the Russian consulate, the Russian consul had left the city a long time ago. The consul stated that the other great powers would close their diplomatic agencies in Trabzon and transfer them to Samsun. It was because the port gained importance each passing day with the ongoing railway construction that the city would attract more attention from foreign investors. French capitalists should not have overlooked this region, which was rich in agriculture, forests, mining and fishing, as well as investments in ports, trams, electricity, water lines, telephones, slaughterhouses and hotels in Samsun.³⁵ During the first days in Samsun, Vadala also communicated with Knight, the British consul of Trabzon. Knight stated him that although there were Persian, British, Italian and Russian consuls in Trabzon, the great project as railway and port could flourish Samsun.³⁶

Among the difficulties with which Vadala faced during his early days in Samsun, there was not only finding a building to use for the consulate but also the attitude of the local government. He was exposed to humiliating expression in the absence of

³³ Vadala to French Embassy, 21 February 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

³⁴ Vadala to Foreign Affairs, 20 August 1925, AMAE, CADN, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

³⁵ Vadala to Sarraut, 21 August 1925, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

³⁶ Knight to Vadala, 29 September 1925, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

strangers in the celebration of the Republic Day in 1925 that military officials expressed the words "We hunted the government of Istanbul and its allies like dogs". In this respect, the Vadala complained that the Turks express their hatred from the past in an environment where foreigners do not exist. Besides, it is understood from the consul's reports that the French in Samsun revealed a frosty attitude towards the consul. None of the Kapuchins, the director of the Ottoman Bank, agency of the Paquet Company helped Vadala in these early periods.³⁷

Vadala faced with a new obstacle after finding a place to use as the consulate building in Samsun and realizing the opening of consulate on March, 1, 1926. He complained mostly about hostility towards foreigners in Samsun and especially the pressures of the local administrators. Although he found the consulate building, the local authorities did not want to accept it and they tried to take him out from Samsun. In this environment, the consul tried to avoid any possible conflict with them because the police and judicial authorities consistently controlled him. By expressing these conditions in Samsun to Sarraut, Vadala wanted the French embassy to take necessary initiatives by the Ankara government.³⁸ In this regard, the crucial issue of his correspondences was the French flag on the consulate building. When Vadala was absent from the consulate, a commissioner with several police came to consulate and told the kavas, Hüsni Bey and the interpreter, Niyazi Bey to lower the French flag on the grounds that the Turkish and French flag must be at the same place.³⁹

Later, Vadala accused director of the Police, Şerif Nimet and the director of the Tribunal, Nuri Bey for this incident. However, according to a letter from the Turkish Foreign Ministry, the pretext of this action was confusing of the French Consulate and the Tobacco Company which used the same building. This issue was the subject of many correspondences between the consulate, the French Embassy and the Turkish Foreign Affairs. Having finally arrived at the signboard of the consulate, Vadala did not face any reaction from the Turkish authorities on this issue.⁴⁰

³⁷ Vadala to Daeschner, 1 January 1927, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

³⁸ Vadala to French Embassy, 20 February 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

³⁹ Vadala to Sarraut, 11 May 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

⁴⁰ Vadala to Sarraut, 14 March 1926, AMAE, CADN, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

In his subsequent reports, Vadala provided information to the French authorities, especially about the local authorities. In particular, he has made long evaluations on the relations with the governor of Samsun and his loyalty to Mustafa Kemal and his regime.⁴¹ For the other officer in Samsun, Vadala said that despite the reform program in Ankara, the young and inexperienced officers in Samsun used methods left from the empire; bribe and tip were used as the most important means. In this atmosphere, according to Vadala, the military officers were showing a pro-innovation image. At every opportunity, the authorities, by saying, “the capitulations repealed”, they treated Vadala like a Turkish citizen. Vadala expressed that there was a group in Samsun who behaved badly against foreigners to pretend as patriotic.⁴²

According to the Vadala, although this negative environment, it should not be suspected about the future of Samsun. He believed that Samsun as the most important port of the Black Sea will catch İzmir and even will pass it in one day. In a report to Sarraut, Vadala stated that, after this difficult period that faced first days of the consulate, “*I am the only consul in this port and the French flag is the only foreign flag floating in Samsun*”.⁴³ However, according to Vadala, the establishment of the consulate was not enough for France. It was necessary to crown the consulate with the future interests of French entrepreneurs and capitalists. Vadala was so hopeful from the commercial future of Samsun that even he stated that the consulates in Trabzon and Zonguldak should be closed and converted into agents affiliated to Samsun.⁴⁴

Sometimes, Vadala reported his interesting observations about important events in Samsun as the Republic Day celebrations in the city. The first impressions of Vadala on the first celebration that he witnessed in the city were as following:⁴⁵

“The celebration of the proclamation of the Turkish Republic was celebrated in Samsun with great éclat

⁴¹ Vadala to Sarraut, 19 November 1925, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73

⁴² Vadala to Sarraut, 19 April 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

⁴³ Vadala to Sarraut, 11 June 1926, AMAE, CADN, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

⁴⁴ Vadala to Sarraut, 17 June 1926, AMAE, CADN, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

⁴⁵ Vadala to Daeschner, 29 October 1925, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

and enthusiasm. The whole population participated in this solemnity and we never saw so many hats in the streets of this city. If this movement continued for several years, it is certain that Turkey will definitely enter modern civilization..... I took advantage of this public fete to make my official visits in full uniform and to display our pavilion. Everything went well, but being here the only consul they do not understand my quality well, and I hope that the principal officials will receive precise instructions in my regard”.

From the point of view of Vadala's consular district, it is seen that beside Samsun, his region covers a wide area such as Sinop, Amasya, Tokat, Sivas and Kastamonu. According to the consul, this vast region had great richness in every respect. However, long wars, diseases, declining populations and heavy taxation were the main obstacles for the development of the region. Forests, mining and fishing were other important items in the region where economic structure based on agricultural products. The agriculture-based structure determined the purchasing power of the people because of the changes in the yearly production rates. A possible drought could worsen the economic situation of agricultural sector.⁴⁶ As for the Samsun's economic situation, Vadala did not draw a very bright picture. The Samsun-Sivas railway could only be completed up to Kavak and no attempt was made on the port. On the other hand, the highways became unusable in the winter and the bridges were in bad conditions not only for the vehicles, but dangerously for the bucks. These conditions made commercial transportation difficult. Agriculture was quite backward and there were few agricultural machines. The fact that tobacco harvest, the main source of income of the region, was low in 1926 deprived the people from the most important source of income. In sum, Vadala emphasized that there were many things to be done in order to improve Samsun's infrastructure firstly.⁴⁷

After the difficulties in the early periods in Samsun and especially the cold attitude of the local authorities, Vadala imposed himself in the city. Indeed, we can understand from his later correspondences that

⁴⁶ Vadala to Sarraut, 26 July 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

⁴⁷ Vadala to Daeschner, 9 November 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara, (Ambassade), Vol. 73.

the consul begun to receive good treatment as an important officer in the protocol of Samsun. However, this time the threat came not from the local authorities but from the Italians who did not want to share the same world. Until the end of Vadala's consulate, the Italians, who had increased in Samsun day by day, opened a consulate in the city and they caused very serious troubles in parallel with the developments in Europe against the French consulate.

2. Samsun in the First Years of the Republic: Future "Smyrna of the Black Sea"

Vadala's reports from 1927 onwards focuses on economic situation, political developments and other states' activities and investments in Samsun. However, we can see in the consul's correspondences, there were two periods of economic life in Samsun. The first of this in Vadala's word was the "period of high expectation between 1925 and 1929" and the second was the post period of the Great Depression. As Vadala stated, the global crisis hit the development of Samsun. However, Samsun continued to survive even in this crisis environment thanks to the activities such as transportation infrastructure which is connected to the railway and exportation potential of the port. This crisis conditions suspended activities of foreign entrepreneurs as the French and this statist economic policy restrained private enterprises. The following part of the study will examine Vadala's determinations on the conditions of Samsun and his efforts to attract the attention of French investors to richness and opportunities of the region.

The most important issue of the city of Samsun during the Ottoman period was the swamps around the city. The drying out of these marshes revealed a significant success against malaria; however, the humid weather in Samsun, especially in the summers, made the city's sanitary conditions difficult. Besides fever, rheumatic and lung disorders were also common in Samsun which has a humid climate. Though Samsun was exposed to the cold winds blowing from the north, only two climates, summer and winter were felt.⁴⁸ As for the urbanization, Samsun had a new settlement system which was tried to be constructed according to a new plan since the Ottoman

⁴⁸ Vadala, 1934: 37-38.

period.⁴⁹ Urbanization activities in Samsun continued in a more planned manner during the early periods of the Republic. Firstly, the railways provided a new transportation opportunity to the city. The water network and power plant built by European entrepreneurs were the most important infrastructural actions. In this state of affairs, as Vadala personally observed, there was “a totally reconstructed life” in Samsun.⁵⁰

One of the most important indicators in this reconstruction was the changing demographic structure of the city. After World War I, Samsun had lost the Greek population, and they replaced by the Muslims from Anatolia, Rumelia, Crimea and Caucasus. In particular, since 1924, an important population flow has begun to be observed in Samsun by the Population Exchange Agreement between Greece and Turkey.⁵¹ As Vadala witnessed, there were many problems arising from the settlement of the immigrants in the city⁵² where there were a few Armenian and Jewish populations. According to the census of 1927, the population of city was around 31 thousand but Vadala stated that it was necessary to add this amount with not recorded in Samsun.⁵³ Parallel to the investments, a significant foreign population (495 people) consisting of Levantines, Europeans, Americans and Iranians was also gathered in Samsun.⁵⁴

Undoubtedly, the most important public work that made Samsun leading port of the Black Sea was railway. For the first time, for the construction of the Samsun-Sivas line a concession granted to the Belgians in 1891 and work on this line began with the arrival of Dumas with an eleven engineer in 1909. However, only 14-15 kilometres could be completed from the beginning of the construction until 1914, when the concession was granted to the Company Régie Générale des Chemins de Fer, but the commencement of the First World War left this initiative fruitless.⁵⁵ However, with the Chester Project, the

⁴⁹ On this topic, see Erler, 2007: 541-581.

⁵⁰ Vadala to Sarraut, 7 March 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁵¹ On this topic, see İpek, 2000; Duman, 2010.

⁵² Vadala to Daeschner, 9 November 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁵³ Vadala to Sarraut, 7 February 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁵⁴ Diğiroğlu, 2014a: 232-233.

⁵⁵ Yavuz, 1999: 545.

construction of this line come to the agenda again and with the official inauguration ceremony held on November 9, 1923, the construction began for the second time. One year later, the first locomotives started to operate on this line.⁵⁶

As Vadala's economic reports show, the consul attached a special importance to the construction of this line. According to these reports, there was a Turkish director and a German chef at the beginning of the construction. However, works continued slowly in the first period because of land structure and shortage financial resources. A great portion of the materials used in this line came from Germany. As soon as he came to Samsun, Vadala went to the first 25-kilometers section of the line to observe the construction work personally and saw that his work slowed down from time to time due to the tunnels.⁵⁷ Despite these difficulties, however, the work continued. The line reached Kavak, located on the 48th kilometres of the railway in April 1926. Vadala who travelled by rail to Kavak with the British Military Attaché, Herenç, stated that by railway one could go to Kavak and return from there in the same day, in his words, it was a record for transportation of Samsun.⁵⁸ The railway line reached in September 1927 to Havza; in November 1927 to Amasya and in August 1928 to Zile. Finally, on April 23, 1932, the construction of the line was achieved in Sivas.⁵⁹

Another important railway project was the coastal railway that would connect Samsun to Çarşamba, which was based entirely on Turkish capital. The most important factor in the construction of the line was the agricultural potential of the region. In order to connect these production centres to the port and the city centre, some initial work to construct a land route was done in the Ottoman period. However, in addition to these initiatives, during the Republican period, the conditions of the routes in the region were improved and projects on the railway were prepared. The Nemlizâdeler, the owner of the biggest tobacco export company in Samsun, prepared a project on a 150 km railway linking Samsun to Çarşamba and Bafra. Later, they signed a contract

.....
⁵⁶ Arı, 1991: 609-622.

⁵⁷ Vadala to Sarraut, 24 July 1925, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁵⁸ Vadala to Sarraut, 16 June 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁵⁹ Topal, 2001: 54.

with the Ministry of Public Works. For the construction of the line, the Joint Stock Company of Samsun Coast Railways was founded with one million Turkish livres capital.⁶⁰ With the ground-breaking ceremony that took place with the participation of Atatürk on September 21, 1924, the work started on this line.⁶¹

The Samsun-Çarşamba line, 35 km long, was opened on September 1, 1926. However, this line was not limited to Çarşamba, it was planned to extend this line Terme; on the other side from Bafra to Alaçam. In every report, Vadala emphasized that this railways investments, which linked these important agricultural production centres to the port, will contribute to the commercial importance of Samsun by carrying products such as tobacco, grain and vegetables to the centre.⁶² The Samsun-Çarşamba line, which was constructed with great expectations, could not resist the competition of the land route transportation and did not bring desired income. This unpleasant experience in the Samsun-Çarşamba line seems to be effective in building the other line of Samsun-Bafra. Moreover, the line between Samsun and Çarşamba were dismantled in 1955.

It is seen that since the last period of the Ottoman Empire, parallel to the development of trade and economic activities, banking and insurance also developed in Samsun. At the beginning of the twentieth century, there were approximately 16 insurance companies' agencies in Samsun.⁶³ The Ottoman Bank and Ziraat Bank, which was opened in 1890, served as financial institutions in the city. In Vadala's consular period, there were two foreign banks, Ottoman Bank and Thessaloniki Bank had an important business volume. Ziraat Bank was the only Turkish bank until the opening of the branch of the İşbank in March of 1927. The latter reached a significant turnover in a short time. As these banks did not do business with foreigners, Vadala stated that it would be especially beneficial to establish a French bank.⁶⁴

⁶⁰ İpek, 2006: 339.

⁶¹ Akbulut, 1999: 15-16.

⁶² Vadala, 1934: 55; Vadala to French Charge d'affaires, 17 November 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁶³ Yılmaz, 2014a: 420.

⁶⁴ Vadala to Sarraut, 24 August 1925, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Ankara, Vol. 73.

There was an unfair competition between the banks in Samsun that the local authorities were directing Turkish merchants to the Turkish banks. In 1933, the Central Bank of the Republic of Turkey opened a branch in Samsun.⁶⁵ As well as the banks, there were representatives of large insurance companies in the city. Among these companies, there were only three French companies as the Union Insurance Company (Hochstrasser); the Phénix Insurance Company (Süleyman Kuğu Bey) and the Fonciere Insurance Company (Alemdarzade).⁶⁶

As far as we have seen in Vadala's reports, the main struggle of the French consul was to attract the French investors to profitable investments in Samsun. For this reason, Vadala preferred to emphasize in many reports that with railway lines, agricultural production potential and the banks, Samsun became the most important ports of the Black Sea. In this context Vadala jealously watched that the important investments in Samsun were being started by the other European investors. First of these investments was the establishment of a power plant which was launched with a contract between the Samsun Municipality and the German Bergmann Company in 1925. By observing this example, Vadala pointed out that the French should not ignore other important investments not only in Samsun but also in many coastal cities.⁶⁷ The water system was also given out by contract to the Austrian Rumpel Company. But more interestingly, Vadala blamed for this choice to the governor of Samsun, Kazim Pasha who replaced Fahrettin Bey on August 22, 1926.⁶⁸ The consul said that the German admiration of the pasha was the main cause of this contract. However, in the first day of the new governor in Samsun, Vadala was hopeful for future relations with him as a governor who resided in Europe and knew many foreign languages.⁶⁹

According to Vadala, his effort was not enough to create a market for the French in Samsun. Although the Paquet Company's vessels voyaged between Samsun and Marseille every fifteen days, the French

⁶⁵ Vadala, 1934: 55.

⁶⁶ Vadala to Chambrun, 13 September 1930, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁶⁷ Vadala to Sarraut, 10 December 1925, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁶⁸ Vadala to Daeschner, 15 July 1927, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁶⁹ Vadala to French Charge d'affaires, 10 October 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Ankara, Vol. 73.

capitalists could not use this facility enough. In this regard, Vadala advised that the Paquet Company's agency in Samsun to be managed by a person directly addressed by the French government. He also complained that Nemlizâde Mithat, the agent of the company, did not make any effort to introduce French products. Under these conditions, the French products could not be introduced in Samsun market and France could not make a profit from this region. In this regard, a French company, which would act as an agent of Paquet Company and serve to import and export potential in Samsun and its surroundings, could be the best choice for French maritime trade in the region.⁷⁰

However, the Great Depression of 1929 interrupted these expectancies. The Paquet Company, which was the most important means for the future French investments in Samsun, faced with the competition of companies such as Hochtrasser & Cie, Levant Line and Alberto Rossi which voyaged between Samsun-Hamburg and Samsun-Trieste. Because of the Great Depression, at first the Paquet Company reduced its voyages one per month as a precaution and later, as the effects of the crisis deepened, it had to cut off their voyages altogether.⁷¹

As an agent of the French interests in Samsun, Vadala was also evaluating French products on the local market. However, from the perspective of the competition conditions of French products on the market, the situation was not different from the 19th century. By the end of this century, the cheap German and Austrian goods commanded the market. On the other side, French goods, which were famous for their quality, lost their share in the market because of their high prices.⁷² This situation did not change much during the Republican period. Emphasizing that the trade between France and Samsun took place through the port of Marseille, Vadala was concerned about the import-export imbalance between these two ports. While 60.000 tons of goods were shipped from Samsun to Marseille, Marseille could send only 2.000 tons of goods to Samsun in 1927.⁷³

⁷⁰ Vadala to Daeschner, 15 February 1928, AMAE, CADC, CPC, Série E Levant 1918-1940, Vol. 21.

⁷¹ Vadala to French Foreign Ministry, 30 December 1833, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Ankara, Vol. 73.

⁷² Yılmaz, 2013b: 63.

⁷³ Vadala to Chambrun, 13 September 1930, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

The products, which were exported from the Black Sea coasts to Marseille, were mainly cereals and various agricultural products. The other secondary products of exportation were leather, tobacco, manganese, carpets, eggs and timber. On the other side, the port of Marseille exported especially French products. According to Vadala, the main reason of the imbalance between importation and exportation was the economic level of local people who did not have enough purchasing power to buy high priced French goods. Therefore, other cheap goods such as American, German, Italian, Austrian, Swiss, Russian and Czech goods were already dominant in Samsun market where “*prices were more important than quality*”.⁷⁴

As Vadala stated before, this table was in fact a complete contrast to the possibilities of France. More importantly, France was the only state, which had consulates in Zonguldak, Samsun and Trabzon. However, as Vadala noted, these consulates were not useful for French trade. In this case, Vadala stated once again that the French commercial houses had to open their agents in Samsun to defend the commercial interests of France.⁷⁵ Later, in accordance with the expectations of Vadala, the branches of Marseille commercial houses, the Amaraggi and the Farkoa Commercial, which run by Venezia and Schwartz, were opened in Samsun. However, under the effects of the Great Depression of 1929 which influenced the Samsun market as well as the whole country, the local population, who had difficulties in meeting their basic needs and were in a great economic misery, restricted the consumption of luxury goods to save money.⁷⁶ The economic trend based on this savings narrowed the market for goods coming from Europe. Like his predecessor who resided Trabzon and Samsun and made same calls by French investors in the 19th century, Vadala could not witness the development of French trade in the region, as in the other centres of Turkey.⁷⁷ Despite the improvement of political relations between France and Turkey, France’s share in Turkey’s imports was negligible.

⁷⁴ Vadala to Chambrun, 13 September 1930, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁷⁵ Vadala to Chambrun, 15 February 1928, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁷⁶ Vadala, 1934: 105-109.

⁷⁷ Başaran, 2013: 475.

On the other hand, exports from Turkey to France showed an upward trend.⁷⁸

Vadala stated that a wide range of investment opportunities such as commerce, railway, port, dock, etc. and especially Samsun's natural resources in Samsun and its consular region waited French capitalists.⁷⁹ In this regard, he explained to the governor of Samsun about interest of the French investors on the region and stated that with a minimum of 5 thousand lira capital, French investors could benefit from Samsun's resources. There was much to do for the French because Turkish entrepreneurs did not have enough capital. Despite all these favourable conditions, the consul expectations did not find any response in his consular period. However, for him the French who came to region were as a source of hope like Potier who came to Sivas from Casablanca to build wheat silos on behalf of the Froment Clavier Company. Another French citizen was Casalonga who charged with to work on the railway line, which was under construction between Sivas and Erzurum. Casalonga started to work with a large number of French, Belgian, Swiss, Austrian and Italian engineers.⁸⁰

Vadala did not neglect to make determinations about the agriculture potential and natural resources of his consular region. As he stressed in many reports, the most important economic resource of the region was agriculture; however, the sparse population of the region still caused a more important area to remain untouched. According to the figures of agricultural production in 1927, grain production was 58.272.145; the vegetables were 646,400 and the industrial plants, mainly tobacco, had a potential of 5.180.510 kilos.⁸¹ However, in terms of agricultural techniques in the region, Vadala stated that agriculture was made in a primitive manner that mechanization in agriculture was not provided in the region. The fact that basic livelihood was based on agriculture; the economic welfare was dependent on crops. When yield was good, it could be seen in all aspects

⁷⁸ Thobie, 1981: 113

⁷⁹ Vadala to French Foreign Affairs, 7 February 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁸⁰ Vadala to French Foreign Affairs, 5 October 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁸¹ Vadala, 1934: 62.

of the economy; but in the case of a drought, the economic conditions of the population worsened and external purchasing from Europe was reduced.⁸²

In terms of tobacco production, which was the most important income source of the region, the yield was not enough from time to time. As a major product for the foreign market, tobacco was an item that was affected the global crisis. Although three major America companies in Samsun (Gary, American Tobacco and Alston) purchased regularly tobacco from Samsun via the American Export Line Company, the global crisis in 1931 and the competition of Russian tobacco caused a great tobacco stock in Samsun market. These conditions devastated the local traders who bought tobacco with more than 3 million liras from the four banks in Samsun.⁸³ According to Vadala's economic reports, this economic picture, which created negative consequences for the Samsun market, continued until the last period of Vadala's consulate.

Vadala's consular region was productive in terms of forest resources. Even the official reports of this period revealed that there was an important area consisting of oak, elm, beech, hornbeam, alder and pine forests; but these resources could not be exploited enough.⁸⁴ As Vadala noted, the inadequacy of transportation opportunities was an important factor. In addition, the forest laws could not be fully applied. However, the Zinggal Company started to exploit the 53,000-hectare area in Ayançık with Belgian Capital. Timbers were transported to the port, from which lumber was produced by means of sawmill. The lumber was exported to Turkish and German vessels and to Egypt and France. As Vadala indicates, 4,000 people, including European technicians, were working in this lumber industry.⁸⁵ In addition, another lumber factory, which was established by a private entrepreneur in Bafra, was manufacturing lumber for export. The region was also productive in mineral resources. These were coal manganese, manganese, silver lead, copper iron, silver and other minerals.⁸⁶ However, Vadala emphasized at every opportunity

⁸² Vadala to French Foreign Affairs, 24 July 1927, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁸³ Vadala to French Foreign Affairs, 15 June 1931, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁸⁴ Başkaya 2013:538-539.

⁸⁵ Vadala to French Foreign Affairs, 17 March 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁸⁶ Topal, 2001: 117-118.

that these mining deposits of the consular district were not operated and could be exploited by French entrepreneurs.⁸⁷

Vadala mentioned also the situation of the local industry. As well as in the agricultural sector, the industry in the region was back, but at a small scale, there was an industrialization struggle in Samsun. As seen in the industrial census carried out in 1927, among the employees working in the industrial sector in Samsun, the proportion of those who working in agriculture, domestic animals and hunting products was 64%; the proportion of mining was 15%; the rate of construction sector is 9%; the weaving sector was 7% and the vegetable products and wood sector was 4%. This shows that in 1927, the industry in Samsun was largely dependent on the agriculture and livestock sector.⁸⁸ Vadala observed that, in the Kızılırmak and Yeşilirmak valleys, the livestock was developing; but as in agriculture, with primitive methods; Turkish entrepreneurs gradually expressed interest in American and European methods.⁸⁹ In Vadala's consular period, the industrial enterprises of Samsun took place with both state and individual initiatives and devoted to flour, sugar, liquor, mining and printing sectors.⁹⁰ By interpreting the data of industry census of 1927, Vadala admitted that there was no real industrial development in Samsun; but only a small amount of primitive production activity which consists of tile, brick, pottery, sand and gravel extraction, manufacture of wooden articles, pottering, rope making, cereals, tobacco, flour and egg trade.⁹¹

In the economic report of March 1934, Vadala stated that the most important income source of Samsun was agriculture; but some important industrial investments sectors appeared in Samsun. The municipality of Samsun operated a power plant built by the German Bergmann Company and costed about 3 million francs. This power plant, which was powered by diesel imported from Russia, could produce 200 volts by three dynamos. Under his circumstances, electricity in the city was more expensive compared

⁸⁷ Vadala to French Foreign Affairs, January 1930, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁸⁸ Dıġıroġlu, 2014b: 205.

⁸⁹ Vadala, 1934: 65.

⁹⁰ Topal, 2001: 62; Başkaya, 2013: 540.

⁹¹ Vadala, 1934: 68.

to other cities. The other company was a cigarette factory belonging to the Turkish Monopoly Direction. Each of the 13 electricity-operated machines in this factory could produce 42,000 cigarettes per hour. Besides, there were eight machines in the factory called Mollens that packed the cigarettes. Each machine could make 3,800 packs of cigarettes containing 20 cigarettes per hour. Beside these, there were five machines called Rose which makes 3,200 packs of cigarettes per hour.⁹²

There were also a soap and oil factory in the city, an electrical saw, an electric powered flourmill, and an electric machine to distribute the city water built by the Austrian Rumpel Company. Thousands of tobacco employees were working in the factory of American Gary Company. In Samsun four printing houses, an ice factory; in the districts, there was a power plant, an ice factory and a sawmill set up by a private entrepreneur in Bafra. In Çarşamba, a power plant, flour mill and drinking water network; in Havza there was a flour mill. In addition, American Standard Oil Company opened a factory in Samsun. The company was selling the oil products bought from Russia. However, due to both the global crisis and the extreme taxation and difficulties from the municipality, the factory had to cease operations in 1933.⁹³

Due to its geographical position, which was an exit gate of large hinterland, Samsun served as import and export port in every period. In the 19th century too, the significance of the port of Samsun derived from being as export gate of a large agricultural production area. The port was not only an export gate for the Sanjak of Canik, but also for products coming from the inner regions of Anatolia such as Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Şebinkarahisar, Kayseri, Harput, Kırşehir and Diyarbakir.⁹⁴ In this regard, the development of Samsun in the second half of the 19th century occurred in parallel with the increase of the Ottoman agricultural production potential.⁹⁵ With this agricultural export potential and

⁹² Vadala to French Foreign Affairs, 25 January 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁹³ Vadala to French Foreign Affairs, 25 January 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁹⁴ Issawi, 1980: 121.

⁹⁵ On this topic, see Dıġıroġlu, 2011: 53-121.

its steady development, Samsun became the most important port of southern Black Sea.⁹⁶

The port continued its importance during the Republican by exporting agricultural products especially to Istanbul and European ports. Especially after the railway communication, Samsun's importance increased visibly. As Vadala expressed, Samsun was "*one of the most active places in New Turkey, wanting to play a role in the contemporary economic world*".⁹⁷ In addition to the trade made with the railway and highway, the classical trade with caravans from Sivas, Malatya and Diyarbakir to Samsun also continued during the period. As a result, there were two kinds of commerce in Samsun, namely transit and local commerce. The railway communication revitalized the former commercial activity of Samsun. From the standpoint of exportation, tobacco was undoubtedly the foremost product.⁹⁸ The other products exported by Samsun were wheat, opium, beans, corn, barley, egg, poppy, mahlab, various plants, honey, empty sack and containers, lentil, walnut, kernel, okra, leather, intestines, mohair, wool, lumber and untreated mines.⁹⁹

Although the consul mentioned the commercial importance of Samsun at every opportunity, he did not prepare many reports in terms of statistical data. The evaluations that he made were based on the official figures. However, the main issue for the consul was the conditions to which trade were exposed. In this regard, the consul's first determination was the lack of modern port in Samsun that could crown the railway lines. The maritime trade was carried out by the existing wharfs until the construction of the modern port. According to their function, these wharfs were the custom, passenger, tobacco, gas and flour.¹⁰⁰ However, they were wholly destroyed by the Russian bombardment in 1915.¹⁰¹ After the war, one of the most important efforts of the local government in Samsun was to repair these wharfs.¹⁰²

⁹⁶ Baskıcı 2005: 86; Yılmaz, 2014c: 59-60.

⁹⁷ Vadala to French Foreign Affairs, 13 September 1930, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

⁹⁸ Özcan, 2013: 555-568.

⁹⁹ Topal, 2001: 31.

¹⁰⁰ Dıġıroġlu, 2011: 59.

¹⁰¹ Köse, 2007: 96-101.

¹⁰² Baytal, 2013: 390-391

In each report, the consul emphasized the city's need for a modern port. When the port was suffered from the winds blowing from the northwest in winters, the maritime trade was halting. For example, in December 1933 a very violent storm arose and caused many lives, ships and commercial articles to be lost. An important area in the coastal area, 801 small boats, 52 houses and railway lines were destroyed by the storm. There was a significant loss of life both in the sea and on the land. This storm, which had a loss of about 2 hundred thousand livres, made the economic conditions even worse for Samsun under the influence of the global crisis. Therefore, Vadala repeated the lack modern port in Samsun by stating that if the modern port had been built, the destruction of the storm could not be in these dimensions.¹⁰³ In his report on November 2, 1926, Vadala stated that the Rossi and Nemlizâde companies had signed a contract to build Samsun port on behalf of the government and that French engineers were expected to come to Samsun in the near future. However, this initiative has failed.¹⁰⁴ A year later, in the presidency of Comte de Broqueville, a group of Belgian capitalists established a company and offered a proposal for the port and railways to the Ankara government. However, this offer was not accepted too.¹⁰⁵

In addition to the inadequacies of ports and transportation infrastructure, the most important event affecting Samsun's trade during this period was the Great Depression of 1929. This crisis, which shook the world markets, caused a sharp fall in the market prices of agricultural products in particular. Turkey's foreign exchange revenues, which were based largely on traditional agricultural products, also fell sharply. The depreciation of the Turkish lira along with the crisis caused the merchant section to suffer significant losses and the workers in the agricultural sector to become poor.¹⁰⁶ This rapid impoverishment process was observed by Vadala in Samsun. The local traders were barely doing their business. As traders' export opportunities decreased, the necessary

¹⁰³ Vadala to French Foreign Affairs, 6 December 1933. AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹⁰⁴ Vadala to French Foreign Affairs, 2 November 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹⁰⁵ These companies were as follows: 1) Société industrielle des travaux à Paris; 2) Société des ciments de Vise; 3) Société de Ateliers métallogiques; 4) Société de Acières Allard; 5) Société des Ateliers de la Meuse. Vadala to Daeschner, 10 February 1927, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73; Baytal, 2013: 392.

¹⁰⁶ Gözcü, 2013.

capital for imports could not be obtained, which led to misery of the local people and the producers. As mentioned above, the contraction, which caused by the crisis in the sales of tobacco, affected all the sectors in Samsun from the producers to the artisans and banks.¹⁰⁷ In sum, Samsun did not benefit from the advantage provided by the Samsun-Sivas line due to the absence of a modern port and port facilities, and has suffered commercial losses due to the impact of the global crisis. The impact of the Great Depression of 1929 on Samsun can also be seen in import and export data as follows:

Years	Export (Lira)	Import (Lira)
1927	18.156.443	12.883.586
1928	22.554.550	15.341.279
1929	15.403.569	13.028.510
1930	14.192.601	8.763.513
1931	8.961.959	5.964.992

Export and Import of Samsun (1927-1931)

Source: Vadala, 1934: 81-82; Topal, 2001: 31.

Vadala observed the development of egg trade which started to become an important item of the commerce of Samsun. As it is known, the Black Sea region was the centre of Turkey's egg export in this period. Eggs produced in Havza, Kavak, Merzifon, Amasya, Çorum, Zile and Sivas was exported to Barcelona, Marseille, Piraeus and Trieste by the ships of Lloyd Triestine, Cenovase and Ellerman companies. However, global fluctuations affected also egg trade that egg producers in the region organized an "Egg Congress" in Samsun on February 11-14, 1934 to discuss their issues. At this meeting, the producers, who decided to continue the export private enterprises, demanded the support of the government and determined a roadmap of nine articles.¹⁰⁸

In addition, another interesting issue that we have encountered in consular reports of Vade is early touristic activities in Samsun. For the first time in May 1931, a ship belonging to Cunard Peninsulaire Company came to Samsun with British tourists. These tourists travelled by rail to Amasya. Vadala expressed that the Europeans were not only satisfied with Istanbul, but also came to Anatolia to see "real

¹⁰⁷ Vadala to Chambrun 15 June 1931, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹⁰⁸ Vadala to Kammerer, 15 February 1934, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

Turkey".¹⁰⁹ As the Paquet Company's trips were suspended, Vadala's call by French ship-owners for French tourism did not find a response; but some French tourists who travelled by Italian ships came to Samsun in 1932-1933.¹¹⁰

Of course, correspondences of Vadala, who spent nine years in Samsun, are not limited to this topic. Although they are not very detailed, we found some reports that testify to the political and social life in Samsun. Among these, more interesting are especially the reforms made in the social field, namely the dressing practices and local security. Vadala also observed Atatürk's third and fourth visits in Samsun. His visit in September 1928 was met with the enthusiasm of the people.¹¹¹ However, after the victory of the Free Republican Party against Şefik Avni Bey and the Republican People's Party in the Samsun Municipal Elections, the visit that took place in November 1930 resulted in the removal of a number of officials from their posts.¹¹² Celebrations of the feast of the republic in Samsun, the construction of the municipal park and the placement of the statue of Atatürk there, the destruction of some mosques and masjids in the name of urbanization, people's reaction, statist policies which started to threaten private entrepreneurs in Samsun after the global crisis and opening of a branch of masonic lodge which was opened by the Grand Orient de Turquie in April, 1933 were another subjects of the reports. Vadala prepared reports on the activities of Capuchin Priest Michel and fascist Italians in Samsun in large proportions. Therefore, we will examine these reports under a separate chapter.

3. Challenges in Samsun: Fascist Italian Activities

As we have briefly mentioned above, the beginning of the Vadala's consulate had some difficulties especially in finding the consulate building and attitude of the local administrations. It is necessary to add to these difficulties the problems arising from the lack of enough payment by the French government, to Vadala, the late arrival of the chancellery of the consulate, and the lack of a consular contract between

¹⁰⁹ Vadala to Chambrun, 14 May 1931, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹⁰ Vadala to Kammerer, 5 September 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹¹ Vadala to Chambrun, 19 September 1928, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹² Vadala to Chambrun, 28 November 1930, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

the Turkish and French governments. But more interestingly, it was the attitudes of the Kapuchins, the French and Italians that left the consulate even more difficult in Samsun.

Vadala's first report on the attitudes of the Italians in the city came from a ceremony in Samsun due to the death of King Margarita. Here, the Italian priest, Père Michel, who was from Trieste, used a very nationalist and fascist language, which had disturbed the French consul in the early days. Moreover, these Italians in the city decided to request from Italian authorities to establish an Italian consulate in Samsun.¹¹³ As the French schools in Samsun were closed, Vadala was observing that the place of French culture was replaced by that of Italians and Germans. According to Vadala, this would be more dangerous for the future of France.¹¹⁴ In fact, the consul was in such a negative atmosphere in Samsun that by stressing his age and fatigue, he requested from Ambassador Daeschner to be replaced by younger consul. To show his difficult conditions in Samsun, he wrote to Ambassador Daeschner as follows: "If you had spent a week in this port, you could see that this place was still in the middle Ages, despite the misconception in the eyes of the Europeans".¹¹⁵

The consul complained mostly about Père Michel, who was the subject of gripe of the Catholic community in Samsun. Later, the community demanded Vadala's intervention on this matter. In his later reports, Vadala spoke in detail on Père Michel who had been living in Samsun since 25 years. Père Michel ignored the agreement between France and Vatican and made rumours about the consul. In fact, according to the consul, Père Michel was spending most of his time with three or four married women and neglecting the clerical duties. This attitude of Père Michel, which harmed the respect of the Catholicism and the church in Samsun, was causing the anger of the Catholic community in the city. On this matter Vadala informed the French embassy in İstanbul and also wrote a letter to the French Embassy at Vatican on behalf of the Catholics in the city.¹¹⁶ Although Vadala stated Père Michel was taken from Samsun in

¹¹³ Vadala to Sarraut, 18 January 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹⁴ Vadala to French Foreign Affairs, 19 Avril 1926, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹⁵ Vadala to Daeschner, 1 and 9 January 1927, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

March 1828, it is understood from later correspondences of the consul that Père Michel continued to stay in Samsun. The consul lastly mentioned Père Michel in his report dated February 1933 that he was taken from his post, Supérieur de la Mer Noire, and sent from Samsun to Bulgaria.¹¹⁷

Vadala watched jealously the German and Italian plans for Samsun. He reported that the German and Italian consuls, Holstein and Liberati, came to Samsun and made an examination about the economic situation of this port. As for the Italians the consul stressed that there were Italian missionaries, merchants, workers, entrepreneurs both on the coast and in the inner parts of Anatolia. Turkish-Italian trade was very active through the Lloyd Company's ships from Trieste. Germans also did not cut off their commercial relations with the region. Even though the Germans did not buy too many products from this side, they have a good reputation in the region through their low prices products. The Deutsche-Linie company's ships in Hamburg voyaged monthly between Samsun and Hamburg. In other words, Vadala emphasized that there was an increasing competition between the German and the Italians in Turkey which he observed in Samsun.¹¹⁸ In this context, the Italian government decided to transfer the consulate in Trabzon to Samsun. Vadala was worried about the fact that the Italians would increase their fascist activities in Samsun by this attempt.¹¹⁹

As a reflection of the Italians' concern on Samsun, Italian government began to send officials to make purchases of tobacco. In April 1931, an Italian representative came to Samsun and resided a long time for his affairs. However, his residence became a source of pride for the capuchin and fascist Italians. According to Vadala, the ceremony for this officer turned a fascist propaganda meeting where all the participants proposed a toast to Musollini. Besides, the French consulate in Samsun and himself was another subject of this meeting where they did not fall back from cursing themselves and their wife. Another reason of these anti-France attitudes of the

¹¹⁶ Vadala to French Embassy at Vatican, 17 February 1927. AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹⁷ Vadala to French Foreign Affairs, 25 February 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹⁸ Vadala to Daeschner, 25 February 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹¹⁹ Vadala to Chambrun, 9 May 1928, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

capuchins and fascist Italians was fascist propaganda newspapers that constantly came to Samsun from Italy. In this context, the consul states that the fascist Italians and the capuchins of Samsun tried jointly to curb his activities in the city.¹²⁰

The conflict between the Italian government and the Vatican broke the co-operation of the two groups in Samsun for a while. Père Michel was the head of the capuchins and Bianchi (Manager of the Ottoman Bank) was at the head of the fascists. Women, boys and children who were often came together under the direction of Père Michel and Bianchi and this community created not only Catholic but also Italian conscience. In Samsun, both secularists and clerics requested to establish three institutions in Samsun: 1) Italian consulate 2) Italian bank 3) An Italian school in the garden of the capuchin church. Under this anti-France atmosphere in Samsun, the fascists and the capuchins acting with the directives of the Italian government tried to remove the French influence which established for a long time in Turkey, not only in intellectual but also in economic and political life.¹²¹

In accordance with the demand of Italian community in Samsun, the Italian government sent another agent to Samsun who resided for a while in the city and spoke to the Italians in the city.¹²² More importantly, the Italian government sent to Samsun Ettore Minniti as the Italian consul who was welcomed enthusiastically by the fascists and the capuchin in Samsun. Ettore Minniti realized the inaugural ceremony on December 10, 1931 with the participation of many invited. Vadala regarded this attempt of the Italian government as result of the Italians struggle to deactivate traditional French influence in the region. According to Vadala the Italian consul, who tried to be effective here, would face with obstacles in a short time, because contrary to consular convention between Turkey and Italy, Ettore Minniti hanged the Italian flag outside the consulate building as the period of the Ottoman.¹²³

¹²⁰ Vadala to French Foreign Ministry, 29 April 1930, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹²¹ Vadala to French Foreign Ministry, 28 September 1931, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹²² Vadala to French Foreign Ministry, 24 October 1931, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹²³ Vadala to French Foreign Ministry, 11 December 1931, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

Comparing his early conditions in Samsun with his Italian colleague, Vadala stated that by means of help of the Italian colony, Ettore Minniti did not have any difficulty in establishing a consulate there. However, he had to fight many obstacles without anyone's support. Minniti could easily find a consulate building and complete establishment process of the Italian consulate. But according to Vadala, the biggest obstacle of Minniti was that he did not know Turkish, and his seven-year residence in Samsun could give him an advantage over his Italian counterpart.¹²⁴

The fact that Père Michel was replaced by another Italian, Giovanni da Finoziano from Parma in April 1933, also worried Vadala, because with this appointment, the Italian community could become stronger. On the other hand, many Italian ships were also cruising to Samsun and the Italian embassy and the Italian Apostolique institution supporting the Italian activities in Samsun and trying to create a political, economic and religious domain for their interests.¹²⁵ In another report in April 29, Vadala stated that Fascist General Campaner and agency of the Lloyd Triestiono Company came to Samsun and intensified the Italian activities in the city. Besides, this delegation also visited other Black Sea ports and carried out observations there, because they could not have any influence on inner parts of the country. The most important event that made Vadala happy in this process was the abandonment of the Italian consul, Ettore Minniti who could reside only 20 months in Samsun. According to Vadala, the Italian consul who did not even know a single word in Turkish was not an agent who could cross with the Turks and understand their affairs. As his words "the Italian consul, who understood that he could not do anything here, chose to leave". However, despite this development, Vadala noted that Italy continued to deal with the Black Sea ports more intensely than ever before.¹²⁶ Vadala gives the following information about increasing fascist propaganda in Samsun:¹²⁷

Diğiroğlu, F. (2014a), "Samsun Ticaretinin Kurumsal

¹²⁴ Vadala to French Foreign Ministry, 3 January 1932, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹²⁵ Vadala to French Foreign Ministry, 23 April 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹²⁶ Vadala to French Foreign Ministry, 29 June 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

¹²⁷ Vadala to French Foreign Ministry, 12 September 1933, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

“The fascist party of this city has received from Rome five pretty brochures of propaganda: three in French entitled “Mussolini, a vision of life”, “Europe cannot die, the foreign policy of Mussolini”, “The pact of the four powers occidental, speech of Mussolini in the Senate on June 7th”; two in Italian entitled “Fascism in Freemasonry”, “Fascism and Religious Freedom”. These five brochures have been widely distributed and sent even to this consulate. I have already made it known to your Excellency that the most influential member of fascism at Samsun is the director of the Ottoman Bank that everyone regards as French”.

On the Italian activities in Samsun Vadala continued to inform the French authorities. In this context with the trade agreement between Turkey and Italy, a significant rise in the commercial activities of the Italians could be seen from Samsun. As a result of this intensified relations, the Italians who constantly purchased tobacco from Samsun sent a permanent delegate with his staff. But the Italian consul eased a Jewish Turkish citizen a job in this delegation. This choice of the consulate disrupted the Italians in Samsun, where many Italian families were unemployed.¹²⁸ The last report of Vadala on Italians’ attitudes gives us a brief assessment of the problems caused by the Italians and important messages about the impending threat in Europe.

“As soon as the secular and religious Italians of Samsun learned that I would soon leave this city in a definitive way, they seemed to rejoice because they know well that being antifascist I knew all their affairs and intricate. They all came for the reception of the 14th of July, and overwhelmed me with amiability and regret. However in *cauda venenum*Since 9 years in Samsun, I have not stopped to report to the department and the embassy the Italian activity and intrigue in the Black Sea. Italian seculars and religious only seek to dispossess us on all grounds (maritime, commercial, religious, intellectual). It’s even more dangerous than ever before. I usually see an agreement between Mussolini and Hitler heading against France. For me, these two dictators are obviously acting against us everywhere and a lot of little things I have observed a certain connivance. I think that I am not forbidden to report what I saw and observed during a long stay in these regions. Roman double diplomacy seems to be more and more in agreement with Hitler, in spite of some deceptive and passing appearances. It is a pain for me because I

¹²⁸ Vadala to French Foreign Ministry, 18 June 1934, AMAE, CADN, APD, Ankara (Ambassade), Vol. 73.

always dream of a Latin agreement against our enemy, pan-Germanism”.

Conclusion

Of course, it is possible to analyse Vadala's nine-year consular post in different aspects. However, as we observe from the French archives, despite the nine-year period between 1925 and 1934, Vadala's correspondences are not very rich. For this reason, the draft of this paper was prepared according to the documents that we could find in different classification. In fact, Vadala had important problems in Samsun. First of all, his consulate began in such an environment where the effects of the wars, in which of the Turks and the French fought against each other, were still alive. Moreover, his consular task was in Samsun, whose demographic structure changed greatly, and which city had played important role in the Turkish National Struggle, and gained a national character. As seen in consular correspondences, this environment disturbed Vadala for a long time in Samsun. However, the process of establishing a new “national state” and its reflections in Samsun, the limited availability of economic resources and global influences were other obstacles which we could add the reasons why his mission in Samsun failed.

Despite the long-term plans and high expectations that Vadala made for the future of Samsun, nearly none of them did not find a satisfactory response by the French. Not only the French trade region did not show any vigour, but also nor did the French investors have any interest in the region in his consular period. Thus, it was seen once more that the decision of the French government to create French representatives in Samsun, Zonguldak and Trabzon was not enough to provide new trade opportunities and to protect interests of French. Just as in the 19th century, the consuls made similar determinations in the early periods of the Republican Period and reiterated that France could not gain a political influence without the support of French investors. In this regard, we can examine the consulate of Vadala in two terms; the first is the high expectations period between 1925 and 1929, and the second is stagnation period under the influence of the global crisis in 1929-1934. Not only in terms of France but also in other countries' trade and investments, the Great

Depression of 1929 had a great impact and caused the emergence of a statist economic policy in Turkey that foreign investors did not want invest under these conditions.

Finally, although Vadala was very proud of waving the French flag in Samsun until 1934, the expectations about Samsun, especially those that left Trabzon behind and saw Samsun as the most effective diplomatic center in the region, were wasted. Contrary to Vadala's foresights, the French consulate in Trabzon served as the only French representative in the Southern Black Sea coasts until 1947. Nevertheless, Vadala's impressions on Samsun in the first years of the republic are important in many ways. Firstly, they show us the difficulties of being a foreign consul in Turkey in the early periods of the new Turkish state. Secondly, they reveal the economic potential of Samsun which was trying to be the most important port of the Black Sea, from a foreigner's eyes. More importantly, they expose that the situation of the French consuls, who have started to settle on the Black Sea coasts since the beginning of the 19th century, did not change much during the republican period. To sum up, his correspondences with the French authorities reveal that Samsun tried to develop under limited conditions and a great crisis, and there was an increasing economic activity of the Italians and the Germans.

Vadala's residence in Samsun was depended on the decision of the French government about the consulate and the development in the economic relations between Turkey and France. Despite the improvements in Turkish-French relations, the developments in Europe seem to directly affect the consulate of Vadala. As we evaluated above, parallel to the developments in Europe, Vadala faced fascist attack in Samsun and had to struggle with the increasing activities of the Italians in Samsun. In other words, in his consular region, Vadala felt the reflections of the threat of Hitler and Musollini against France in Europe. However, this political pressure from Italy and Germany did not last very long for Vadala. In 1934 the consul was retired by French government and the French consulate in Samsun was closed. The archives of the consulate were sent to Trabzon.

BIBLIOGRAPHY**1. Archival Sources**

Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) (French Foreign Ministry Archive, France)

a. Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Correspondance politique et commerciale (CPC), Série E Levant 1918-1940, Tome 21.

b. Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

Archives des postes diplomatiques (Ambassade), Ankara, Vol. 73.

2. Secondary Sources

Akbulut, D. A. (1999), “Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin Samsun’u İkinci Ziyaretleri (20- 24 Eylül 1924), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 9-26.

Annuaire Diplomatique et Consulaire 1926, (1926), Paris : Imprimerie Nationale.

Annuaire Diplomatique et Consulaire, 1934, (1934), Paris : Imprimerie Nationale.

Arı, K. (1991), “Samsun Demiryolu’nun Temel Atma Töreni ve Reisicumhur Gazi Mustafa Paşa’nın Samsun Gezisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII (21), 609-622.

Bacqué-Grammont J.-L., - Kunalalp, S., - Hitzel, F. (1991), *Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, İstanbul: Éditions Isis.

Baskıcı, M. M. (2005), *1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Başaran, N. L.(2013), “Samsun Konsolosluk Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun’da Ticari Faaliyet”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik, Samsun*, vol. I, ed. Osman Köse, in (473-476), Ankara: Canik Belediyesi Kültür Yay.

Başkaya, M. (2013), “Âli İktisat Meclisi Raporlarına Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun İktisadiyatının Özellikleri”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Samsun*, Vol. I, ed. Osman Köse, in (533-545), Ankara: Canik Belediyesi Kültür Yay.

Baytal, Y. (2013), “Samsun Limanı İnşası”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik, Samsun*, Vol. I, ed. Osman Köse, in (385-402), Ankara: Canik Belediyesi Kültür Yay.

Diğiroğlu, F. (2014a), “Samsun Ticaretinin Kurumsal Teşkilatı (1923-1950)”, *Gelenekten Moderniteye Samsun*, ed. Osman Köse, in (231-256), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yay.

_____ (2014b), “Samsun’da Sanayi, Ticaret ve Hizmet Sektörleri (1923-1950)”, *Gelenekten Moderniteye Samsun*, ed. Osman Köse, in (203-228), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yay.,

_____ (2011), *XIX. Yüzyıl Karadeniz’inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

Duman Ö. (2010), *Rumeli’den Samsun’a Göç (1923-1970)*, Samsun: Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Erlor, M. Y., “Karadeniz’de Avrupai Bir Kent: Samsun (1865-1875)”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, vol 1, in (541-581), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay.

Fontanier, V.(2015), *Doğuya Seyahat, Bir Fransız Konsolosun Gözüyle 1830’ların Trabzonu’ndan Siyaset ve Toplum*, çev.- edit. Özgür Yılmaz, İstanbul: Heyamola Yayınları.

Gözcü, A. (2013), *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Histoire de la République Turque (1935), İstanbul : Devlet Basımevi.

Issawi, C.(1980), *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago: The University of Chicago.

İpek, N. (2006), “Samsun Sahil Demiryolu”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, vol. 1, in (333-348), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

_____ (2000), *Mübadele ve Samsun*, Ankara: TTK.

Köse, O. (2007), “Rusların Samsun’u Bombardımanı (1915)”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, Ed. C. Yılmaz, in (96-101), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yay.

Özcan, S. (2013) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Canik’de (Samsun) Tütün Ziraatı ve Ticareti”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Samsun, c. I, ed. Osman Köse, in (555-568), Ankara : Canik Belediyesi Kültür Yay.

Pouillon, François (ed.) (2008), *Dictionnaire des orientalistes de langue française*, Paris: Karthala éditions.

Sarraut, A. (1953), *Mon ambassade en Turquie*, Paris.

Sources de l’histoire du Proche-Orient et de l’Afrique du nord dans les archives et bibliothèques françaises (1996), Tome I-II, München, New Providence, Paris-London : K.G. Saur.

Soysal, İ. (1990), “Tarihsel Açıdan Bakıldığında Türkiye ile Fransa’nın Menfaatlerinin Birbirini Tamamlayıcı Niteliği”, *Belleten*, LIV (/209), 463-475.

_____ (1985), *Les Relations Politiques Turco - Françaises 1921 - 1985. L’Empire Ottoman, la Republique de Turquie et la France*, İstanbul : Isis Press.

_____ (1983), “Turkish-French Relations”, *Belleten*, 47 (188), 959-1044.

Thobie, J. (1981), “Une dynamique de transition: les relations économiques & franco-turques dans les années 1920”, *La Turquie et la France à l’époque d’Atatürk*, Dir. Paul Dumont- Jean-Louis Bacqué-Grammont, in (109-159), Paris: Association pour le développement des études turques.

Topal, C. (2001), *Cumhuriyetin İlk yıllarında Samsun’un Ekonomisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Uygun, S. (2015), *Osmanlı Sularında Rekabet [Mesajeri Maritim Kumpanyası (1851-1914)]*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Vadala, R. (1934), *Samsoun: passé, présent, avenir*, Paris : Paul Geuthner.

_____ (1919), “Essais sur l’histoire des Karamanli, Pachas de Tripolitaine de 1714 à 1835”, *Revue de l’Histoire des Colonies françaises*, VII (1), 177-288.

_____ (1922), *Expansion commerciale française. Une campagne commerciale dans le Moyen Orient, 1910-1922*, Paris : Dépêche coloniale.

_____ (1911), *Les Maltais hors de Malte (étude sur l’émigration maltaise)*, Paris : A. Rousseau.

_____ (1920), *Le Golfe Persique... [- Les Français au Golfe Persique du XVIIe au XXe siècles.]*, Paris : A. Rousseau.

_____ (1944), *Şark Memleket ve Siteleri, Samsun Mazisi Hali İstikbali* (Çeviren, Kâni Sarıgöllü), Gaziantep : CHP Basımevi, 1944.

Yavuz, B. S. (1999), “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, VI (24), 527-561.

Yılmaz, Ö. (çev.) (2014a), “Samsun Limanı Üzerine Denizcilik Raporu, Koy Haritası, Ticaret ve Denizcilik İstatistikleri, Grafikler vs.”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 29, 397-434.

_____ (2014b), “Güney Karadeniz’de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)”, *Cahiers balkaniques*, 42, 223-268.

_____ (2013a), “Samsun-Canik Tarihi Açısından Fransız Arşiv Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri*, vol. I, ed. Osman Köse, in (429-449), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yay.

_____ (2013b), “19. Yüzyılda Trabzon’da Fransız Ticareti ve Yatırımları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15, 39-76.

_____ (2014d), “Güney Karadeniz’de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)”, *Cahiers balkaniques*, 42 (2014), 223-268

_____ (2014c), “Samsun’da Fransız Konsolosluğunun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16, 57-85.

_____ (2016), “Trabzon’da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré’nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 87-120.

**THE LAST FRENCH DIPLOMATIC AGENT IN SAMSUN:
RAMIRE VADALA AND HIS CONSULATE (1925-1934)**

Abstract: After the Treaty of Ankara, with the appointment of Ramire Vadala as the first French consul, the French government reopened the consulate in Samsun in 1925. This was the clear evidence of the great expectation of the French government from Samsun. As Vadala stated, as the most important port of the Black Sea, Samsun, which was seen as “Smyrna of the Black Sea”, had very bright future for the French. Vadala also stressed in his reports that French entrepreneurs need to draw attention to invests in Samsun like railway, ports, electricity, telephone, tram, sewage and hotel. As soon as Vadala arrived to Samsun, he began to prepare important reports on socio-economic and political structure of the city, which was one of the icon cities of the Republic. In this regard, the consul’s correspondences give the opportunity to look from a different perspective on Samsun in the first years of the Republic. The aim of this study was to evaluate the consulates of Vadala from his correspondences with the French authorities. The primary sources of the study are the documents located in the French Ministry of Foreign Affairs Archives.

Keywords: Samsun, French Consulate, Consular correspondences, Vadala.

**SAMSUN’DA SON FRANSIZ DİPLOMATİK TEMSİLCİ:
RAMIRE VADALA VE KONSOLOSLUĞU (1925-1934)**

Öz: Ankara Antlaşması’ndan sonra Fransız hükümeti Samsun’daki konsolosluğu 1925’te yeniden açtı ve Ramire Vadala’yı buraya tayin etti. Bu atama Fransız hükümetinin Samsun’dan büyük beklentiler içinde olduğunu kanıtıdır. Vadala’nın da belirttiği gibi Fransızlar açısından Karadeniz’in en önemli limanı olan ve “Karadeniz’in İzmir’i” olarak ifade edilen Samsun için parlak bir gelecek söz konusuydu. Bu bakımdan Vadala Samsun’da demiryolu, liman, elektrik, telefon, tramvay, kanalizasyon ve otel gibi yatırımlar için Fransız müteşebbislerin dikkatlerinin çekilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bu doğrultuda Vadala Samsun’a gelir gelmez Cumhuriyet’in simge şehirlerinden biri olan Samsun’un sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı hakkında önemli raporlar kaleme almaya başladı. Bu bakımdan, konsolosun yazışmaları Cumhuriyetin ilk yıllarında Samsun’a dair farklı bir açıdan bakma imkânı vermektedir. Bu çalışmanın amacı Vadala’nın konsolosluğunu Fransız makamları ile yapmış olduğu yazışmalar üzerinden değerlendirmektir. Çalışmanın temel kaynakları Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri’nde yer alan konsolosluk yazışmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Fransa Konsolosluğu, Konsolosluk Yazışmaları, Vadala.

FAİK AHMET BARUTÇU KÜTÜPHANESİ BÜNYESİNDEKİ OSMAN TURAN TARİH ARAŞTIRMALARI KİTAPLIĞINDA BULUNAN YAZMA ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Deniz KILIÇ**

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
E-Posta: denizkilic@ktu.edu.tr

ORCID

Giriş

Yazma eserler tarih, edebiyat, coğrafya, felsefe gibi sosyal bilim dallarıyla ilgilenen araştırmacıların sıklıkla başvurdukları kaynak türlerinden biridir. “Kâğıt üzerine el yazısıyla aktarılan eser” anlamına gelen yazmalar, İslam dünyasında Hz. Osman’ın Kur’ân-ı Kerim’i istinsah ettirmesiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nde ilk kütüphanelerin eğitim kurumlarında ihdas ettirildiği bilinmektedir. Bu bağlamda öne çıkan ilk kütüphaneler Bursa ve Bolu’daki medreselerde yer almıştır. İmparatorluğa geçiş sürecinde ise yalnızca medrese bünyesinde kurulmanın ötesinde, müstakil kütüphaneler oluşturulmuştur.¹ Bu minval üzere Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı İmparatorluğu’nun varisi olması münasebetiyle yazma eserler açısından zengin bir koleksiyona sahiptir.²

* **Gönderim Tarihi:** 12.10.2017

Kabul Tarihi: 25.12.2017

¹ Ünver ve Kaya 2017. Osmanlı kütüphaneciliğinin tarihsel gelişimi hakkında daha fazla bilgi için bk. Erünsal, 2015.

² Söz konusu zenginlik; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı kütüphaneler, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Ankara) gibi kuruluşlarda kendini göstermektedir. Başlıca yazma eser kütüphaneleri; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (İst.), Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi (İst.), Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi (İst.), Millet Yazma Eser Kütüphanesi (İst.), Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi (Edirne), İnebey Yazma Eser Kütüphanesi (Bursa), Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesi (Balıkesir), Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi (Kastamonu), Konya Yazma Eser Kütüphanesi (Konya), Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi (Çorum), Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi (Çorum), Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi (Kütahya), Amasya Yazma Eser Kütüphanesi (Amasya), Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi (Erzurum), Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi (Konya), Ziya Gökalp Yazma Kütüphanesi (Diyarbakır), Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi (Kayseri), Manisa Yazma Eser Kütüphanesi (Manisa).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı kütüphanelere ait katalog verileri, toplamda 198.444 adet yazma eserin buralarda bulunduğunu göstermektedir.³ Bunların dışında diğer kamu ve özel kuruluşların sahip olduğu koleksiyonlar da dikkate alındığında bu sayı 300.000'i bulmaktadır.⁴ Bakanlığa bağlı kütüphanelerin dışında yazma eserlerin yer aldığı diğer bir grup ise üniversitelerde bulunan özel kitaplıklardır. Genellikle önemli bilim insanlarının kitaplıklarının bağışlanması ile oluşturulan bu kitaplıkların önde gelenleri; İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırmaları Kütüphanesi'ndeki koleksiyonlar,⁵ Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi Halil İnalçık Koleksiyonu, Koç Üniversitesi'nin dijital el yazmaları koleksiyonu,⁶ Gazi Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan koleksiyonlar ve Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı'nın yazma koleksiyonudur.⁷ Çalışmada bu koleksiyonlardan biri olan Karadeniz Teknik Üniversitesi Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı'nda bulunan el yazmaları tanıtılacaktır.

Çalışmanın konusunu oluşturan el yazmaları *nasihatname literatürü*, *İslam tarihi* ve *lûgat* gibi türlerin yanı sıra Sultan III. Selim'e ait *Mühendishane-yi Sultanîye*'nin tesisi ile alakalı bir fermanın örneklerinden oluşmaktadır. Ciltlerinin sağlam ve eskimemiş olması eserlerin yeniden ciltlendiği izlenimini uyandırmaktadır. Öte yandan hemen her eserin iç kapağında estetik ebru örneklerine rastlanmaktadır. Ayrıca eserlerin bir kısmının ilk sayfalarına sonradan kurşun kalem ya da mürekkepli kalem ile Osmanlı Türkçesiyle notlar alındığı görülmüştür. Yazmaların kâğıtlarında ciddi yıpranmalar görülmemekle birlikte bazı eserlerin yapraklarında yer yer nem izleri ve deliklere rastlanmaktadır. Bunların dışında eserlerin oldukça iyi muhafaza edildiği söylenebilir.

Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı'nda dokuzu Osmanlı Türkçesi ve biri Arapça yazılmış olmak üzere on adet yazma eser ile iki adet arşiv defteri bulunmaktadır.⁸ Özellikle bu iki arşiv

³ Odabaş, 2011: 150.

⁴ Küçük, 1999: 44.

⁵ Bkz. Yazar, 2016: 339-446.

⁶ Koç University Manuscript Collection bünyesinde dijital olarak ulaşılabilen 261 el yazması barındırmaktadır. Erişim için <http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/landingpage/collection/MC>

⁷ Bkz. Akkuş ve Ece, 2000: 265-275.

⁸ Burada bahsi geçen iki adet arşiv defteri el yazması kategorisine girmediği için çalışmanın konusu dışında bırakılmıştır. Bahsi geçen defterlerden ilki 44x15 ölçülerinde 2385 numara ile Osman Turan Kitaplığı'na

defterinin koleksiyonda yer alması kitaplığın önemini hayli artırmaktadır. Burada bahsi geçen el yazmalarının Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi tarafından kataloglama süreci henüz tamamlanmamıştır. Dolayısıyla eserlerin tanıtımında kullanılan katalog numaraları, kitaplığın üniversite kütüphanesine getirilmesinden önce hazırlanmıştır.

Söz konusu yazma eserleri özgün bir makale konusuna dönüştüren en önemli faktör, bu eserlerin Türk Tarih araştırmaları sahasında alanının öncülerinden olan Prof. Dr. Osman Turan'ın Kitaplığı'nda yer alması ve kendisinin bu eserlerden faydalanmış olmasıdır. Öte yandan, her bir eserin istinsahı bir sonrakine nazaran farklılık göstermektedir. Başka bir ifadeyle, aynı müstensih kaleminden çıkmış bile olsa her eser kendi içinde tektir. Herhangi bir müstensih tarafından yapılan kopyalar kendisinden öncekilerle/sonrakilerle karşılaştırıldığında, barındırdığı eksiklik ve fazlalıklarıyla yapılacak olan çalışmaları etkilemektedir. Bu nedenle varlığı araştırmacılar tarafından bilinen ya da bilinmeyen bu eserlerin bir nüshasının da bahsi geçen kitaplıkta bulunduğu araştırıcılara duyurulması önemli olacaktır. Bunlara ek olarak koleksiyon IV. Mehmed dönemine ait bir tevcihat defteri ile h.1121-1122 yıllarına ait Temeşvar vilayetinin masraf defterini barındırmaktadır.

1. Prof. Dr. Osman Turan'ın Öz Geçmişi

Türk tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Osman Turan, özellikle Selçuklu tarihi çalışmalarıyla literatüre önemli katkılarda bulunmuştur. Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı Soğanlı köyünde 1914 yılında doğan Turan, babasını Birinci Dünya Savaşı esnasında Kafkas Cephesi'nde kaybetmiştir. Akrabalarının himayesinde eğitim hayatına başlamış ve 1935 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) öğrencisi olmuştur. Turan, üniversitede Prof. Dr. M. Fuad Köprülü gibi önemli hocalardan dersler almış ve çalışkanlığı ile

.....
kaydedilmiş dokuz varaktan oluşan 1121 ve 1122/ 1709 ve 1710 yıllarına ait *Defter-i irad ve mesarif ve hızan-i amire-i vilayet-i Temeşvar* ve 41x15 ebatlarındaki 2962 numara ile kaydedilen Sultan IV. Mehmed devrine ait sarayın mutfak masrafları hakkında bilgi veren *Mevacibat-ı cemaat-i hasa-ı der harem-i enderun saray-ı cedid*'dir. Her iki defter de siyakat türünde yazılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde olması gereken bu defterlerin Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığında bulunduğunu bu sahanın uzmanlarına duyurmak oldukça faydalı olacaktır. Bununla birlikte bu defterler el yazması kategorisinde olmadıkları için makale içerisinde detaylı ele alınmamış, ancak bu defterlerden Tablo 1'de kısaca bahsedilmiştir.

takdir kazanmıştır. Özellikle öğrencilik dönemindeki Orta Çağ kürsüsüne ilgisi akademik kariyerine yön vermiş ve mezuniyetinin ardından bu alanda lisansüstü çalışmalara başlamıştır. Köprülü'nün ilk doktora öğrencisi olan Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* isimli teziyle 1941 yılında doktor unvanını almış ve Ankara Üniversitesi DTCF'de asistan olarak göreve başlamıştır. 1944 yılında "Doçent" ve 1951 yılında "Profesör" unvanını alan Turan, 1956'da II. Abdülhamid Han'ın torunu Emine Satı Hanım Sultan ile evlenmiştir.⁹

1954 yılında hocası Köprülü'yü örnek alarak siyasete atılmış ve iki ayrı partiden olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 10, 11 ve 13. yasama dönemlerinde Trabzon milletvekili seçilmiştir. 27 Mayıs 1960 İhtilâli sonrası tutuklanan Demokrat Parti milletvekilleri arasında yer alan Turan, Yassı Ada'daki yargılamanın ardından beraat etmiştir. 1960'lı yıllarda Türk Ocakları başkanlığı da yapan Turan, siyasete atılmasının ardından tekrar üniversitelerde akademik görev almamıştır. Ancak buna rağmen bilimsel çalışmalarına ara vermemiş ve özellikle Osmanlı Devleti öncesi Türk tarihi hakkında *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* ve *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi* gibi önemli eserler neşretmiştir.¹⁰ İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinin yanı sıra Arapça ve Farsçaya da hâkim olan Turan, 1978 yılında evinde geçirdiği beyin kanaması sonucu hayatını kaybetmiştir.¹¹

2. KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi'nde Prof. Dr. Osman Turan Kitaplığı'nın Oluşturulması

Prof. Dr. Osman Turan'ın kitaplarının KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi'ne getirilmesi yapımı uzun yıllardır devam eden bir kongre ve kültür merkezi projesinin tamamlanması girişimleri ile ilgilidir. Konu ile alakalı dönemin rektörü Prof. Dr. İbrahim Özen ile Genel Sekreter Vekili ve Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Kenan İnan, Turan'ın varisleriyle (yeğenleriyle) İstanbul'da bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede kongre ve kültür merkezine gerekli kaynağın verilmesinin yanı sıra Turan'ın kitap-

⁹ Osman Turan hakkında yapılan biyografik çalışmalar için bkz. Köymen, 1978: 11-13; Köymen, 02.02.1978: 2; Köymen, 1983: 1; Demirci, 1993; Kafalı, 1999: 17-21; Birinci, 2002: 1-17; Birinci, 2003; Topal, 2004; Koca, 1998: 13-16; Koca, 2012: 410-412.

¹⁰ Osman Turan'ın çalışmaları için bkz. Topal, 2014: 187-194.

¹¹ Koca, 2012, 411.

lığının son durumu da gündeme gelmiştir. 1978 yılında vefat eden Turan'ın çocuğu olmamış, dolayısıyla eşi Emine Satıa Hanım Sultan kendisinin yasal varisi olmuştur. Emine Hanım'ın 2003'teki ölümüne kadar İstanbul Anadolu yakasında bulunan evlerinde muhafaza edilen Turan'ın kitaplarının yukarıda bahsi geçen görüşmede üniversiteye getirilmesi meselesi görüşülüp karara bağlanmıştır. Turan'ın varisi olan yeğenlerinin üniversiteyi ziyaretleri sırasında, üniversite kütüphanesinde Prof. Dr. Osman Turan'ın kitapları için ayrılacak alan hakkında üniversite yönetimi ve varisler birlikte istişare etmiş ve üniversite yönetiminin çabalarıyla kitapların getirilmesi gerçekleşmiştir.

Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı'nda Türkçe, Fransızca, Farsça ve Arapça olarak basılmış çoğunluğu tarih alanında olmak üzere 2359 basılı kitap ile Celalettin Algan'ın bağışladığı 100 basılı kitap bulunmaktadır.¹² Bunlara sonradan eklenen iki matbu eser, on el yazması, *Osmanlı Padişahlarına Ait Hatıra Defteri*¹³ adı ile hazırlanmış özel bir kitap ve iki arşiv defteri ile birlikte kitaplıkta 2.474 adet eserin bulunduğu söylenebilir. Bu eserler kütüphanenin ikinci katında bulunan Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı salonunda bulunmakta ve ödünç verilmemektedir. Bahsi geçen basılı eserlerin kataloglama çalışması tamamen tamamlanmış ve çevrimiçi olarak taranabilmektedir. Bununla birlikte, daha önce de belirtildiği gibi makale konusu olan yazma eserlerin kataloglama çalışmaları henüz tamamlanmamakla birlikte nerede ve hangi şartlarda muhafaza edileceği noktasında da bir karara varılamamıştır.

3. Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı Yazma Eserleri

Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı'nda on adet el yazması eser bulunmaktadır. Yazmalar burada konularına göre tasnif edilerek tanıtılacaktır. Aşağıda eserlere ait bilgilerin yer aldığı bir tablo verilmiştir:

¹² Karpuz, 2008: 232.

¹³ Kitaplıkta 2374 kayıt numarası ile bulunan bu eser daktilo edilmiş sayfaların ve hanedana ait bazı resimlerin bir deftere yapıştırılmasıyla oluşturulmuş 931 sayfalık bir defterdir. Hanedan damadı olan Turan'ın bu kitabı kendisinin mi yazdığı ya da başka birinin mi hazırladığı noktasında maalesef bir ipucu bulunmamaktadır.

Katalog No	Adı	Yazarı	Türü	Tarih kaydı	Sayfa/ Varak	Dil
2380	Kitab-1 Müstetab	Anonim	Nasihatname	-	54 varak	Osmanlı Türkçesi
2376	Fusulü'l- Hal ve'l- Akd	Gelibolulu Mustafa Âli (Müellif)	Nasihatname	h. 7 Receb 1199 (İstinsah)	100 varak	Osmanlı Türkçesi
2381	-	-	Fetva Mecmuası	-	62 varak	Osmanlı Türkçesi
2382	-	-	Fetva Mecmuası	h. 984	31 varak	Osmanlı Türkçesi
2377	Kitab-1 Cavidan ve Tarih Kitabı	-	İslam Tarihi Savaş Tarihi	h. 1292	348 sayfa	Osmanlı Türkçesi
2379	Haridetü'l-acaib ve feridetü'l-garaib	İbnü'l-Verdi ve Ömer Maarri (Müellif)	Coğrafya	h. 5 Rebiyülahir 1011 ya da 1019	149 varak + 12 sayfa	Arapça
2383	1.- 2.- 3. Hazâ Risale-i Küreü'l-Meşhure	-	Gururname Astroloji	-		Osmanlı Türkçesi
2384	Lugat-1 Firişteoğlu	Ibn Melek (Müellif) Hacı Ömer bin el-Hac Gazi el-Konevi (Müstensih)	Lügat	m. 1725-1726 (istinsah tarihi)	24 varak	Osmanlı Türkçesi
2378	Sevâkıb-1 Menâkıb	Hemedânî (Müellif) Derviş Mahmud Dede (Çeviri)	Edebiyat	h. 1258 (İstinsah)	179 varak	Osmanlı Türkçesi
2217	Mühendishane-i Sultaniye'nin tesis ve küşadını amir Sultan Selim Han-1 Salis fermanı	-	Ferman	h. 1328 (telif tarihi)	14 sayfa	Osmanlı Türkçesi
2385	Defter-i İrad ve Mesarif ve Hızani-i Amire-i Vilayet-i Temeşvar	-	Arşiv Defteri	h. 1121-1122	9 varak	Osmanlı Türkçesi
2962	Mevacıbat-1 Cemaat-i Hassa-yı der Harem-i Enderun Saray-1 Cedit	-	Arşiv Defteri	1067	10 varak	Osmanlı Türkçesi

Tablo 1. Yazma Eserler

Nasihatname literatürüne ait iki eserden ilki 2380 numara ile kaydedilen ve anonim olan *Kitâb-ı Müstetâb*'dir.¹⁴ Yazma nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi eserde zikredilmemiştir. Numaraları sayfalara işlenmemiş elli dört varaktan oluşan eser kahverengi deri ile ciltlenmiş 220x150 mm ölçülerindedir. Nesih yazı türü ile kaleme alınan eser ilk ve son sayfalar dışında her sayfada on yedi satır olarak hazırlanmıştır. Yıldızlı çerçeve içinde siyah mürekkep ile yazılan eserin bölüm ayrımları ve eser içindeki bazı mısraların kaligrafisinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser *Hüve'l-Feyyâz Elhamdülillâhu vahdehû Bismillâhirrahmânirrahîm, Rabbi yessir ve lâ tu'assir, Rabbi temmim bi'l-hayr ve salle'llâhu alâ seyyidina Muhammedin ve alâ âlihi ve ashâbihi ve ezvacihi ecma'in*¹⁵ ile başlayıp *Âli Efendi Fusûl-i hâl ve'l-akdinde böyle tahrir etmiştir* cümlesiyle bitmektedir.

2380 numaralı eserin içerisinde hangi tarihte yazıldığı ve kime sunulduğu ile ilgili bir bilgi bulunmakla birlikte verdiği bazı ipuçlarından yola çıkılarak telif tarihi 1620 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla eserin Sultan II. Osman'a sunulma ihtimali de hayli yüksektir.¹⁶ On yedinci yüzyılın ilk çeyreğine ait olan eser imparatorluğun sosyal, idari, askeri, iktisadi alanlarda ve ilmiye sınıfındaki kötü gidişat hakkında bilgiler vermektedir. *Kitab-ı Müstetâb* kısa bir giriş, on iki bölüm ve zeyilden oluşmaktadır. Yaşar Yücel'in transkripte ettiği matbu metne ek olarak bu nüshada yirmi dört sayfalık bir bölüm daha bulunmaktadır. Muhtemelen bu kısım Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan Hamidiye Koleksiyonu 983 numaralı nüshanın sonunda da yer alan ahlak ve terbiye ile alakalı risaledir.¹⁷ İlk bölüm Osman Gazi'den Sultan III. Murad zamanına kadar geçen sürenin bolluk ve bereket içinde olduğunu, devlet görevlilerinin şeriat ve kanunlara uygun hareket ettiklerini bildirmektedir. İkinci bölümde kapıkulu askeri sisteminin bozulduğundan bahisle bu bozulmaya yol açan sebepler verilmektedir. Üçüncü

¹⁴ Prof. Dr. Osman Turan'ın bu eseri *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları* adlı kitabında kullandığını görmekteyiz. Turan, 2014: 267, 304, 320, 422. Bununla birlikte bahsi geçen kitabın 422. Sayfasında verdiği dipnotta IV. Murad'ın İran zaferinden bahsetmesinden yola çıkarak eserin o zamanda yazıldığını belirtmiş ancak Yaşar Yücel çalışmasında bu tespitin hatalı olduğunu belirtmiştir. Yücel, 1988: XX.

¹⁵ *Rabbim! Kolaylaştır zorlaştırma, Rabbim hayırla sonuçlandır.*

¹⁶ Yücel, 1988: XXIII.

¹⁷ Yücel, 1988: XXVIII.

bölümde dirliklerin alınıp satılması ve rüşvetten şikâyet edilmektedir. Dördüncü bölüm III. Murad döneminden itibaren bozulmaya başlayan acemi ocağına kanun dışı istihdam, beşinci bölüm kapı kullarının sayısının artmasının sebep olduğu sorunlar, altıncı bölüm ise yeniçeri olmayanların yeniçeri maaşı almasının hazineye yük olması ile ilgilidir. Yedinci bölümde tımarlı sipahilerin azalmasına karşılık yeniçeri sayısının artmasından, sekizinci bölümde seferlerde eski başarıların yakalanamaması ve bunun nedenlerinden, dokuzuncu bölümde kadıların rüşvet almasının zararlarından, onuncu bölümde saraydaki iç oğlanları hizipleşmesinin bozulma sebebi olduğundan bahsedilmektedir. Onuncu bölümde ayrıca tüm bu bozuklukların nasıl düzeltileceği hakkında öneriler sıralanırken, on birinci bölümde padişahın nasıl bir sadrazam ataması gerektiği ile ilgili uyarılar bulunmaktadır. Zeyil bölümünde ise yedi adet soru sorularak devlet görevlilerin mevcut durum hakkında düşünceleri ve önerileri öğrenilmek istenmiştir.

Resim 1. *Kitab-ı Müstetâb*, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 1.b, 2.a.

Kitâb-ı Müstetâb Osman Turan Kitaplığı'nın dışında Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüsha, Y/0537-2 yer numarası ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi¹⁸ ve Millî Kütüphane'de Yz. B. 690/7 ve 06 MK. Yz. A 6266/1 yer numaralarıyla iki nüsha olarak bulunmaktadır.

2376 numaralı *Fusül-i Hall ü Akd ve Usül-i Harc u Nakd* başlığını taşıyan ikinci yazma ünlü tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli'ye aittir. 230x160 mm ölçülerinde siyah renkli cilt ile ciltlenen eserin iç kapağı güzel bir ebru ile süslenmiştir. Varak numaraları yazılmayan eser yüz varaktan oluşmaktadır. Müstensihî belli olmayan eserin istinsah tarihi ise 7 Receb 1199/ 16 Mayıs 1785'dir. Siyah mürekkep ile yazılan kitap her sayfada on beş satır olarak hazırlanmış, son sayfası ise sekizinci satırda sona ermiştir. Herhangi bir süsleme bulunmayan eserde bölüm başlıkları yazılırken kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser *Bâ-ismüke Allahümme mâlikü'l-mülk* diye başlamakta ve istinsah tarihini belirttiği *temmetü'l- kıta fi yevmü's-seb' mîn şehri Recebü'l-fert tis'a ve tis'in ve mie ve elf* ibaresi ile bitmektedir.

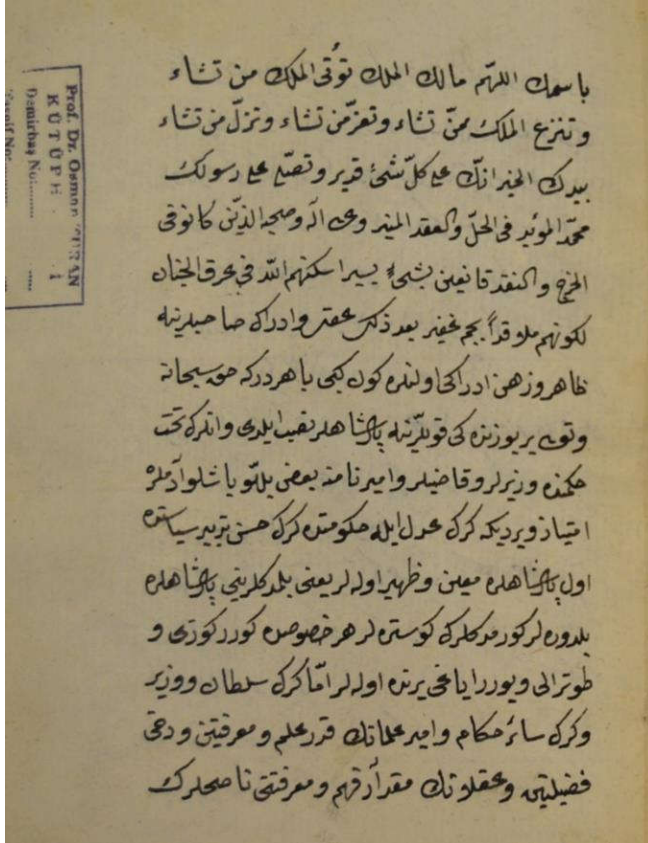
Fusül-i Hall ü Akd 1598-1599 tarihleri arasında bitirilmiş ve Gazanfer Ağa ile Hoca Saadettin'in isteği ile Sultan III. Mehmed ve validesi Safiye Sultan'a sunulmuştur. Âhlak kitabı özelliğini taşıyan yapıtta otuz üç bölüm ve *Fasl-ı hatime vilayet-i Rumda bazı mülükün zikri beyanındadır* başlıklı bir hatime yer almaktadır.¹⁹ Mustafa Âli'nin bu eseri Osmanlı Devleti'nden önceki İslam hanedanlarının başarıya ulaşma ve gerileme sebeplerini açıklamaktadır. Kronolojinin takip edilmediği eserin karmaşık bir yapısı bulunmaktadır. Son bölümde Osmanlı'nın hâlihazırdaki dönemi hakkında bahisler bulunmaktadır. H. Nihal Atsız İstanbul'da eserin yirmi dokuz yazmasının bulunduğundan bahsetmektedir.²⁰ Bunlardan üçü TSMK R. 1232, TSMK R. 1321 ve TSMK R. 1482 envanter numaraları ile Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler müzesinde bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın mikro filmleri Millet Kütüphanesi koleksiyonunda mevcuttur.

¹⁸ Yücel, 1988: XXVIII, XXIX.

¹⁹ Cornell H. Fleischer ve Abubekir S. Yücel bu eserden bahsederken otuz iki bölümden oluştuğunu belirtmiştir. Fleischer bahsedilen otuz üçüncü bölümü yazarın tezyil olarak ele aldığını belirtmiştir. Fleischer, 2013: 185-186; Yücel, 2004: 129.

²⁰ Atsız, 1968: 28-30.

Ayrıca Konya'daki Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları ve Köprülü Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonlarının yanında İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları (Staatsbibliothek, Berlin), Avusturya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları ve Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları gibi koleksiyonlarda da birer nüsha halinde bulunmaktadır. Bunların dışında da nüshalar olması elbette mümkündür. Buradan yola çıkılarak eserin Osmanlı döneminde oldukça rağbet gördüğü sonucuna ulaşılabilir. Nitekim *Fusül-i Hall ü Akd* hakkında iki adet yüksek lisans tezi hazırlanmış ve eser transkripsiyon olarak da yayımlanmıştır.²¹

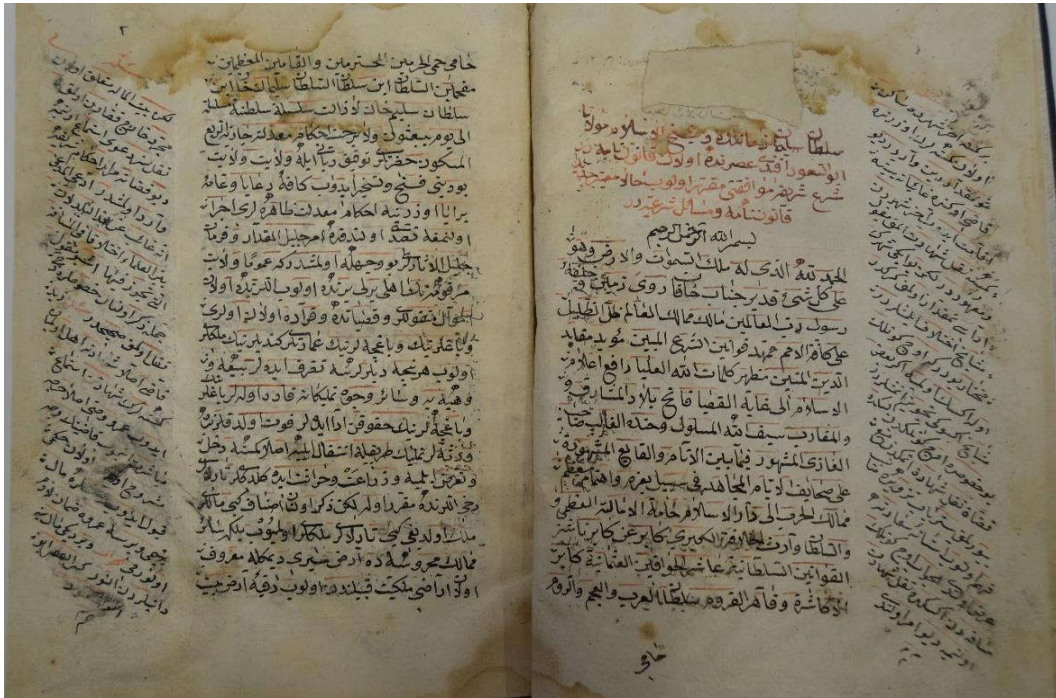

Resim 2. *Fusül-i Hall ü Akd ve Usül-i Harc u Nakd*, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 1.a.

Prof. Dr. Osman Turan Kitaplığı'ndaki yazmalar arasında Sultan Süleyman zamanına ait kanunnamenin yer aldığı fetva kitabı özellikleri taşıyan bir eser

²¹ Yücel, 1990; Demir, 1992; Gelibolulu Mustafa Âli, 2006.

mevcuttur. 2381 numaralı 210x140 mm ölçülerinde siyah kapaklı ve ebru süslemeli yapıt Sultan Süleyman devrinde Şeyhülislam Mevlâna Ebussuud Efendi zamanına rastlayan dönemde çıkan kanunnamayı havidir, bununla birlikte devamındaki muhtevasıyla fetva mecmuası özelliği kazanmaktadır. Kâğıdının sol üst köşelerine numaralandırılan altmış iki varaktan oluşan eserin ilk üç sayfası fihristtir. Sayfaları nemden dolayı zarar gören nüsha siyah ve kırmızı mürekkep kullanılarak hazırlanmıştır. Yirmi satırlık sayfalardan oluşan fetva kitabının sayfa kenarlarında *sual* ve *el-cevab* şeklinde eklemeler mevcuttur. Eser kırmızı mürekkeple yazılan *Sultan Süleyman zamanında ve Şeyhül-islam Mevlâna Ebû's-Suud asrında olan kanunnamedir. Şer-i Şerife muvafakati mukarrer olub hala muteber-i cedid kanunname ve mesail-i şer'iyedir* ibaresi ile başlamaktadır. Bu ibareden sonra *Elhamdülillâhillezi lehû mülkü's-semâvati ve'l-arz* duasıyla devam ederek Sultan Süleyman'ı övmektedir. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir ipucu bulunmamaktadır. Bununla birlikte eserin sonunda h.1084/ m.1673-1674 tarihli bir ferman sureti bulunması sebebi ile bu tarihten sonra hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Resim 3. 2381 numaralı fetva mecmuası, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 1.b, 2.a.

Kitaplıktaki bir başka fetva mecmuası özelliği taşıyan eser ise 2382 numara ile kaydedilen el yazmasıdır. Talik yazı ile yazılan kitap 210x150 mm ölçülerinde siyah cilt ile kaplanmış, iç kapağında ebru süsleme bulundurmaktadır. Otuz iki varaktan oluşan eserin girişinde herhangi bir istinsah tarihi ya da müstensih ismi bulundurmamakla birlikte eserin içerisinde h.984/ m.1576-1577 senesine işaret etmektedir. Bununla birlikte bu tarihin istinsah tarihinden ziyade eserin aslının kaleme alındığı tarih olması kuvvetle muhtemeldir. Kırmızı ve siyah mürekkep kullanılarak hazırlanan yazmanın ilk kısmı büyük oranda Arapça olarak ayların ve orucun faziletlerini anlatan metinlerden oluşmaktadır. Bu sayfaların kenarlarında yatay düzlemde وقف yazmaktadır. Eserin sayfa der-kenarlarında daha uzun notlar devam etmektedir. Devamındaki dört sayfada Kur'an-ı Kerim'den sureler ve hadis-i şerifler yer almaktadır. Bu durumda ilk bölüm ilmihal özelliğindedir.

El yazmasının ikinci kısmında fetva örnekleri sunulmaktadır. Bunlar arasında duhan (tütün) ile ilgili fetvalar dikkat çekmektedir. *Zeyd Amr ile esna-yı müsabehette duhan içmek hamrdan eşeddir ahyanen hamr içmekde zarar yoktur dese Zeyd'e şer'an ne lazım olur? El cevab: Müslim olan hürmet kat'ü's-sübut olanı mübah olan şey üzerine tercih itmez. Zararı yoktur kelimünde hod kâfir olmuş ta'dil-i zaife teşebbüs iderse dahi iltifat olunmayub tecdid-i iman ittirülmeğe gerektir. İmtina' iderse katli vacibdir ya da Zeyd Amr ile müsabehet iderken duhan helaldir didikte Amr eğer helal ise zevcem hind üç talak boş olsun dese hind-i merkume şart-ı mezkure binaen talak-ı merkum ile mutallaka olur mu? El cevab: olur halinde şüphe yoktur* gibi örmekler vermektedir.²²

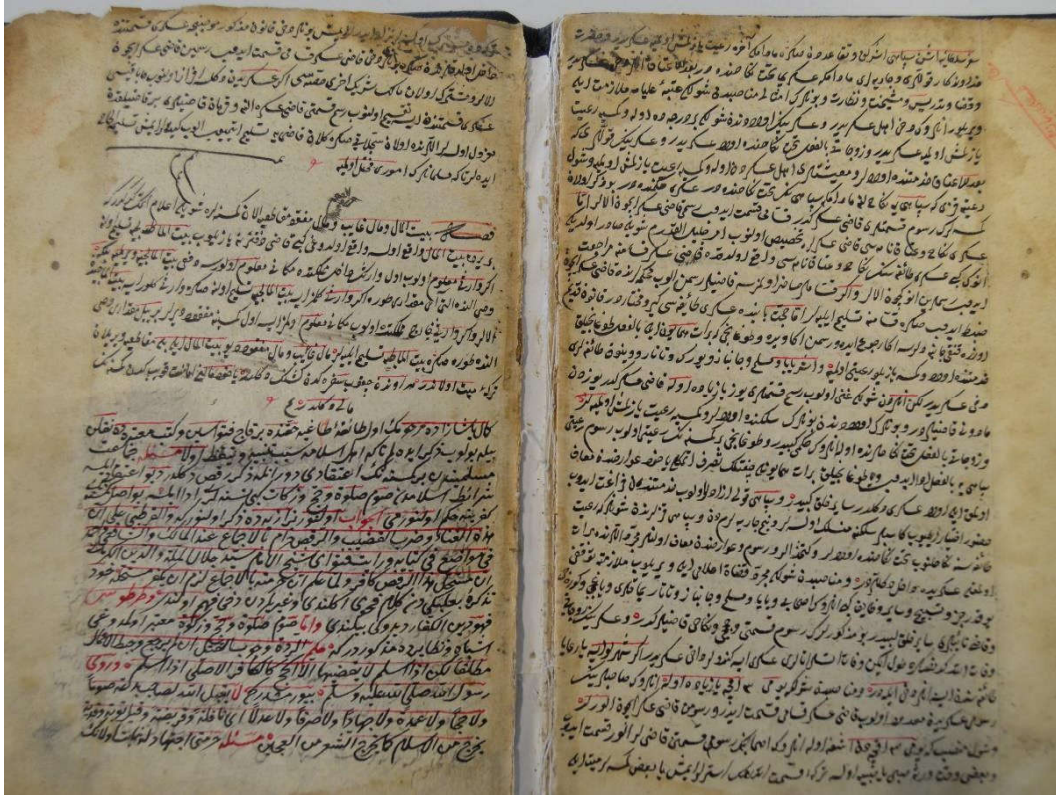
Eser üçüncü kısmında Sultan Süleyman dönemine ait bir kanunname bulundurmaktadır. Kanunname-nin bitiminde yazar altı kırmızı mürekkep ile çizilmiş olarak *bu kanunnamenin câbecâ haşiyesinde yazılana diğer sebep budur ki asıl nüshasını Celâlzâde Nişancı Bey hazretlerinin mukabelesine virildikte bazısın fesh idüb ve bazısın tebdil ve tağyir idüb kenarına bu üslub üzere kayd olundu. Bu fakir dahi üslub-ı nüsha üzerine kayd eyledüm, tâ kim müstefid olanlar bu fakiri hayır duadan unutmayalar demiştir.*²³

²² 2382 numaralı fetva kitabı, 19.b.

²³ 2382 numaralı fetva kitabı, 30.a.

Devamında da genel olarak birtakım meseleler karşısında nasıl davranılması gerektiği konusunda örnekler sunmaktadır. Örneğin eserin son varlığında beytül-malın gaib edilmesi karşısında yapılması gerekenleri vermektedir. Bununla birlikte fetva örnekleri verilerek sorular yöneltilmiştir. Yine aynı sayfa da Kemalpaşazâde'nin bir fetvası bulunmaktadır; *Kemalpaşazâde merhumun ol-taife-yi dağıyye hakkında fetvasın ve kütüb-i mutebere naklen beyan bulub zikr idelim taki ehl-i İslama sebeb-i tenbih ve teyakkuz ola dendikten sonra mesele sorularak cevap istenmiştir.*²⁴

Fetva mecmuası niteliğindeki bu eserlerin isimleri ve müellifleri tespit edilemediği için diğer nüshalarının araştırılması mümkün olmamıştır.

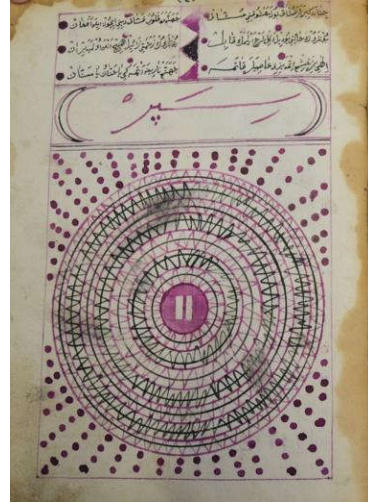
Resim 4. 2382 numaralı fetva mecmuası, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 30.b, 31.a.

Yazmalar içinde dikkat çeken eserlerden bir diğeri de 2377 kayıt numaralı *Kitâb-ı Cavidan ve Tarih Ki-*

²⁴ 2382 numaralı fetva kitabı, 31.a.

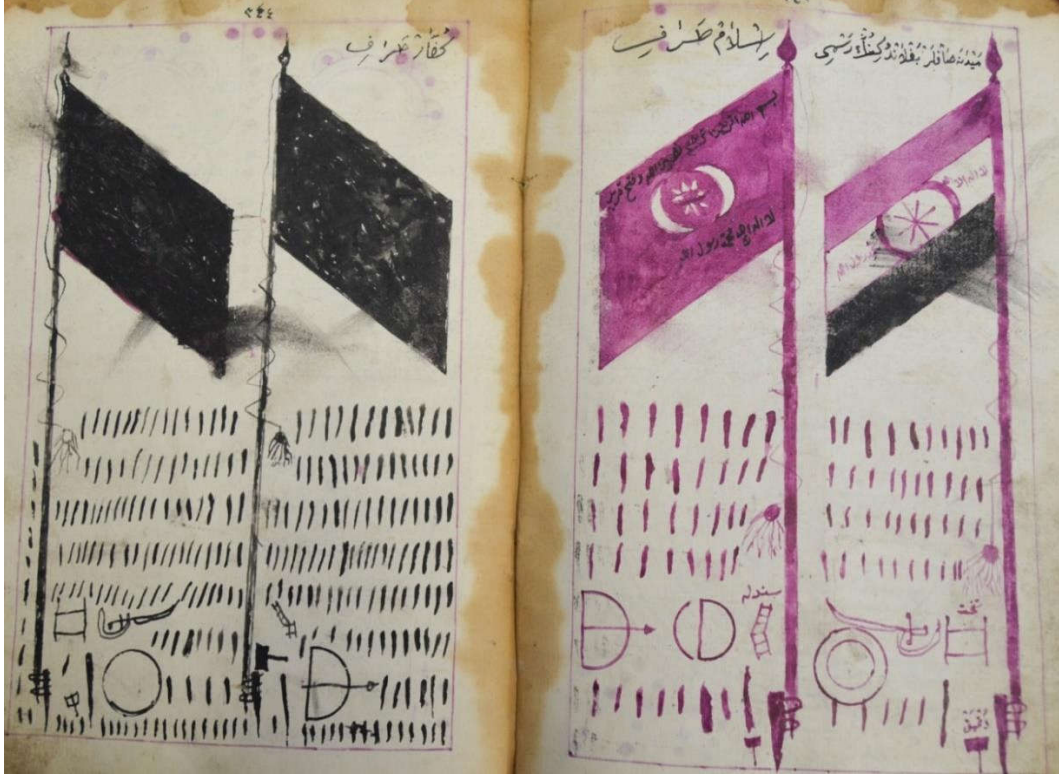
tabı isimli eserdir. 250x180 mm ebatlarındaki eser siyah, kırmızı ve mor mürekkep kullanılarak hazırlanmıştır. Sayfa kenarları mor ve siyah mürekkep kullanılarak genellikle üçgen, kare ve karo gibi geometrik desenlerle süslenen kitap 348 sayfadan oluşmaktadır. Genellikle manzum tarzda yazılmasına rağmen içinde nesre de rastlanmaktadır.

Yazmanın ilk dört sayfasında eserin fihristi bulunmaktadır. Fihristin ardından kırmızı mürekkeple ilk sayfaya yazılan *bu kitab birkaç nasihat ve birkaç ceng beyan olunur. Kitab-ı Cavidan ve tarih kitabı sene 1292 ibaresi ile başlamaktadır. Nazım ile başlayan eserin ilk sayfalarında dört halifeye, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile Hz. Peygamberin ashabını görenlere naatlar bulunmaktadır. Ardından Hz. Ali'nin savaşlarını anlatan eser Peygamberin Mute Savaşı'ndan da bahsetmektedir. Yazma, savaş anlatımlarının yanı sıra sancak resimleri, ok, yay, kılıç ve Zülfikar²⁵ çizimlerini de ihtiva etmektedir. İslam komutanlarından Ebu Müslim'in savaşlarını da konu edinen eser ardından Seyyid Battal Gazi'nin kahramanlıklarına geçmektedir. Yazar savaşlarla ilgili verdiği bu notların ardından *Kitab-ı beynamaz için* diyerek bir başlık açarak ilmihal özellikleri taşıyan pasajlar vermiştir. Yapıtın ilgi çeken başka bir yönü ise eserin yazılmaya başlamasından bir yıl sonra patlak veren 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı, yani 93 Harbi'nden bahsediyor olmasıdır. Çarpışmaların gidişatı ile ilgili detayları veren eser siperler ya da savaş düzeni ile ilgili çizimleri de içermektedir. Bu noktadan hareketle kitapta verilen bilgiler çağdaş bir gözlemcinin notları olarak değerlendirilebilir. Kale ve şehirlerin düşüşünü tek tek başlık halinde anlatan eser araştırmacılar tarafından çağdaş kaynak olarak kullanılabilir. 93 Harbi anlatısı ile eserini bitiren müellif yine nazım halde *Vasiyet-i Kâtip* başlığı ile vasiyetinden bahsederek son noktayı koymuştur.*

Resim 5. 1877-1878 Osman- Rus Savaşı (93 Harbi) siperlerini gösteren bir çizim. *Kitâb-ı Cavidan ve Tarih Kitabı*, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, s. 342.

²⁵ Hz. Ali'nin Hz. Muhammed tarafından hediye edilen uç kısmı çatal şeklindeki, iki başlı kılıcının ismidir. Öz, 2013: 553.

Resim 6. Osmanlı ve Rus ordularını tasvir eden çizim, *Kitâb-ı Cavidan ve Tarih Kitabı*, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, s. 343-344.

Kitaplıkta muhtevasında ilgi çekici çizimler bulunan bir başka eser 2379 numara ile kayıtlı olan kozmografya kitabıdır. Kahverengi ciltli, 230x160 mm ebatlarında olan eser 149 varaha ek olarak on iki sayfadan oluşmaktadır. Siyah, kırmızı, mavi, yeşil ve sarı mürekkep kullanılarak yazılan eser iyi bir şekilde muhafaza edilmiştir. Yapıtın girişinde küre biçimli bir dünya haritası bulunmaktadır. Arapça yazılan eserin son sayfasında kırmızı mürekkeple yer alan ifadelerden eserin isminin *Haridetü'l-acaib ve feridetü'l-garaib* olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Verdi ve Ömer Maarri'nin eseri olan kitap Mustafa Hizmetli'nin *Sicilya Tarihinin Kaynakları- Bir Bibliyografya Denemesi* isimli makalesine göre Sicilya ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.²⁶ Trapani şehrini Sicilya'ya bağlayan bir köprüden bahsetmekle birlikte eser Avrupa, Afrika ve diğer İslam ülkeleri ile ilgili bazı ilginç bilgiler de içermektedir. Birinci kısımda coğrafi bölgeler, dağlar ve nehirler; ikinci kıs-

²⁶ Hizmetli, 2011: 117.

mında bitkiler, hayvanlar, madenler ve bu madenlerin özellikleri bulunmakla birlikte eserde kıyamet alametleri konu edilmiştir.²⁷ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Hacı Beşir Ağa koleksiyonunda 435 numaralı bir nüshası bulunduğu gibi Hamidiye koleksiyonunda da 470 numaralı Mahmud b. Muhammed Şirvani'nin Osmanlı Türkçesiyle bir çevirisi bulunmaktadır. Eserin Mahmûd el-Hâtib imzalı bir başka çevirisi de Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde Y/0692 numarasıyla yer almaktadır. Eserin diğer nüshaları Millî Kütüphane, Çorumlu Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Millî Kütüphane ve Tarsus İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kitaplıkta bulunan nüshanın müstensihi belli olmamakla birlikte son sayfasında eserin cuma günü öğleden sonra 5 Rebiyülahir 1011 ya da 1019 tarihinde tamamlandığı yazılmıştır. Bununla birlikte esere sonradan eklendiği düşünülen girişte on iki sayfalık bir metin daha vardır. İki kaligrafinin birbirine benzememesi bu bölümün istinsahtan sonra eklendiğini düşündürmektedir.

Resim 7. Dünya Haritası, *Haridetü'l-acaib ve feridetü'l-garaib*, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 2.b.

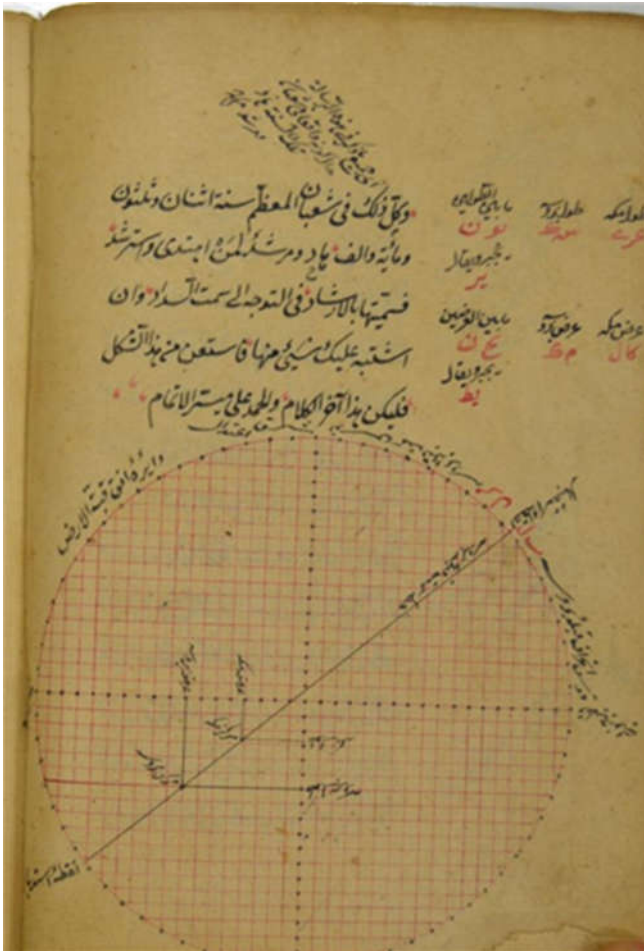
²⁷ Bilge, 2000: 238.

Koleksiyon içerisinde 2383 numara ile kaydedilen 170x110 mm ölçülerindeki yazma, üç ayrı eseri ihtiva etmektedir. Her üç eserin müellifi ile ilgili herhangi bir ipucu bulunmamakla birlikte, eserin girişinde sonradan eklenen çeşitli tarih hesaplamalarının yanında 1220/ 1805-1806 yılında yazılmış bir de sahiplik kaydı bulunmaktadır. Bu sahiplik kaydına göre eserin sahibi Üsküdar Mevlevihanesi'nden Mehmed Emin'dir. Dolayısı ile eserlerin istinsah tarihi de 1220'den sonra değildir. Aynı cilt içerisinde bulunan üç eserden ilki bir gurre-nâme- takvim çevirme kılavuzu niteliği taşımakla birlikte günlerin ve ayın hesaplarını yapan bir astronomi kitabı gibidir. Hicri tarihlerden Rumi tarihlere dönüşlerin tek tek tablolar hâlinde listelendiği eser siyah, kırmızı ve mavi mürekkep ile yazılan yirmi varaktan oluşmaktadır. Birinci kitabın son sayfalarındaki *Bulunduğumuz sene bin iki yüz sekiz* ibaresinden, bu gurre-nâmenin 1793-1794 senelerinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak birinci yazmanın son sayfalarında farklı bir kaligrafi ve sayfa düzeninde ise notlar bulunmaktadır.

Resim 8. 2383 numaralı yazma (cilt içindeki ilk eser), KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 11.b.

Cilt içerisindeki ikinci yazma yine *Bismillâhir-rahmânirrahîm* lafzı ile başlayarak dua ile devam etmektedir. Yirmi bir varaktan oluşan, siyah ve kırmızı mürekkep ve talik yazı ile yazılan eserin ismi, müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Bununla birlikte ihtiva ettiği *Dâire-yi afak kubbetü'l-arz* çizimlerinden bu eserin de astronomi ve tarih hesapları hakkında bir kitap olduğu çıkarımı yapılabilir. Ciltteki son eser de aynı minval üzere bir astronomi kitabı özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte son kitapta diğerlerinin aksine *Hazâ Risale-i Küreü'l-Meşhure* başlığı atılarak esere başlanmıştır. Bu eserde de ikincisinde olduğu gibi kâinat, dünya ve güneş çizimleri bulunmaktadır. Üç eserin farklı kaligrafî ile yazıldığı ve kâğıtlarının farklılığı dikkate alındığında bunların aynı konuyu ihtiva etmesinden dolayı sonradan tek ciltte toplandığı sonucu çıkmaktadır.

Resim 9. 2383 numaralı yazma (cilt içindeki ikinci eser), KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 6.b.

Koleksiyonun içerisinde bulunan önemli yazmalardan birisi de Ibn Melek'e ait olan *Hâzâ Lugat-ı Firişteoğlu* sözlüğüdür. 1138/1725-1726'da istinsah edilen yazmanın müstensihisi Osman bin Hacı Ömer bin el-Hac Gazi el-Konevî'dir. 170x110 mm ölçülerinde olan eser siyah renk ile ciltlenmiş iç kapağında mavi tonların ağırlıkta olduğu çok güzel bir ebru ile süslenmiştir. *Bismillâhirrahmânirrahîm* ile başlayan eser yirmi dört varaktan oluşmakla birlikte varak sayıları üzerine yazılmamıştır. Metin başlıkların kırmızı ve ana metnin siyah mürekkep kullanılarak yazıldığı nüshanın kenarları pembe mürekkepli çizgiler ile çerçevelenmiştir. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında hazırlanan eser, nemden etkilenmiş olsa da genel anlamda oldukça iyi durumda bulunmaktadır.

Firişteoğlu Lügatı, *Lugat-ı Firişteoğlu*, *Lugat-ı Firişte-zâde*, *Lugat-ı ibn Firişte* gibi isimlerle tanınan eser müellifin torunu Abdurrahman için nazım bir şekilde kaleme alınmıştır.²⁸ 795/ 1392 yılında tamamlanan eserin Türkiye'de bulunan kütüphanelerde bilinen 66 nüshası mevcuttur.²⁹ Bu nüshalardan birkaçı Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Diğer bir nüsha ise Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi dijital koleksiyonların el yazmaları kısmında yer almaktadır. Esere çevrimiçi olarak digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/ref/collection/MC/id/78770 linki üzerinden de ulaşılabilmektedir. Sözlükte daha ziyade Kur'an-ı Kerim'de geçen sözcüklerin Türkçe karşılığı verilmeye çalışıldığı için eser Kur'an çalışmaları kapsamında önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu minvalde eser Cemal Muhtar tarafından da *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Firişteoğlu ve Luğat-ı Kanûn-ı İlâhî* ismiyle Marmara Üniversitesi İFAV yayınlarından 1993 yılında yayımlanmıştır.

²⁸ Bakır, 1999: 176.

²⁹ Cemal Muhtar'dan aktaran Yavuzarslan, 2001: 72.

Resim 10. Fırışteoğlu Lügatı, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 1.b, 2.a.

Koleksiyonun tanınan parçalarından birisi de Mevlana'dan öyküler içeren *Sevâkıb-ı Menâkıb* isimli tercüme eserdir. 179 varaktan oluşan yazma eser 240x160 mm ölçülerindedir. Kitaplıktaki numarası 2378 olan kitap siyah renkli bir cilt ile ciltlenmiş ve mutat olduğu üzere iç kapaklarında ebru ile süslenmiştir. Müstensihi hakkında bir bilginin yer almadığı eserin girişine *Şeyh-i azizim Eskişehirî Hasan Efendi'nin yadigâr-ı şerîfeleridir sene 7 Cemaziyülahır 1203 İsmail Mevlevi* diye not düşülmüştür. Buradan hareketle eserin 1203 yılından önce istinsah edilmiş olması gerekmektedir. Kırmızı bir çerçeve içerisine siyah mürekkep ile hazırlanan eserin bazı kelimeleri ve *Böyle nakl olunur ki* lafzı kırmızı ile yazılmakla birlikte başlıklar ayrıca belirtilmemiştir. Bununla birlikte kaligrafisinden yola çıkılarak yazmaya sonradan eklendiği düşünülen fihrist sayfalarından başlıkları takip etmek mümkündür. Dokuz bâbdan oluşan eserin sonunda bir de nazım şeklinde dua bulunmaktadır;

*Çok anın zahmet çeküb gördüm elemi,
Elhamdülillah temmet idüb sildim kalemi,
Her ne havend dua-yı tam'darım,
Zanuna men bend-i günahkarım,
Her kim ide kâtibine her bir dua,
Hâk anın derdüne vire bin deva.³⁰*

Sevakıb-ı Menakıb Farsça yazılmış bulunan *Menâkıb-ül Arifin*'in Abdül-vahab bin Mehmed-ül Hemedânî'nin yaptığı kısaltılmış toplamanın Derviş Mahmud Dede tarafından yapılan tercümesidir.³¹ Kitaplıkta bulunan yazma da bu çevirinin bir nüshasıdır. Kitaplığın dışında Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları ve Millî Kütüphane Yazmalar koleksiyonlarında bulunmakla birlikte bu çeviri eser Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda Vat. Turco 332 arşiv numarası ile yer almaktadır. 1590 yılında Mütercim Mahmud Dede tarafından hazırlanan eser yirmi dokuz minyatürle süslenerek Sultan III. Murad'a sunulmuştur. Eldeki nüshada bu minyatürler bulunmamaktadır.

Resim 11. *Sevakıb-ı Menakıb*, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, vr. 1.b, 2.a.

³⁰ *Sevâkıb-ı Menâkıb*, 179.a.

³¹ Ünver, 1973: 2.

Kitaplıkta bulunan son yazma eser ise III. Selim'e ait bir ferman suretidir. *Mühendishane-i Sultaniye'nin tesis ve küşadını amir Sultan Selim Han-ı Salis fermanı* başlıklı 2217 numara ile kaydedilmiş olan eser fermanın hem el yazısı hem de matbu olarak ciltlenmesinden oluşmaktadır El yazması olan kısım söz konusu mühendislik okulunda çalışanların maaşlarını da içermesi açısından matbu kısımdan ayrılmaktadır. Aynı bilgiler matbu kısma eklenmemiştir. On dört sayfadan oluşan ferman 1795 yılında Mühendishane-i Bahrî, Mühendishane-i Berri ve Humbaracı Ocağı'nı düzenleyen bir kanunname dir. Rik'a yazı ile yazılan kanunname cildi 330x160 mm ölçülerindedir. *İş bu kanunname-i hümayunumun aslı divan-ı hümayunum kaleminde mahfuz olmağla sureti hendesehanede hıfz olunub âla maaşa 'Allah düstûru'l-amel tutularak mucebince amel ve hareket oluna* diyerek başlamaktadır. Kanunnamenin sonunda ise ilk dört hocanın maaşı, baş halife ve arkasından gelen üç halifenin maaşı, dört sınıf şakirdânın maaşları, kâtip, hattat, hafız-ı kitab, bevab, ferraş ve tercüman maaşları, oda masraflarının dışında yağ ve pirinç gibi ihtiyaç giderleri listelenmiştir. Ayrıca yukarıda listelenen görevlilerin sayıları aynı listede belirtmiştir. Bu gibi bilgilere havi olması bu eseri önemli kılmaktadır.

Sonuç

Yazma eserler özellikle sosyal bilimlerde alanında çalışma yapan araştırmacıların sıklıkla başvurduğu önemli kaynaklardır. Döneminin bir aynası niteliğinde olan bu eserlerin kopyalanması tekniğindeki farklılıkların etkisiyle her bir nüsha kendi içinde özgündür. Kullanılacak eserin tek bir kopyasından ziyade tüm nüshaların gözden geçirilmesi, yapılacak çalışmaların değerini arttıracaktır. Buradan yola çıkılarak her bir yazma ve kopyalarının hangi kütüphanelerde bulunduğu bilgisi önem kazanmaktadır. Bu çalışmada on adet yazma eserin katalog verisi niteliğinde ele alınması, yazmaları kaynak olarak kullanan araştırmacılara yol göstermeyi amaçlamaktadır.

Nasihatname, fetva mecmuası, kanunname, ilmihal, savaş tarihi, lügat, coğrafya eseri, Mevlâna hikâyeleri ve ferman örneklerinden oluşan bu küçük koleksiyon araştırmacıların bilgisine sunulmuştur. Koleksiyon

Resim 12. *Mühendishane-i Sultaniye'nin tesis ve küşadını amir Sultan Selim Han-ı Salis fermanı*, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Prof. Dr. Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı, s.14.

siyonda daha önce edisyon kritiği yapılmış olan eserlerin yanı sıra henüz çalışılmamış olanlar da yer almakta ve dolayısıyla araştırmacıları yeni çalışmalarını yönlendirecek mahiyette eserler bulunmaktadır. Örneğin *Kitâb-ı Cavidan ve Tarih Kitabı* isimli kitabın 93 Harbi'nin de çağdaşı olması sebebiyle bu konuda çalışacak araştırmacılar için önemli bir kaynak eser olacağı düşünülmektedir. Öte yandan kitaplıkta bulunan *Haridetü'l-acaib ve feridetü'l-garaib* İslami dünya haritası örneklerinden olan güzel bir çizimi ihtiva etmektedir. Bu minval üzere farklı üç eserin tek ciltte toplanmasından oluşan ve genel itibarıyla *astronomi* ve *gurrename* kitabı özellikleri taşıyan yazma ise içinde kâinatın işleyişi hakkında tasvirler bulundurmaktadır. Koleksiyonda bulunan iki *fetva mecmuası* da özellikle sosyal tarih çalışmaları ya da ilahiyat çalışmaları yapan araştırmacıların ilgisini çekecek niteliktedir.

KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi'nde özel olarak saklanan ve henüz kataloglama çalışmaları devam eden bu nadir eserlerin araştırmacıların kullanımına nasıl açılacağı konusunda henüz bir karar alınmamıştır. Gerek tarih bölümünün gerekse üniversite yönetiminin hassasiyetle yaklaştığı bu konu, kütüphane görevlilerinin titiz çalışmalarıyla sürdürülmektedir. Pek yakın bir gelecekte bu nadir eserler çalışmalara konu veya kaynak olmak için gün yüzüne çıkarılacaktır. Bu çalışma, en azından söz konusu süreç tamamlanıncaya kadar araştırmacılara bir fikir vermek üzere kaleme alınmıştır.

Sonuç

Yazma eserler özellikle sosyal bilimler alanında çalışma yapan araştırmacıların sıklıkla başvurduğu önemli kaynaklardandır. Döneminin bir aynası niteliğinde olan bu eserlerin kopyalanması tekniğindeki farklılıkların etkisiyle her bir nüsha kendi içinde özgündür. Kullanılacak eserin tek bir kopyasından ziyade tüm nüshaların gözden geçirilmesi, yapılacak çalışmaların değerini arttıracaktır. Buradan yola çıkılarak her bir yazma ve kopyalarının hangi kütüphanelerde bulunduğu bilgisi önem kazanmaktadır. Bu çalışmada on adet yazma eserin katalog verisi niteliğinde ele alınması, yazmaları kaynak olarak kullanan araştırmacılara yol göstermeyi amaçlamaktadır.

Nasihatname, fetva mecmuası, kanunname, ilmihal, savaş tarihi, lügat, coğrafya eseri, Mevlâna hikâyeleri ve ferman örneklerinden oluşan bu küçük koleksiyon araştırmacıların bilgisine sunulmuştur. Koleksiyonda daha önce edisyon kritiği yapılmış olan eserlerin yanı sıra henüz çalışılmamış olanlar da yer almakta ve dolayısıyla araştırmacıları yeni çalışmaları yönlendirecek mahiyette eserler bulunmaktadır. Örneğin *Kitâb-ı Cavidan ve Tarih Kitabı* isimli kitabın 93 Harbi'nin de çağdaşı olması sebebiyle bu konuda çalışacak araştırmacılar için önemli bir kaynak eser olacağı düşünülmektedir. Öte yandan kitaplıkta bulunan *Haridetü'l-acaib ve feridetü'l-garaib* İslami dünya haritası örneklerinden olan güzel bir çizimi ihtiva etmektedir. Bu minval üzere farklı üç eserin tek ciltte toplanmasından oluşan ve genel itibarıyla *astronomi* ve *gurrename* kitabı özellikleri taşıyan yazma ise içinde kâinatın işleyişi hakkında tasvirler bulundurmaktadır. Koleksiyonda bulunan iki *fetva mecmuası* da özellikle sosyal tarih çalışmaları ya da ilahiyat çalışmaları yapan araştırmacıların ilgisini çekecek niteliktedir.

KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi'nde özel olarak saklanan ve henüz kataloglama çalışmaları devam eden bu nadir eserlerin araştırmacıların kullanımına nasıl açılacağı konusunda henüz bir karar alınmamıştır. Gerek tarih bölümünün gerekse üniversite yönetiminin hassasiyetle yaklaştığı bu konu, kütüphane görevlilerinin titiz çalışmalarıyla sürdürülmektedir. Pek yakın bir gelecekte bu nadir eserler çalışmalara konu veya kaynak olmak için gün yüzüne çıkarılacaktır. Bu çalışma, en azından söz konusu süreç tamamlanıncaya kadar araştırmacılara bir fikir vermek üzere kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

Akkuş, Metin & Selami Ece (2000), "Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kitaplığı Yazma Koleksiyonları: Türkçe Manzum Eserler", *A.Ü. Türikiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 265-275.

Atsız, H. Nihal (1968), *Âli Bibliyografyası*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Bakır, Mustafa (1999), "İbn Melek", *DIA*, XX, 175-176.

Bilge, Mustafa L. (2000), "İbnü'l-Verdî, Sirâceddin", *DİA*, 21, 238-239.

Birinci, Ali (2002), "Tarihçi Osman Turan: Bir İlim ve Şahsiyet Âbidesinin Hayat Hikâyesi ve Eserleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 12, 1-17.

_____ (2003), *Osman Turan*, Ankara: Alternatif Yayınları.

Demirci, Nurdan (1993), *Prof. Dr. Osman Turan'ın Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Fleischer, Cornell H. (2014), *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (çev. Ayla Ortaç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hizmetli, Mustafa (2004), "Sicilya Tarihinin Kaynakları- Bir Bibliyografya Denemesi", *İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi*, 9/17, 99-122.

Kafalı, Mustafa (1999), "Trabzon'un Yetiştirdiği Mümtaz Simâ: Prof. Dr. Osman Turan", *Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı, Bildiriler*, Trabzon, 17-21.

Karpuz, Beyhan (2008), "Teknik Üniversite Kütüphaneleri: Karadeniz Teknik Üniversitesi Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi Örneği", *Bilgi Dünyası*, 9/1, 230-237.

Koca, Salim (1998), "Prof. Dr. Osman Turan", *Trabzon Türk Ocağı Bülteni*, 8/1, Trabzon, 13-16.

_____ (2013), "Osman Turan", *DİA*, XLI, 410-412.

Köymen, M. Altay (1978), "Prof. Dr. Osman Turan. Hayatı, Eserleri ve Fikirleri", Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I-II, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 11-13.

_____ (02.02.1978), "Osman Turan'ın Ardından", *Tercüman Gazetesi*, İstanbul, 2.

_____ (1983) "Osman Turan", *Türk Ansiklopedisi*, XXXII, 1.

Küçük, Mehmet Emin (1999), "Türkiye'de Yazma Eserler Sorunu ve Çözüm Önerileri", *Türk Kütüphaneciliği*, 13/1, 40-49.

Odabaş, Hüseyin (2011), “Osmanlı Yazma Eserleri ve Türkiye’de Yazma Eser Kütüphaneciliği”, *Bilgi*, 56, 143-164.

Öz, Mustafa (2015), “Zülfikar”, *DIA*, XL, 553-554.

Topal, Nevzat (2014), “Osman Turan Bibliografyası”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 187-194.

_____ (2004) *Prof. Dr. Osman Turan Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Turan, Osman (2014), *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ünver, A. Süheyl (1973), *Sevâkıb-ı Menâkıb Mevlâna’dan Hatıralar*, İstanbul: Organon.

Ünver, Niyazi ve Dursun Kaya (2017), “Yazma Eserler”, <http://www.yazmalar.gov.tr/sayfa/yazma-kitaplar/9>, Erişim Tarihi: 08.12.2017.

Yavuzarslan, Paşa (2001), “Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça-Türkçe Sözlük Üzerine Notlar”, *Türkoloji Dergisi*, 14/1, 71-91.

Yazar, Sadık (2016), “İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’ndeki El Yazmalarının Kataloğu”, *Türkiyat Mecmuası*, 26/1, 339-441.

Yücel, Abubekir S. (2004), “Gelibolulu Mustafa Âli’nin Fusûl-i Hâll ü Akd ve Usûl-i Harc u Nakd Adlı Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 129-142.

Yücel, Yaşar (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetab, Kitabu Mesâlihi’l Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn, Hurzü’l-Mülûk*, Ankara: TTK Basımevi.

**FAİK AHMET BARUTÇU KÜTÜPHANESİ
BÜNYESİNDEKİ OSMAN TURAN TARİH
ARAŞTIRMALARI KİTAPLIĞINDA BULUNAN YAZMA
ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Öz: Yazma eserler, sosyal bilimlerin özellikle tarih ve edebiyat dallarının önde gelen bilimsel kaynaklarıdır. Yazmaların kopyalarının az sayıda olması ve nüshaların katalog çalışmalarının tamamlanmaması eserlerin ulaşılabilirliğini kısıtlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, KTÜ Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi bünyesinde yer alan Osman Turan Tarih Araştırmaları Kitaplığı'ndaki yazma eserlerin araştırmacılara tanıtılmasıdır. Kitaplıkta dokuz Osmanlı Türkçesi ve biri Arapça yazılmış olmak üzere on adet yazma eser ile iki adet arşiv defteri bulunmaktadır. Bu küçük koleksiyona ait on adet yazma eser şekil ve içerik olarak kısaca tanıtılmıştır. Bu bağlamda bahsi geçen kitaplık-taki yazmalar gelecek çalışmalara kaynaklık etmeleri için araştırmacıların bilgisine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: El yazması, Prof. Dr. Osman Turan, Kitâb-ı Müstetab, Fusûl-i Hâll ü Akd, Haridetü'l-acaib, feridetü'l-garaib.

**EVALUATION of MANUSCRIPTS at OSMAN TURAN
HISTORY STUDIES SECTION in FAİK AHMET
BARUTÇU LIBRARY**

Abstract: The manuscripts are foremost sources of social sciences especially on the history and literature branches. The limited number of manuscripts' copies and uncompleted catalogs restrict the accessibility of the works. The purpose of the study is to introduce the manuscripts of Osman Turan History Studies Library in the KTU Faik Ahmet Barutçu Library to researchers. There are nine books written in Ottoman and one written in Arabic and two archival records in the library. The features and contents of this small manuscripts collection are briefly described in the work. In this context, the writings on the book are presented to the researchers for their future studies.

Keywords: Manuscript, Prof. Dr. Osman Turan, Kitâb-ı Müstetab, Fusûl-i Hâll ü Akd, Haridetü'l-acaib, feridetü'l-garaib.

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından yılda iki sayı yayımlanır. Dergi, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde yayın kurulu tarafından belirlenen kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına gönderilir. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, dergi ve alan editörlerinden oluşan yayın kurulunca incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez ve yayım konusundaki kesin sonuç yazara üç ay içinde iletilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir ve Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmi görüşü niteliğini taşımaz. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla, her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış

“araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap yorumları” türünden metinler de değerlendirilmeye alınır. Yazılar, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü’nün karen.dergiler@gmail.com adresinden gerekli işlemler yapılmak suretiyle gönderilebilir. Burada yazarlar, yazılarının durumunu, hakem raporları ve yayımlanacağı tarihi kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler ve sonuçlar yazarlarının şahsi görüşleri olup; Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin resmi görüşü niteliğini taşımaz.

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin yazım kuralları “Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association) Yayın Kılavuzu, 5. Baskı” esas alınarak oluşturulmuştur. Metin yazılırken 12 punto (dipnotlarda 10 punto) Minion Pro Display (PC ve Macintosh) yazı fontu kullanılmalıdır. Makale içerisinde bulunan Hellençe ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode/Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır. New Athena Unicode’un son versiyonu <http://apagreekkeys.org/NA-Download.html> adresinden indirilebilir. Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Makalelerde kullanılacak olan tüm resim, çizim ve harita gibi görsel veriler için sadece (fig.) kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik gözetilmelidir. Bu nedenle levha, resim, çizim, şekil ve harita gibi farklı ifade ve kısaltmalar kullanılmamalıdır.

Makalelerin e-posta yoluyla Word dosyası halinde karen.dergiler@gmail.com adresine gönderilmesi gerekmektedir. Görsellerin ise metinden bağımsız, .jpeg veya .tiff formatında, çözünürlüğünün 300 dpi’den az olmaması gerekmektedir. Makalenin özetinde en az 150, en fazla 200 kelime kullanılmalı; makalede en az 4, en çok 6 anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce,

Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe yazılmalıdır. Başvuru formunda, yazarın ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumun adı, yazışma ve e-posta adresi, telefon ve varsa faks numaraları eksiksiz olarak belirtilmelidir.

Dipnotlar metinde sayfa altında verilmeli, kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır. Metinde kullanılan kaynaklar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası (varsa figür, no.) şeklinde kısaltma olarak verilmelidir. Bir defa kullanılan yayınlar için de aynı kurala uyulması gerekmektedir. Latin alfabesiyle yazılmamış yayın isimleri gibi yazar isimleri de orijinal alfabesiyle yazılmalıdır. Makale içerisinde bulunan ara başlıklarda küçük harf kullanılmalı ve koyu (**bold**) yazılmalıdır. Dipnot ve kaynakça bölümünde bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayınına atıfta bulunulacaksa yıldan sonra alfabenin ilk harfinden başlamak kaydıyla küçük harf eklenmelidir. Makalelerde yüzyıl belirtilirken M.S. X. yüzyıla kadar olan tarihlerde Roma rakamları (M.Ö. IV. yüzyıl gibi), M.S. X. yüzyıldan sonra ise Arap rakamları kullanılmalıdır (M.S. 19. yüzyıl gibi).

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

a. Bibliyografya Örnekleri ve Dipnot Gösterimi

1. Basılı Kaynaklar

Tek yazarlı kitaplar

Bibliyografya: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

Bibliyografya: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 15.

İki ya da daha fazla yazarlı kitaplar

Bibliyografya: Papanghelis, Th. D. & Rengakos, A. (2001), *A Companion to Apollonius Rhodius*, Boston and Köln: Brill

Dipnot: Papanges & Rengakes, 2001: 65.

Bibliyografya: Belli, Oktay ve Kayaoğlu, Gündag (2004), *Trabzon'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişim Süreci*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Dipnot: Belli ve Kayaoğlu, 2004: 17.

Edit edilmiş kitapta bölüm

Bibliyografya: Ochotnikov, S. B. (2006), "The Chora of the Ancient Cities in the Lower Dniester Area (6th century BC-3rd century AD)", P. G. Bilde ve V. F. Stolba (Eds.), *Surveying the Greek Chora: Black Sea Region in a Comparative Perspective*, (Black Sea Studies 4, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies), içinde (81-97), Denmark: Aarhus University Press.

Dipnot: Ochotnikov, 2006: 81

Bibliyografya: Özsait, Mehmet, (2000) "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Dipnot: Özsait, 2000: 47.

Bir seride yayınlanmış kitaplar

Bibliyografya: Merker, G. S. (2000), *The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods*, Corinth 18, 4. New Jersey: Oxford University Press.

Dipnot: Merker, 2000: 14

Tez (Doktora ya da Yüksek Lisans)

Bibliyografya: Ada Hüsnü (20011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

Dipnot: Ada, 2011: 35

Bibliyografya: Portanova, Josep John (1988), *The Associates of Mithridates VI of Pontus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University Press.

Dipnot: Portanova, 1988: 15.

Dergide makale

Bibliyografya: Perason, L. (1938), "Apollonius of Rhodes and the Old Geographers", *AJP*, 59 (4), 443-459.

Dipnot: Perason, 1938: 457.

Bibliyografya: Aşkın, M. (2013), “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 213-220.

Sayı numarası olmayan dergide makale

Bibliyografya: Wojan, F. (2003), “Kérasonte du Pont sous l'Empire romain: Étude Historique Etcorpus Monétaire”, *Revue Numismatique*, 257-290.

Dipnot: Wojan, 2003: 258.

Bibliyografya: İncegöz K. (2007), “Türkiye’de Post modern Çalışmalar Yöntemleri”, *AHM*, 115-127.

Kongre-Sempozyum Yayınları

Bibliyografya: Varvaet, F. J. (2007), “The Reappearance of the Supra-provincial Commands in the Late Second and Early Third Centuries C.E.: Constitutional and Historical Considerations”, Olivier Hekster ve diğerler (Eds.), *Crises and the Roman Empire, Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20-24, 2006)*, içinde (125-140), Leiden and Boston: Brill.

Dipnot: Varvaret, 2007: 137.

Bibliyografya: Özsait, Mehmet (2000), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Dipnot: Özsait, 2000: 37.

Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayınına atıf

Bibliyografya: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, içinde (17-48), Trabzon: Serander Yayınları.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliyografya: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *AWE*, 10, 43-47.

Çevirisi yapılmış yayınlar

Bibliyografya: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

Basılı Günlük Gazete/Haber

Başcı, E. (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Habertürk*, s. 4.

Panicker, J. (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Dead at „Draw the Prophet Muhammad“ Contest in Texas”, *The Guardian*, p. 3.

2. Elektronik Kaynaklar**İnternette yayınlanan dergide makale**

Bibliyografya: Botalov, S. G (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6. 43-56.

http://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Bibliyografya: Polat S. (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (2), 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf

Dipnot: Polat, 2014: 566.

Yazarı belli olmayan makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulusdevlet-nedir>.

Yazarı ve tarihi belli olmayan makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.

“Black Sea” (n.d), in *Wikipedia*. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

E-posta ya da sohbet

Mehmet Güngör (kendisiyle yapılan Görüşme). Ankara: Ulus. Nisan 2014.

Film ya da belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures.

3. Arşivler**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Bibliyografya: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) “Bab-1 Asafi, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı”. (BOA. A. MKT. MHM.), 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

Dipnot: BOA, 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bibliyografya: BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Yassıada Tutanakları “Vatan Cephesi”. 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961

Dipnot: BCA, 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) publishes scientific studies once a year and at the end of each year the journal index is prepared and published in the Fall issue. Within one month from its publication, the most recent journal issue is sent to the libraries and international index institutions.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision

rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Turkish is the language of the KAREN. But, "Articles", "A Letter to the Editor" and "Compilations" submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies; one original, two photocopied forms with a compact disc, to KAREN at the address given below. The last corrected fair copies in original figures are to reach KAREN not later than one month. Minor editing may be done by the Editorial Board. Any views expressed in KAREN are the views and results of the authors and are not the official views of KAREN.

A. Instruction for Authors

Authors must use the bibliographic and formatting standards set out by Publication Manual of the American Psychological Association, 5th edition. The text uses a 12-point font (10-point form in footnotes) and Minion Pro Display (for PC and Macintosh). For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used. The latest version of New Athena Unicode can be downloaded from <http://apagreekkeys.org/NAU-download.html>. Footnotes must be given below and numbered automatically. All the visuals such as pictures, drawings and maps must be indicated with (fig.) and the figures must be numbered automatically. So, different names such as drawing, figure and map and other abbreviations should not be used.

The articles must be sent to the karen.dergiler@gmail.com via e mail. All the visuals must be formatted as .jpeg or .tiff and the appropriate resolution must be at least 300dpi for the visuals. Abstracts of 150-200 words are required for all manuscripts submitted and each manuscript should have 4 to 6 keywords. Manuscripts in Turkish must have abstract both in Turkish and English. Any manuscript in other languages must have abstract both in Turkish and native language. In the application form, the name of the author, academic title, affiliation, corresponding address, e mail address, telephone numbers and fax no, if any, must be indicated clearly.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate number). References including the author's name should be written in the original script of the publication. Subtitles in an article should be written in small letters and all initial letters of words should be written in **bold**. An author who has several cited articles published within the same years should have the reference marked a., b., c., etc. in both the footnotes and in the bibliography. Roman numerals are to be used when referring to centuries prior to and including the X century A.D. (IV century B.C., etc.). After the X century A.D. Arabic numerals are to be used eg. 19th century.

B. Page Layout

a. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

1. Printed Sources

Book by a single author

Bibliyografya: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 15.

Book by two or more authors

Bibliography: Papanghelis, Th. D. & Rengakos, A. (2001), *A Companion to Apollonius Rhodius*, Boston and Köln: Brill

Footnote: Papanges & Rengakes, 2001: 65.

Bibliography: Belli, Oktay ve Kayaoğlu, Gündoğ (2004), *Trabzon'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişim Süreci*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Footnote: Belli ve Kayaoğlu, 2004: 17.

Chapter in an edited work

Bibliography: Ochotnikov, S. B. (2006), "The Chorai of the Ancient Cities in the Lower Dniester Area (6th century BC-3rd century AD)", P. G. Bilde ve V. F. Stolba (Eds.), *Surveying the Greek Chora: Black Sea Region in a Comparative Perspective*, (Black Sea Studies 4, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies), içinde (81-97), Denmark: Aarhus University Press.

Footnote: Ochotnikov, 2006: 81

Bibliography: Özsait, Mehmet, (2000) "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Footnote: Özsait, 2000: 47.

Occasional publication

Bibliography: Merker, G. S. (2000), *The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods*, Corinth 18, 4. New Jersey: Oxford University Press.

Footnote: Merker, 2000: 14

Thesis-Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Ada Hüsnü (2001), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

Footnote: Ada, 2011: 35

Bibliography: Portanova, Josep John (1988), *The Associates of Mithridates VI of Pontus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University Press.

Footnote: Portonava, 1988: 15.

Journal article

Bibliography: Perason, L. (1938), "Apollonius of Rhodes and the Old Geographers", *AJP*, 59 (4), 443-459.

Footnote: Perason, 1938: 457.

Bibliography: Aşkın, M. (2013), "Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 213-220.

Journal without volume number

Bibliography: Wojan, F. (2003), "Kérasonte du Pont sous l'Empire romain: Étude Historique Etcopus Monétaire", *Revue Numismatique*, 257-290.

Footnote: Wojan, 2003: 258.

Bibliography: İncegöz K. (2007), "Türkiye'de Post modern Çalışmalar Yöntemleri", *AHM*, 115-127.

Conference Papers and Proceedings

Bibliography: Varvaet, F. J. (2007), "The Reappearance of the Supra-provincial Commands in the Late Second and Early Third Centuries C.E.: Constitutional and Historical Considerations", Olivier Hekster ve diğerler (Eds.), *Crises and the Roman Empire, Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20-24, 2006)*, içinde (125-140), Leiden and Boston: Brill.

Footnote: Varvaret, 2007: 137.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Footnote: Özsait, 2000: 37.

Citation an author with more than one cited publication within the same year

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, içinde (17-48), Trabzon: Serander Yayınları.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *AWE*, 10, 43-47.

Translated Works

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

Newspapers /News

Başcı, E. (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Habertürk*, s. 4.

Panicker, J. (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at „Draw the Prophet Muhammad“ Contest in Texas”, *The Guardian*, p. 3.

2. Electronic Sources

Journal article published on the internet

Bibliography: Botalov, S. G (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat S. (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (2), 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf

Footnote: Polat, 2014: 566.

Author indefinite article

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulusdevlet-nerdir>.

Articles without aauthor and date

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.

“Black Sea” (n.d), in *Wikipedia*. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

E-mail or conversation

Mehmet Güngör (kendisiyle yapılan Görüşme). Ankara: Ulus. Nisan 2014.

Film or documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures.

3. Archives**The Prime Ministry Ottoman Archives**

Bibliography: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) “Bab-1 Asafi, Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı”. (BOA. A. MKT. MHM.), 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

Footnote: BOA, 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

The Prime Ministry Republic Archives

Bibliography: BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Yassıada Tutanakları “Vatan Cephesi”. 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961

Footnote: BCA, 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
2017 cilt volume 3 sayı number 4

Bahadır GÜNEŞ

BORÇALILI ŞAİR ZƏRGƏR MUSA ve ŞİİRLERİ

Salih KAYMAKÇI

GÜNCEL ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA GİRESUN İLİNİN DAĞLIK KESİMİNİN PREHİSTORYASI

Ayşe Beyza BÜYÜKÇINAR

*GÜRCÜ KAYNAKLARINA GÖRE GÜRCİSTAN ALTIN ÇAĞ DÖNEMİNİN SON HÜKÜMDARI:
KRALİÇE TAMAR*

Edip ÖNCÜ

TRABZON'DA SUÇ ve SUÇLU; BİR İNGİLİZ KONSOLOS RAPORUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Mehmet ÇANLI

I. DÜNYA SAVAŞINDA PROPAGANDA AMAÇLI YAYINLANAN DERGİ: CİHAN-I İSLAM

Resul YAVUZ

MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLARINDA İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİNİN TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ

Özgür YILMAZ

*THE LAST FRENCH DIPLOMATIC AGENT IN SAMSUN: RAMIRE VADALA AND HIS CONSULATE
(1925-1934)*

Deniz KILIÇ

*FAİK AHMET BARUTÇU KÜTÜPHANESİ OSMAN TURAN TARİH ARAŞTIRMALARI KİTAPLIĞINDAKİ
YAZMA ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ*